

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

UĞUR MUMCU

UĞUR
MUMCU

um:ag KÜRT İSLAM AYAKLANMASI

KÜRT-İSLAM AYAKLANMASI

1919-1925

UĞUR MUMCU ANASTIRMACI ÖZETİCİLER YAKFI

21.

BASKI

um:ag Vakfı Yayınları : 23
Bütün Yapıtları Dizisi: 21

KÜRT İSLÂM AYAKLANMASI

UĞUR MUMCU

1. Baskı: Temmuz 1991, İstanbul
25. Baskı: Aralık 1999, Ankara, 3.000 tane

ISBN 975-8084-04-6

Yayın Yönetmeni: Ali TARTANOĞLU
Kapak İllüstrasyon ve Tasarım: SOLARİS
Dizgi: **um:ag**
Baskı: DUMAT

um:ag

UĞUR MUMCU ARAŞTIRMACI GAZETECİLİK VAKFI

Paris Cad. No. 14 Kavaklıdere- Ankara

Tel. 0312- 417 77 20 (PBX) Faks. 0312- 417 57 46

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi, - <https://rantey.org>
<http://www.umag.org.tr> email: umag@umag.org.tr

*Emperyalizme, ırkçılığa, baskıya, sömürüye ve
teröre karşı olan herkese!*

("Kürt-İslâm Ayaklanması" 2-22 Haziran 1991 günleri arasında Cumhuriyet Gazetesi'nde "Öncesi ve Sonrası ile Şeyh Sait Ayaklanması" başlığıyla yayınlanmıştır.)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

ÖNSÖZ

Seyit Abdülkadir	1
İngiliz Kürtçülüğü	8
Emperyalizmin Diplomasisi	15
Koçkiri Ayaklanması	21
Sakallı Nurettin Paşa	28
Kürtlere Özerklik	34
Aşiretler Kavgası.....	40
Cibranlı Halit Bey	47
Şeyh Sait Ayaklanması Başlıyor	54
Bir Polis Oyunu	61
Takrir-i Sükun Dönemi Başlıyor	69
Ayaklanma Bastırılıyor	78
Şeyh Sait'i	
Bacanağı Kasım Bey ihbar Ediyor	85
Seyit Abdülkadir: "Kürt Değilim."	94
Şeyh Sait: "Amacım Şeriat"	103
Şeyh Sait Sorguda	110
Şeyh Sait:	
"Kürdistan'da Halk Birleşmez"	119
Şeyhler: Ayaklanmaya Korku	
Yüzünden Katıldık	127
Şeyh Abdullah:	
"Biz Hainlere Uyduk"	134
Musul İngilizlere!	140
Şeyh Sait'in Torunu Melik Fırat	147
NOTLAR	156
AD DİZİNİ	215
FOTOĞRAFLAR	225

SUNUŞ

Uğur Mumcu, ailesi Ankaralı olmasına karşın, 22 Ağustos 1942'de, babasının görevi nedeniyle bulundukları Kırşehir'de doğdu. Babası Ankara'ya atanınca, Balıkpazarı'ndaki Devrim İlkokulunda başladığı ilköğrenimini Bahçelievler'deki Ulubatlı Hasan İlkokulunda tamamladı, Cumhuriyet Ortaokulu ve Deneme Lisesini bitirdikten sonra (1961), Ankara Hukuk Fakültesine girdi.

Uğur Mumcu, öğrencilik yıllarında "bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunamayacağı"nı kavramış, etkin, coşkulu, çok okuyan, araştıran ve sorgulayan bir gençti. Onun öncülüğünde yapılan toplantılara zamanın politikacıları, bilim ve sanat insanları çağrılıyor, "münazara"lardaki başarılarıyla dikkati çekiyordu. Daha 20 yaşındayken "Türk Sosyalizmi" başlıklı yazısıyla Yunus Nadi Makale Yarışmasını kazandı. Hukuk Fakültesini bitirince (1965), kısa bir süre avukatlık yaptı. Sonra dil öğrenmek için İngiltere'ye gitti, dönüşünde Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Tahsin Bekir Balta'nın asistanı oldu. 12 Martın aydınlarına yönelik baskıcı tutumundan o da payına düşeni aldı, askerliğini yapmaya hazırlanırken tutuklandı, sonrasında "Sakıncalı Piyade" sayıldı. Askerlik dönüşü gazetecilikte karar kıldı, üniversiteden ayrıldı. Yön, Kim, Ant, Devrim, Türk Solu, Ortam, Akşam, Milliyet ve Yeni Ortam'dan sonra uzun süre Cumhuriyet'te yazdı. Ölümünden önce 25. ölümünden sonra yazılarının toplandığı 40'ı aşkın kitabı yayımlandı.

Atatürkçü, laik, cumhuriyetçi, demokrat bir Türkiye'nin yılmaz savunucusu; devrimci, hep emekten yana olan, hep araştıran ve sorgulayan gazeteci Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993 Pazar günü otomobiline konan bir bomba ile inandığı değerler uğruna öldürüldü.

Eşi Güldal Mumcu, çocukları Özgür ile Özge; Uğur Mumcu'nun ilkelerinden ödün vermeyen kişiliğini gelecek kuşaklara aktarmak; kütüphanesini, arşivini ve tüm yazılarını düzenli olarak araştırmacıların kullanımına sunmak, gazeteciliğe hevesli gençleri araştırmacılık alışkanlığıyla mesleğe kazandırmak gibi amaçlarla Ekim 1994'te **Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı**'nı kurdular. Vakıf, Aralık 1995'te amacı doğrultusunda etkinliklerini yaşama geçirmeye başladı. Şimdi genç gazetecileri araştırmacılığa yöneltmek, insanların

düşündüklerini yazıya doğru aktarmalarını sağlamak için yazma seminerleri düzenliyor, türlü etkinliklerin yanı sıra kitaplar yayımlıyor.

Uğur Mumcu yaşamı boyunca bir kişiye bile haksızlık yapılmaması için savaşım verdi; karanlık ilişkilerin, çıkarıcıların, vurguncuların, yobazların izini sürdü. Yolsuzluk dosyalarını açtı bir bir...Sistemle ters düştü, hedef oldu. Düşüncelerini, verdiği savaşımı yapıtları geleceğe aktaracak.

Kürt-İslam Ayaklanması'nın şu anda elinizde bulunması, bu umudumuzun yersiz olmadığını gösteriyor. Bu, ayrıca, ülkemizi siz dost okurlarla birlikte aydınlık yarınlara taşımak amacıyla kurulan Uğur Mumcu Vakfı'na yapılmış önemli bir katkı. Sağ olun.

Bir önemli görevin gereği olan bu kitapların yeniden yayımlanmasında bize çok değerli katkılarda bulunan, Abdullah Nefes, Öcal Benington, Savaş Sönmez, Hakkı Erdem, Canan Duran, Çiler Keleş, Sezer Yücel, Neriman Küpçü, Fatih Alpertan, Şebnem Kocabıyık, Zeynur Türkmen, Sunda Işık ile Kubilay Gönen ve arkadaşlarına Dumat Matbaası ve çalışanlarına kapak düzenlemelerini büyük bir ustalık ve özenle yeniden yapan Emrah Yücel ve Murat Kaya'ya içtenlikle teşekkür ediyoruz.

Daha iyi, daha güzel, daha aydınlık bir dünya isteyen insanlar, düşünceleri uğruna çok eziyet çektiler, öldürülmeyi göze aldılar, öldürüldüler. Bu yolda gözünü kırpmadan yaşamını feda edebilecek insanlar yitirmeden aydınlık bir dünyanın, ancak sizin gibi aydınların emeği ve çabası ile oluşacağına inanıyoruz. Bu çabanın başarıya ulaşabilmesinin ilk koşulu, suskun kalmamak... Düşünenlerin öldürülmemesi, öldürülenlerin unutulmaması dileğiyle...

um : ag

ÖNSÖZ

Yakın tarihi bilmeden bugün olup bitenleri anlamaya olanak yoktur.

Kürt Sorunu üzerinde araştırma yapmanın binbir türlü engeli var. Engellerden biri resmi belge ve kayıtların incelemelere açık olmamasıdır. Oysa, bugün, ABD, İngiltere, Fransa ve Federal Almanya, yirmili ve otuzlu yıllara ilişkin bütün gizli yazışma ve belgeleri yerli yabancı bütün araştırmacıların incelemelerine açmıştır. Türkiye'de ise bırakın gizli yazışmaları, Genelkurmay Başkanlığı, 1972 yılında Harp Tarihi yayınları arasında çıkan bir inceleme kitabını kendisi yasaklamıştır!

İstiklâl Mahkemesi dosya ve tutanakları, ancak TBMM Başkanlığı'nın özel izni ile incelenebiliyor. Şeyh Sait Ayaklanması dosyaları TBMM arşivinde tasnif dışıdır. Genelkurmay belgelerini incelemek ise bizler için hemen hemen olanaksızdır.

Üstelik, yakın tarihimizde Kürt Sorunu yasak çemberleri içine alınmıştır. Bu yasaklar, sorunun ve konunun yeterince aydınlanmasını önlemiştir. Üzerlerinden altmış-yetmiş yıl geçmiş olayları inceleyip tartışmıyorsak bugünleri hiç anlayamayız. Bu nedenle 1919 yılında İstanbul'daki Kürt örgütlenmeleri ile başlayan ve Şeyh Sait Ayaklanması ve Musul Sorunu ile noktalanmış bu süreci elden geldiğince bütün ayrıntıları ile incelemeye çalıştım.

Bu bir başlangıç sayılmalıdır.

Yararlandığım kaynaklar arasında çeşitli yazarlarca daha önce yayınlanmış, İngiliz ve Amerikan gizli belgeleri, Londra, San Remo ve Lozan Anlaşması tutanakları ve bu konular üzerindeki inceleme kitapları bulunuyor. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgelerinin bazıları ise ilk kez yayınlanıyor.

Bu döneme ilişkin TBMM'nin açık ve gizli tutanaklarını da inceleyerek olayların siyasal boyutlarını yansıtmaya ve gelişmeleri de bu bağlamda sunmaya çalıştım.

Şeyh Sait ve arkadaşlarını yargılayan Şark İstiklâl Mahkemesi savcılarının Avni Doğan'ın bugüne kadar yayınlanmamış anılarından ve arşivinde olaylara ışık tutacak birçok yazışma, rapor ve belge bulunuyor. Bunları konuların akışı içinde değerlendirerek dipnotlarında da bu yazışma, belge ve raporların sayı ve tarihlerini de belirttim.

1944 yılında İçişleri Bakanı Hilmi Uzun'un emri ile başlayan Yakın Doğu Ayaklanmaları ile ilgili çalışma için Doğu Genel Müfettişi Avni Doğan'a gönderilen raporlar ve yazışmalarda birçok gerçek sergilenmektedir.

Yayınlanmamış anılardaki şifreli telgraflar ile polis takip raporları karanlıkta kalmış olaylara da ışık tutuyor.

Şeyh Sait olayını anlayabilmek için Kürt sünni ve Kürt alevi aşiretlerin yapılarını, birbirleriyle olan çekişmelerini ve çelişkilerini bilmek gerekiyordu. Bu konuları önce anlamaya, sonra da sizlere anlatmaya çalıştım.

Kürt ayaklanmalarına hangi Kürt aşiretleri katıldı? Hangileri hükümetten yana tavır aldılar? Şeyh Sait'i hangi Kürt aşireti ihbar etti? Şeyh Sait'i eleveren Cibranlı Binbaşı Kürt Kasım kimdi?

Bir film kurgusu içindeki bu olaylar, kaynaklarından incelenerek, soruşturularak, araştırılarak sunuldu.

Kürt kökenli aydınların yayınları da gözden geçirildi, bu yayınlarda ileri sürülen savlar başka kaynaklar ile karşılaştırılarak incelendi. Şeyh Sait Ayaklanması'nı irdeleyen ve savunan İslamcı dergiler ile Marksist yayınlar birlikte incelenerek yorumlandı. Buradan şaşırtıcı sonuçlara ulaşıldı.

Yararlandığım kaynakların herbiri dipnotlarında gösterildi. Yazarların İngiliz gizli belgelerine yaptıkları yollamalarda özgün kaynağın tarihi ile dosya sayısı da verildi.

Bundan da amacım şu.

Bu konular, bundan sonra araştırmacılarca incelenecek ve tarih, karanlıkta kalan bütün olaylar ve ilişkilerle birlikte sorgulanacaktır. Bu yüzden bütün kaynakları tek tek okurlara ve araştırmacılara sunmayı zorunlu ve yararlı gördüm. Yararlanılan belgelerin tarih ve sayılarını vererek bundan sonra bu konuları araştıracak olanlara -kannca karannca- yardımcı olmaya çalıştım.

İsteyen, ana metinlerdeki olayları okumakla yetinir. Olayları daha derinden kavramak isteyen okurlarla araştırmacılar da dipnotlarında verilen ayrıntıları okuyup incelerler. Araştırmacılar, gerekirse bu ayrıntılar konusunda daha da derin araştırmalar yaparlar. Böyle bir yöntem izledim.

Şeyh Sait'in bugün hayatta olan yakınları ile görüşerek kendilerinden bilgiler de aldım.

Avni Doğan'ın yayınlanmış anıları ile arşivini incelememize açan tarunu gazeteci Ali Doğan'a, Şeyh Sait'in tarunu Melik Fırat

ile Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim'in torunu Abdurrahim Bilgin'e, Şeyh Sait ailesi ile tanışmamızı sağlayan, ayrıca aşiretler konusunda arşiv ve bilgilerinden yararlandığım emekli Jandarma Albay Yılmaz Erkekoğlu'na, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgelerini veren Doç. Dr. Ünsal Yavuz'a, bu yazı dizisini Cumhuriyet gazetesinde yayına hazırlayan Gürsel Gözcü'ye, bütün araştırmacıların dostu TBMM Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Ali Rıza Cihan ile kitaplığın güleryüzlü çalışanlarına yürekler dolusu teşekkür borçluyum.

Resmi tarih, yasaklar ve ideolojik bağnazlıklar, aynı anadan doğmuş üzümlere benzerler. Tarihe ön yargılar ve yapay kuramlarla bakılmaz. Bu önyargılan, yapay kuramları ve karşılıklı bağnazlıkları aşamazsak, ne dünü anlarız, ne bugünü.

Öyleyse sayfayı çevirip bu **Kürt-İslâm Ayaklanması'nın** öyküsünü okumaya başlayalım.

Evet. 1919'un İstanbul'undayız. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kapısını çalıp, Seyit Abdülkadir ile tanışıyoruz. Oradan Sivas Kongresi'ne, oradan da Koçkiri Ayaklanması'na, Londra, San Remo ve Sevr'e, Sevr'den Koçkiri ayaklanmacılarına, buradan da Vartolu Hornek Aşireti'ne konuk olacağız. Sonra da Şeyh Sait'i, Cıbranlı Halit'i, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya'yı tanıyacağız.

Polis Celal'i, İngiliz yetkili Mr. Templen kılığında giren zabıta memuru Nizamettin'i, Palulu Kör Sadi'yi ve Şeyh Sait'i eleveren bacanağı Binbaşı Kasım'ı...

Sonra Şark İstiklal Mahkemeleri'ni göreceğiz. Sanıklar, yargıçlar, savcılar ve polis raporlarını...

Sonra idamları...

Sürgünleri...

Sonra?..

Sonrasını kitap bittikten sonra konuşacağız...

Uğur Mumcu
1 Haziran 1991

SEYİT ABDÜLKADİR

Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul'da Cağaloğlu'nda, Sıhhat ve İctimai Muavenet Umum Müdürü Dr. Abdullah Cevdet Bey'in apartmanında Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarınca kurulmuştu.¹

Hüseyin Şükrü (Baban) Bey, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet ve Aziz Beyler'ce 1918 yılı Eylül ayında İstanbul'da kurulan Cemiyet'in başkanlığına Seyit Abdülkadir, başkan yardımcılıklarına Mehmet Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa, genel sekreterliğe de Babanzade Şükrü getirilmişti.²

Eski Hicaz Valisi Mustafa Zihni Paşa, eski Harput Valisi Kemahlı Sabit, Bediüzzaman Molla Said, Muş Milletvekili İlyas Sami, Kaymakam Abdülaziz, Babanzade Hikmet, Şeyhülislâm Haydarzade İbrahim, Baytar Çivrilzade Mehmet Nuri, Emin Paşa, Dr. Şükrü Mehmet, Mevlanazade Rıfat, Ferik Ahmet Hamdi Paşa, Topçu Yüzbaşı Emin, emekli savcı Urfalı Tayfur, Kamuran Ali Bedirhan, Kadızade Mehmet Şevki, Kürdistan dergisi başyazan Arvasizade Mehmet Şefik, aynı derginin sorumlu müdürü Mehmet Mihri, Jin dergisi sorumlu müdürü Hamza, Berzencizade Abdülvahit, Heyzanizade Kemal Fevzi, örgütün ileri gelenlerindendi.³

Cemiyetin Kürtçe ve Türkçe yayınlanan **Jin** adlı bir dergisi vardı. Ayrıca Mevlanazade Rıfat'ın **Serbesti** gazetesi de Kürt Teali Cemiyeti'nin görüşlerini savunuyordu.

Rozi Kürdistan ve **Bank-ı Hak** adlı dergiler de aynı doğrultuda yayın yapıyorlardı. Bağdat'ta da **Kürdistan** adlı bir dergi çıkarılıyordu.

Kürt Teali Cemiyeti'ni **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti**'nin kuruluşu izledi.⁴

Bu cemiyeti, aralarında, Bedirhanzade Emin Ali Bey, Mithat Bey, Kamil Bey, Bediüzzaman Said Bey ve Dr. Abdullah

Cevdet'in bulunduğu İstanbul'daki Kürt aydınları kurmuşlardı. Bedirhanoğulları, Seyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa, Kürt örgütlerinin önde gelen liderleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yasal Kürt örgütü Diyarbakır'da 1908 yılında kurulmuştu. Örgütün adı, Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Aynı yıl İstanbul'da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştu. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti başkanlığına, ömür boyu başkan kalmak üzere Seyit Abdülkadir seçilmişti.⁵

1918 yılında İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti ile Kürdistan Cemiyeti, 1919 yılında Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti ve Kürt Milli Fırkası, 1921 yılında Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti⁶ kurulacaktı.

Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti genel sekreteri Palulu Kör Sadi'ydı. Kör Sadi de Seyit Abdülkadir'in en yakın adamıydı. Bütün bu örgütlerin odak noktası Seyit Abdülkadir'in Caddebostan'daki eviydi.

Seyit Abdülkadir, Şemdinlili Übeydullah'ın oğluydu. Peygamber soyunda geldiğini ileri süren Nakşibendi Şeyhi Übeydullah, İran'da bir Kürt Devleti kurmak için ayaklanmış, 1879'da başlayan bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Abdülkadir, babası ile birlikte bir süre Taif'de sürgünde yaşamış, sonra da İstanbul'a gelip yerleşmişti. Şeyh Übeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir'in Kürtler üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. Ayan Meclisi üyeliği yapan Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucusuydu.⁷ Seyit Abdülkadir, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan 1'inci Damat Ferit hükümetine de Şurayı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olarak girmişti.

İngilizler o günlerde Mardin'in güneyinden başlayıp Bitlis ve Van illerini içine alan, İngiltere'nin korumasında bir Kürdistan devleti kurmayı planlıyordu.⁸ Erzurum ve Trabzon'un da, ABD koruması altında Ermenilere verilmesi düşünülmüştü. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un yayınlandığı 14 ilke de Kürtler'e devlet kurmaları için yeşil ışık yakıyordu. Wilson'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ile ilgili şu sözleri Ermeni ve Kürt liderlerini umutlandırmıştı: "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinde egemenlik ve güvenlik sağlanacak,

fakat bugün Türk tahakkümü altında bulunan öteki milletlere de mutlak bir yaşama güveni ve hiçbir surette incinmeden kendi başlarına gelişmek hususunda imkanlar verecektir...”

Ermeni lideri Boğos Paşa, Paris'teki Barış Konferansı'na 12 Şubat 1919 günü isteklerini bildirdi. Ermeniler Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Adana'yı istiyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Harciye eski Nazırlarından Kürt Sait Paşa'nın oğlu, eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa da Paris Konferansı'nda Kürt isteklerini bildirdi: Doğu ve Güneydoğu illeri Kürtler'e bırakılmalıydı...

Ermeniler ve Kürtler, aynı illerde hak ileri sürüyorlardı.

Bir süre sonra bu çelişkiler giderildi ve Ermeni Boğos Paşa ile Kürt Şerif Paşa anlaşarak 20 Aralık 1920 günü Paris'te ortak imzalı bir muhtıra yayınladılar. Muhtıra şöyleydi:

“Ermeni ve Kürt uluslarının yetkili delegeleri olan bizler, yüksek ırka mensup, çıkarları ortak ve resmi-gayriresmi hükümetleri kendilerine bunca zulüm etmiş bulunan Türklerin boyunduruğundan tamamen kurtularak ve bağımsızlıklarından başka bir gaye ve maksat takip etmeyen iki milletin emellerini Barış Anlaşması'na sunmakla onur duyuyoruz.

Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri konusundaki ilkeye dayanarak büyük devletlerden birisinin koruması altında bağımsız bir Ermenistan ve bir Kürt Devleti'nin kurulmasını ve bütün büyük devletlerin uluslarımızın emel ve arzularını kabul ederek aydınlanma ve gelişmede bize teknik yardım yapmalarını Barış Konferansı'ndan istemek konusunda fikir birliğine vardık.

Toprakların paylaşılması sorununa gelince, daha önce sunduğumuz muhtıralarla belirttiğimiz sınırların çizilmesi sorununu da Barış Konferansı'nın iyi niyet ve adalet duygularına bırakırız. Çünkü verilecek kararın adaletli olacağına inanıyoruz.

Bundan başka azınlıkların hukuku ile ilgili anlaşmayı da sunarız.”⁹

Kürt Şerif Paşa ve Boğos Nobar Paşa'nın imzaladıkları bu muhtıra Meclis-i Mebusan'da büyük tepkiyle karşılandı. Meclis-

te konu üzerinde sert tartışmalar oldu. Journal d'Orient adlı bir yabancı gazeteye anlaşma konusunda demeç veren Seyit Abdülkadir hakkında soruşturma açılması istendi. Celal Nuri (İleri), Abdülkadir'i suçladı. Abdülkadir, gizli oturumda böyle bir demeç vermediğini açıklamak zorunda kaldı.

Anlaşma, Osmanlı Kürtleri arasında da tepkiyle karşılan-
mıştı. Erzincan'dan on aşiret reisi, Fransız Yüksek Komiserli-
ği'ne gönderdikleri telgrafta Şerif Paşa'yı protesto etmişler,
"Türkler ile Kürtlerin soy ve din olarak kardeş olduklarını"
bildirmişlerdi. Bediüzzaman Said-i Kürdi, Dava Vekili Ahmet
Arif ve Binbaşı Mehmet Sıddık, Vakıf gazetesinde 22 Aralık
1920 günü yayınladıkları ortak yazıyla Şerif Paşa'yı kınıyorlardı:

"Dört buçuk asırdan beri İslâmın fedekar ve cesur taraf-
tarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş
olan Kürtler, henüz beşyüz bin şehidin kanları kurmadan,
şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıra-
larını teesürle anarken, İslâmiyetin zararına olarak tarihi ve
hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle
dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal
vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığının ve
emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunun
bildirilmesine aracı olunması..."¹⁰

Bu yazıdan sonra Kürt Şerif Paşa, Paris'teki Kürt delegeli-
ğinden çekildiğini Vakıf gazetesine telgrafla bildirdi. Kürtler
arasında bu kaynaşma bitecek gibi değildi.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Kürt Sorunu ile ya-
kından ilgilenmekteydi. 1919-1920 arasındaki İngiliz gizli belge-
lerine kısaca göz atarak bu ilgiyi ve bu ilginin amacını anlamaya
çalışalım.

İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser Yardımcısı Ami-
ral Webb, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 19 Ağus-
tos 1919 günlü raporda şunları yazıyordu:

"Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenis-
tan'ı himaye edecek. Geri kalan dört il de bir Kürt devleti
olarak, İngilizlerin himayesine bırakılıyor."¹¹

Ancak İngiltere'nin işi güçtü. Güçtü, çünkü, Seyit
Abdülkadir de Van ve Erbil bölgesinde bir Kürt devleti kur-
mayı tasarlıyordu. Yeğeni Seyit Taha, Simko ve Bedirhan

kardeşler de Kürt devleti kurma peşindeydiler. Şeyh Mahmut ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa da aynı sevdanın düş dolu umut yolcularıydı.¹²

İşin ilginç yanı görüldüğü gibi Ermeniler de aynı bölgede hak ileri sürmekteydiler. Ermeniler ve Kürtler arasındaki çelişkiler nasıl giderilecekti? Şerif Paşa ve Boğos Paşa örneğinde görülmüştü. Ermeniler'i ve Kürtler'i bağdaştırmak güçtü. Kürt liderleri birbirleriyle nasıl anlaşacaklardı?

İngilizler, Kürtler arasında bir nabız yoklaması yapmak ve gerektiğinde bir ayaklanma düzenlemek için Binbaşı Noel'i doğu illerine göndermeye karar vermişlerdi.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorp, Noel'in gezisiyle ilgili ilk haberleri İngiltere Başbakanı Lord Curzon'a 9 Temmuz 1919 günü şu raporla bildiriyordu:

“Binbaşı Noel, Abdülkadir ve Bedirhanoğulları ile görüş-tü.”¹³

Amiral Calthorp'un yardımcısı Amiral Weeb'in Londra'ya gönderdiği raporda Abdülkadir ile ilgili yargısı ilginçtir: **“Satın alındığı takdirde güçlük çıkarmaz.”**¹⁴

8 Aralık 1919 günü Seyit Abdülkadir, İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler ile görüşmektedir. Konu, Kürtler'le Ermeniler'in çıkarlarını bağdaştırmaktır. Abdülkadir, Hohler'e yakınlık:

“Kürtler güç durumdadır. Kişisel görüşüm durumun tehlikeli olduğudur... Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli oluyor.”¹⁵

T. B. Hohler, raporunda Ermeniler ile Kürtler'in Paris'te biraraya gelip anlaştıkları, bu barış anlaşmasının Şerif Paşa ile Nubar Paşa arasında imzalandığını da belirtir. Hohler'in Seyit Abdülkadir konusundaki değerlendirmesinde Abdülkadir'in **“Kürtler'in bağımsızlığı ve Kürtler'in Türkler'den ayrılması konusunda ısrarlı görüldüğü”** de kaydedilir.¹⁶

İngilizler, Seyit Abdülkadir'den yararlanmayı düşünürler. Binbaşı Noel, Doğu illerinde İngiliz mandası önerir. Doğu illerinin bir kısmı Ermeniler'e verilecek, bir kısmı da Kürtler'e.. İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserliği, Noel'in bu planını onaylar.¹⁷

Irak Komiserliği'nden de bir rapor gelir: **“Seyit Abdülkadir ile yeğeni Şeyh Taha'nın araları açıktır. Bu iki Kürt liderinin aralarını Bedirhanoğulları bulabilir.”**

Hükümet de gelişen Kürtçülük akımlarından tedirgindir. 10 Temmuz 1919 günü sadarette hükümet üyeleri ile başlarında Seyit Abdülkadir'in bulunduğu Kürt ileri gelenleri arasında bu konuda bir görüşme yapılmıştır. Toplantıya, hükümet adına, Haydarizade İbrahim Efendi, Abuk Ahmet ve Avni Paşalar katılır. Kürt kurulunda da Abdülkadir, Emin Mehmet Bedirhan, Mevlanazade Rifat, Yüzbaşı Emin ve Binbaşı Avni Beyler bulunmaktadır.¹⁸

Hükümet sözcüleri, Abdülkadir ve arkadaşlarını Kürt devleti kurmakla suçladılar. Abdülkadir ve arkadaşları da Damat Ferit'i doğu yöresini Ermeniler'e açmakla!..

Görüşmelerin sonunda bir uzlaşma noktası bulunmuştu: Özerk Kürt Devleti!

Yöreye Seyit Abdülkadir'in onaylayacağı valiler atanacaktı. Bu görüşmelerden üç ay önce İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de boş durmamış, Binbaşı Noel'i Doğu illerine göndermişti. Noel'in gezisine Kürt liderleri de katılacaklardı. Ancak, Kürtler, Noel ile beraber gitmeyecekler, İngiliz binbaşı ile Halep'te buluşacaklardı. İstanbul'daki Kürt liderleri, Emin Ali Bedirhan ve oğulları Celadet Ali ve Kamuran Noel ile Halep'te buluştular.

Seyid Abdülkadir, söz vermesine karşın Halep'e gitmedi. Noel, Abdülkadir yerine Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın torunu Ekrem'i bularak Kürtler'le görüşmeye başladı.

Halep'ten Musu'la gecen Noel, 1919 yılı Nisan ayının 14'üncü günü Nusaybin'dedir.¹⁹ Noel, Nusaybin'de aşiretlerle ilgili inceleme ve soruşturma yapar. 17 Mayıs'ta Midyat'ta Hasbani Aşireti'ne konuk olur. Avire'de Sürgici ve Şeykhan Aşiretleri'nce ağırlanır. Aşiret reisi Hacı Ahmet Ağa'nın oğlu Kamil, İngiliz siyasetine karşıdır...²⁰

Binbaşı Noel, Mardin ve Diyarbakır'a da gider. Buralarda incelemeler yapar. Diyarbakır'da hükümet tarafından kapatılan **Kürt Teali Cemiyeti**'nin kurucuları ile görüşür. Noel, bu incelemeler sonunda raporunu verir.

Rapor 20 sayfadır. Bu raporda, Kürtler'in, örgütçü, uygarlığa açık, cesur insanlar olduklarını, Ermeniler ile Kürtler'in Abdülhamid tarafından Hamidiye alayları kurularak birbirlerine düşürüldükleri, "**Kürtlerin ari ırktan oldukları, bu nedenle Avrupalılar'a Türkler'den daha yakın oldukları**" ileri sürülür.

29 Eylül 1919 günü Bağdat'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen gizli yazıda da Noel'in çalışmaları övülüyor ve Emin Ali Bedirhan'ın Diyarbakır'a vali atanması öneriliyordu.²¹

İNGİLİZ KÜRTÇÜLÜĞÜ

“Benim sorunum Kürtler. Noel, Bağdat’tan buraya geldi. Çok iyi insan, çok güçlü biri. Fakat, diğer bakımdan da Kürtlerin peygamberi olmak istiyor. Kürtler gibi kimse yoktur, onlar çok asil, çok iyiler diyor. Ermenilerin ise değersiz ve hilebaz oldukları görüşünde. Kürtler hiç Ermeni öldürmedi, aksine onları korudular, fakat Ermeniler Kürtleri öldürdüler, diyor. Korkarım ki, Noel bir Kürt Lawrence’i olabilir. Mezopotamya şimdi bizim olduğuna göre ona bir Kürt devleti kurdurup kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Binbaşı Noel, bir Kürt Lawrence’idir!

Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Onlara etki edebilmek için biz de Türkler’e hile yapıyoruz, diye belki beş defa tekrarlamak mecburiyetinde kaldım.

Ancak Kürtlere fazla güvenilmez.

Majestelerinin hükümetinin amacı Türkler’i elden geldiğince zayıflatmak olduğuna göre Kürtler’i bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değil...”

Bu sözler, İngiltere’nin 1919 yılında İstanbul’da görevli Büyükelçilik Müsteşarı Hohler’indir.²² Hohler, Sir E. Tilley’e bu kuşkularını bildiriyordu.

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir A. Calthorp, aynı günlerde Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a şu gizli raporu gönderiyordu:

“Binbaşı Noel, Kürt şefleriyle görüş birliğine varırsa, bundan büyük faydalar sağlayacağını söylüyor. Bunlar, İstanbul’da Abdülkadir ve Bedirhan ile daha az önemli bazı kişilerdir. Bunlar, şüphe uyandırmamak için Noel’den ayrı olarak Kürt bölgesine gidecekler. Türkler, Paris’teki Sulh Konferansı’na Kürtler’in de geleceğinden korkuyorlar. Kürtler henüz Mustafa Kemal’e karşı ayaklanmadı. Noel, bunu başaracağından emin...”²³

İngiliz Binbaşı Edward Noel, 1886 yılında doğmuştu.²⁴ Yetenekli bir subaydı. İlk görevi Hindistan'da ikinci görevi İran'daydı. Noel, Kürtçe de öğrenmişti. "**Kürt Lawrence**"'i için üçüncü ve önemli görev, Kürtler'di.

Noel, Tatarlar'ı ayaklandırmak istemiş, ancak Londra buna izin vermemişti.²⁵ Şimdi hükümeti izin verir ve desteklerse Kürtleri ayaklandıracaktı! Bu iş için de bir aile seçmişti: **Bedirhaniler...**

Noel'e göre Bedirhanoğulları ailesi Hz. Muhammed'in komutanlarından Halid bin Velid'in soyundan gelir. Aileden iki kişi, Hüseyin Paşa ile Hasan Bey, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a Kürdistan milletvekilleri olarak seçilmişlerdir. Seçilmişlerdir ama İttihatçılar, Hüseyin Paşa'yı tutuklamışlardır.

Noel, Bedirhanoğulları'nın, bir süre Çarlık Rusyası ile de işbirliği yaptıklarını, ailenin en önemli adamının da Emin Ali Bey olduğunu yazıyor.

Bu sırada Fransız istihbaratı da boş durmayacak ve 1920 başlarında Bağdat'taki Yüksek Komiserlikleri'ne Bedirhanoğulları ile ilgili şu bilgiyi ulaştıracaktı: "**Botan aşireti'nden Bedirhan ailesi (Zaho ve Van arası) İngiliz ajanları ile anlaşmış ve İngiliz mandasını kabul etmiştir.**"²⁶

Binbaşı Noel'in gezisi birçok kişiyi kuşkulandırmıştı. Kimdi bu adam? Ne yapmak istiyordu? Bu kuşkuları paylaşılanlar arasında bazı Türkler ve Fransızlar'ın dışında İngilizler de vardı.

Bunlardan biri İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb, biri de Yüksek Komiser'in kendisiydi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir Robeck, endişelerini 18 Eylül 1919 günü Dışişleri Bakanı Lord Earl Curzon'a 41812 sayılı şifre ile şöyle bildiriyordu:

"... Binbaşı Noel ile Kürt liderleri ve Harput Valisi Ali Galip'in faaliyetleri Majestelerinin hükümetinin yönetimi ele alacağı kuşkusunu doğuruyor."²⁷

Bir gün önce de Robeck'in yardımcısı Amiral Webb, aynı kuşkuları, Bağdat'taki işgal ordusu komutanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyordu:

"Noel, Kürt ayaklanmasının ardında Majestelerinin hükümetlerinin olduğu izlenimini verecek çalışmalar yapıyor ki bu, ilerdeki barış ortamına zarar verir."²⁸

Amiral Robeck'in Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği raporun altında bir de ilginç not var. G. Kidston'un notu şöyle: **"Mustafa Kemal Türk Lenin'i olarak tanımlanıyor."**²⁹

Noel'in gezileri sürerken 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi toplanmış, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği 30 Temmuz 1919 günlü gizli telgrafla, Kongre'de başkanlığa seçilen Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını istemişti.³⁰

Mustafa Kemal ve arkadaşları yollanna devam ederler. İkinci durak Sivas'tır. Erzincan'dan Sivas'a geçerken bir haber alırlar: **"Dersim Kürtleri boğazı tuttular, geçiş tehlikelidir."**³¹

Binbaşı Noel ile Elazığ Valisi Ali Galip'in Sivas Kongresi'ni basacakları öğrenilir. Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden emekli Kurmay Yarbay Ali Galip, İttihat ve Terakki hükümetince ordudan ayrılmaya zorlanmış, ayrıldıktan sonra Kayseri milletvekili olmuş, 3 Mayıs 1919'da Damat Ferit hükümetince Elazığ Valiliği'ne atanmıştı.³²

Sivas Kongresi'nde Ali Galip ve Noel'in Kongre'yi basma haberini alan Mustafa Kemal söz alarak, kürsüde olayı açıklar:

"Bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum. Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş (...) Mr. Noel adlı bir İngiliz binbaşı, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Cemil Beyler'le beraber yanlarında onbeş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'dan gelmiş ve mutasarrıf Bedirhani Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de sözde bir posta hırsızını izliyormuş bahanesi ile otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki müfreze de verilmiştir.

Bu İngilizler'in amacının, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtler'e Kürdistan kurmak sözü vererek aleyhimize ve bize karşı suikast düzenlemeye yöneltmek olduğu anlaşılmış, karşı önlemler alınmıştır.

Bunun üzerine Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bu duyurum üzerine 13. Kolordu mıntıkasında faaliyete girdik. Fakat 13. Kolordu Komutanlığı'na güvenmediğimizden 13. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Halit Bey ile görüşüyoruz."³³

Binbaşı Noel, yanında Bedirhaniler'den Celadet Ali, Bedirhan ve Cemil Paşazade Ekrem ile birlikte Elbistan üzerinden Malatya'ya gelir.³⁴ Noel'in bu kuşku doğuran gezisi Kolordu Komutanı tarafından Harbiye Nezaretine bildirilir.

Dahiliye Nazırı Adil Bey, Binbaşı Noel'e postanelerden şifreli telgraflaşma yetkisi verir.³⁵ Noel, postanelerden kolaylıkla şifreli telgraflar çeker. Bedirhanilerden olan Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey, yine Bedirhanilerden Celadet Ali ve Kamuran ile gelen Noel'i korur.³⁶

Kolordu Komutanı, Noel'e "Malatya'ya geliş nedenini" sorar. Aldığı yanıt "Doğu illerindeki Kürt, Ermeni, Yahudi ve Türk nüfusunu saptamak..."tır. Kolordu Komutanı, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Binbaşı Noel ve yanındakilerin tutuklanmaları için Elazığ Valiliğine emir verilmesini ister.

Noel kuşkulandırmıştır. İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bir telgraf çekerek durumundan ve koşullardan yakınır:

"Yanımda bulunan Bedirhanpaşazade Celadet Ali ile Kamuran Ali'nin tutuklanmaları hakkında Diyarbakır Kolordu Komutanlığı'ndan Malatya Suvari Alayı Komutanlığı'na resmen emir geldiğini hayretle haber aldım. Yanımda bulunarak, bana verilen görevi sonuna kadar yapmak konusunda son derece ihtiyacım olan arkadaşlarımla tutuklanmalarının devlet için vahim sonuçları olacağının Osmanlı hükümetine bildirilmesi..."³⁷

2 Eylül günü hem Noel hem Ali Galip Malatya'dadırlar. Ali Galip, İstanbul hükümetinden emir almıştır. Sivas Kongresi'ni basacak Mustafa Kemal'i tutuklayacaktır. Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rami Bey'den bu amaçla Rışvan Aşireti'nden silah sağlamasını ister.

Mustafa Kemal, Malatya'daki 12'nci Alay komutanına Ali Galip, Noel, Celadet Ali ve Kamuran Beyler'in tutuklanmalarını emreder. Alay Komutanı İlyas Bey duraksar. 13'üncü Kolordu Komutanının da tutuklanmasının sorun doğuracağı kanısında olduğunu Mustafa Kemal'e bildirir.

Ali Galip, Mustafa Kemal'in kendisini tutuklatmak istediğini öğrenir. Öğrenince de Malatya Mutasarrıfı Halil Rami ve Hacı Kadir Ağa'yı alarak Urfa üzerinden Halep'e kaçar.

Binbaşı Noel de kurtuluşu kaçmakta bulur. 10 Eylül günü Malatya'dan ayrılıp Rışvan Aşireti'ne sığınır. Noel ve Ali Galip, kaçarlarken de mektuplaşırlar.³⁸

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck ve İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği Müsteşarı Hohler, Noel'in Kürt Sorunu'nu eline yüzüne bulaştırdığı kanısındaydılar. Robeck ve Hohler, bu konudaki gözlemlerini Londra'ya yazarlar. İngiliz binbaşı, Kürt Lawrence'i, Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal'e yenilmiştir!

12 Eylül 1919 günü Damat Ferit Paşa ve İngiltere hükümeti adına M. Fresrer ve H. N. Churchill arasında imzalanan gizli anlaşma şöyleydi:

“1-İngiliz Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde genel bir manda yetkisine sahip olması koşuluna karşılık bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti eder.

2-Konstantinopolis, Boğazların İngiliz denetimi ve koruması altında olması koşulu ile Sultanlık ve hilafet merkezi olmaya devam eder.

3-Türkiye, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına karşı koymaz.

4-Bunlara karşılık, Türk Hükümeti İngiltere'ye, Suriye ve Mezopotamya'daki egemenliğinin korunması için destek verir ve aynı amaca yönelik olarak Halife, Mezopotamya, Suriye ve diğer Müslümanlar'la mukim bölgelerde İngilizler'e manevi destek vermeyi kabul eder.

5-İngiltere, Sultan otoritesine karşı kurulabilecek olan yarı yasal ulusal örgütlere karşı askeri açıdan Osmanlı hükümetine destek vermeyi taahhüt eder.

6-Türkiye, Kıbrıs ve Mısır üzerindeki bütün istemlerinden vazgececektir.

7-Bu konvansiyon, özel ve yarı resmi bir belge olarak kabul edilir. İngiliz Hükümeti, anlaşmada öngörülen hususların gerçekleşmesi için konferansta Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.

8-Barış koşulları, Yüksek Konsey'de karara bağlandıktan sonra Majesteleri Sultan, 4 ve 5'inci maddelerdeki konuları içeren ve bu anlaşmaya uygun yeni bir anlaşmayı kabul eder.

Sözü edilen anlaşma, tıpkı bu anlaşma gibi gizli olacaktır. Kontantinopolis'te yapılan ve çift nüsha olan bu anlaşma iki tarafça 12 Eylül 1919'da imzalanmıştır.”³⁹

Fransız Yüksek Komiseri Lepissier'in Trabzon'dan 1 Mayıs 1920 günü Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği anlaşma metninin altına bir de not düşülmüş:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

“Anlaşma ile ilgili bu metin, Kemal Paşa’nın elinde bulunan metinden kopye edilmiştir. Bu nüsha kısa bir süre önce Ankara’ya gelmiş olan Amerikalı gazeteci Brown’a da verilmiştir. Her halükarda, 1 Nisan tarihli La Temps gazetesinde sözü edilen belgenin aynıdır.

Bay Brown, aynı şekilde Anzavur’un bir İngiliz ajanı olduğunu gösteren bir dosyayı yayınlamakla görevlendirilmiştir.”

İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nın gizli belgeleri, Kurtuluş Savaşı yıllarında İngilizler’in bir Kürt devleti kurdurmaya çalıştıklarını gözler önüne seriyor.

İngiltere’nin İstanbul’daki Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb’den Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderilen 19 Ağustos 1919 günlü raporda bu amaç açık açık yazılıyor:

“Amerika, Trabzon ve Erzurum’u içine alan bir Ermenistan’ı himaye edecek. Geri kalan dört ili de bir Kürt devleti olarak İngilizler’in himayesine bırakıyor...”

Müsteşar Hohler, 27 Ağustos 1919 günü Londra’ya şu görüşü bildirir: “Kürt Sorununa verdiğimiz önem Mezopotamya bakımındandır. Kürtler’in ve Ermeniler’in durumları beni hiç ilgilendirmez...”

28 Kasım 1919 günü Mr. Kidston’dan Londra’ya gönderilen raporda da şunlar yazılıyor: “Kürtler’e her ne kadar inanmazsak da onları kullanmamız çıkarlarımız gereğidir..”⁴⁰

9 Aralık 1919 günü Yüksek Komiser Amiral Sir F. de Robeck, Londra’ya Lord Curzon’a şu raporu gönderir:

“Mr. Hohler, Kürt Meselesi hakkında, Kürt Başkanı olan Şeyh Sait Abdülkadir Paşa (Seyit Abdülkadir) ile görüştü. Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükümetine bağlamış durumdalar. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. Kuvvetler, Kürtler’i Mustafa Kemal Paşa’ya karşı kullanmak için para ödemeye hazırdırlar...”⁴¹

Aynı amacı sergileyen bir İngiliz belgesi de 26 Aralık 1919 tarihli ve 966/633 sayılı.

“Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hakimiyetine konacak. Kürdistan’da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi, yoksa birçok Kürt devleti mi kurulacağı düşünülecek. Ermeniler’e Amerikalılar kanalıyla silah sağlanacak.”

Amiral Sir F. de Robeck 26 Mart 1920 günü Dışışleri Bakanı Lord Curzon'a şu bilgileri veriyordu:

"Kürdistan, Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermeniler'le Kürtler'in çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyit Abdülkadir ile Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir..."⁴²

Robeck'in 29 Mart 1920 günü Lord Curzon'a gönderdiği rapor ile Şerif Paşa gözden çıkarılıyordu:

"Kürtlerin çoğu bir başkan tarafından idare edilmek ister. Buna rağmen Şerif Paşa'nın Kürtler üzerinde bir etkisi yoktur. Şerif Paşa üzerinde hiç vakit kaybetmeyin."⁴³

Robeck'in 29 Mart 1920 günü Lord Curzon'a gönderdiği rapor ile Şerif Paşa gözden çıkarılıyordu:

"Kürt Meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum. Daha kesin bir karara varmamız için bunu yapıyorum. Damat Ferit bana geldi. Sulh anlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklar. Kürt liderleri, Mustafa Kemal'i sevmezler. Çünkü o Bolşeviklik'i getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz, çünkü, o sizin yaptığınız anlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtler'i Mustafa Kemal'e karşı kullanalım, dedi."⁴⁴

Paris ve Londra Konferansları'nda Kürdistan sorunu çözülememişti. Başkan Lloyd George ise kararlıydı. Sorun çözülecekti. Kürtler İngiliz koruması altında bir Kürt devleti kurmak istiyorlardı, Öyleyse bu devleti kurmak gerekiyordu.⁴⁵

EMPERYALİZMİN DİPLOMASİSİ

26 Şubat 1920 Perşembe günü, Londra'da S.W. 1 Downing Street, 10 numaralı başbakanlık konutunda toplanan Konferans'ın sabahki oturumu kısa sürmüştü; görüşmeler öğleden sonra saat 16'da başlamıştı.⁴⁶

Toplantıya Dışişleri Bakanı Lord Curzon başkanlık ediyordu. Başbakan Lloyd George o gün toplantıya gelmemişti. Konferans'a katılan Fransız Delegasyonu Başbakanı B. Cambon söz almış konuşuyordu. Konu, Kürdistan'dı. Kürdistan bağımsız olacak mıydı, olmayacak mıydı? İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, söz alarak "Kürdistan sorununun çözülmediğini" söyledi.

Başbakan Lloyd George, Avam Kamarası'nda yapacağı konuşmayı hazırlıyordu. Türk olmayan soyların yaşadığı bütün bölgelerin, Türk İmparatorluğu'ndan ayrılması görüşünü savunacaktı. Bu soylar kimlerden oluşmaktaydı? Araplar'dı, Ermeniler'di, Suriyeliler ve Kürtler'di.

Fransız Delegasyonu'ndan B. Berthelot, "Kürdistan yeni bir öğedir. Geleceği Sykes-Picot Anlaşması" ile çizilmiş değildir" diyor ve Kürdistan'da çeşitli madenlerin bulunduğunu ileri sürüyordu. Lord Curzon ise, Sykes-Picot Anlaşması'nın Fransızlar'a Ortadoğu'da ekonomik haklar vermediğini söylüyordu. Kürdistan, bu bakımdan da önemliydi. Çünkü, kurulacak bir Kürdistan, Ermenistan ve Suriye-Geldani bölgesine yakın olacaktı.

Kürdistan madenleri üzerinde kim hak sahibi olacaktı? Fransa mı, İngiltere mi? İngiliz ve Fransız Delegasyonları bu konuda anlaşamamışlardı.

Ertesi günkü konu Ermenistan'dı. Başbakan Lloyd George'un başkanlığındaki toplantıda Ermenistan konusu görüşüldü. Hem Ermenistan kurulacaktı, hem de Doğu Karadeniz'de Ermenistan'ın korumasında Özerk Laz Devleti...

17 Mart günü Gürcü Cumhuriyeti temsilcileri adına N. Çeitze de kaldığı Curzon Hotel'den Barış Konferansı Başkanlığı'na gönderdiği dilekçe ile Artvin'i istiyordu!

Londra Barış Konferansı'nda Kürdistan konusu karara bağlanmadı. Sorun, İtalya'nın San Remo kentindeki toplantıda çözümlenecekti. Konferans 18 Nisan 1920 günü Villa Devehan'da başladı.

İngiliz Başbakanı Lloyd George, 19 Nisan 1920 Pazartesi günü saat 16'da başlayan toplantıda söz aldı. Sözlerine "Kürdistan hakkında karar vermek çok güçtür" diye başladı ve şöyle konuştu. Bu konuşmayı tutanaktan izleyelim:

"Bu ülke şimdiye değin Türk İmparatorluğu'nun bir parçası olagelmıştır. Ülkede oturanlar, genellikle komşuları ile ve çoğu zaman da Türk Hükümeti'nin kendisi ile savaş halindeki kabilelerdir. Ülke, Ermenistan'ın yanı başında olduğu ve yazgısı da Asuri ya da Geldani Hristiyanları ilgilendirdiği için Avrupalı ülkeler açısından ilgi çekicidir. Ayrıca, Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın manda yönetiminin denetimi altına geçme olasılığı bulunan Musul ilinin de bir bölümünü oluşturur.

Çeşitli olasılıklar ileri sürülmüştür. Örneğin Fransız hükümeti ile İngiliz hükümetinin ülkenin bazı bölümleri üzerinde korumanlık kurmaları gibi. Halbuki, her ikisi de bu sorumluluğu yüklenmek istememişlerdir. Bunun üzerine ülkeyi Türkiye'den ayırıp özerklik vermenin iyi olacağı düşünüldü.

Ancak, Kürtlerin kendilerinin ne istediğini ve özerk bir devlet olarak örgütlenecek olurlarsa ne denli bir denge oluşturacaklarını kestirmek güçtür. Kendisi kişisel olarak Kürtlerin duygularını anlamaya çalışmıştır. İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptırdıktan sonra, sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulma olanağı elde edilememiştir. Hiçbir Kürt'ün, kendi özel kabilesinin dışında hiçbir şey temsil etmediği izlenimi edinilmektedir."⁴⁸

Lloyd David George, Şerif Paşa'nın da Kürtler'i temsil ettiğine inanmamaktadır. İstanbul'dan ve Bağdat'tan gönderilen raporları günü gününe okuyan İngiltere Başbakanı şu kanıdadır:

"... Öte yandan Kürtler'in, arkalarında büyük devlet olmadıkça varlıklarını sürdüremeyecekleri düşüncesinde oldukları izlenimi edinilmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İngiliz korumanlığını isteyerek kabul edecekleri ve Fransız korumacılığını isteyecekleri kuşkusuzdur. Ama ne Fransa, ne Büyük Britanya bu görevi üstlenecek olurlarsa -ki her ikisinin de istemeyeceği umulur-, kendilerinin Türk koruması altında bırakılmalarının yeğlenebileceği düşüncesinde oldukları sanılıyor. Ülke, Türk yönetimine alışmıştır ve değişik bir koruyucu keşfedemeyecek ise Türkiye'den ayrılması güç olacaktır.

Musul ilinin dağlık kesiminde Kürtler oturduğu için, Güney Kürdistan'ın bu bölümü İngiliz çıkarlarını ilgilendirir. Bağımsız bir Kürdistan düşünüldüğü sırada bu Kürtler'in Musul ilinin öteki bölümlerinden ayrılarak yeni bağımsız Kürdistan Devleti'ne bağlanabileceği umulmuştu.

Şimdi aldığımız bilgilere göre Musul ilinin bölünmesi uygulamada yapılamayacak ve buna ilk karşı koyacaklar da Kürtler olacaktır!

Bu durumda bağımsız bir Kürdistan kurulursa, o zaman Musul ilinin bir kısım halkının Britanya mandası altında mı kalmayı, yoksa, kendi vatandaşları ile mi birleşmeyi istediklerine kendilerinin karar vermeleri sağlanmalıdır. Bu konuyu anlaşma içinde çözmek çok güçtür."

İngiliz Başbakanı zaman kazanmak istiyordu. Ama Fransız delegasyonu başkanı Dışişleri Bakanı Mösyö Millerand da Kürdistan'ı elinden kaçırmak istemiyordu. Bu çelişkiyi tutanak-tan izleyelim:

"B. Millerand konuşmaları sırasında Lord Curzon'un Musul ilinde yaşayan bazı Kürtler'in Britanya mandasına geçeceklerine işaret ettiğini belirterek bu konunun tümü ile Fransız ve İngiliz hükümetleri arasındaki bir sorun olduğunu ve yanlış sonuç çıkarılmamasını sağlamak amacıyla konunun çekinceli olduğunun kaydedilmesini istediğini belirtti."⁴⁹

Konferansın o günkü oturumu saat 19.10'da kapandığında 5 sayılı toplantı eki hazırıldı. Bu ek metin ile Kürdistan sınırları çiziliyordu:

"İşbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve Britanya, Fransız ve İtalyan hükümetlerince atanacak bir komisyon (...) maddelerde tanımlandığı biçimde Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın gü-

ney sınırları güneyinde, Suriye ve Irak/Mezopotamya kuzey sınırlarının kuzeyinde çoğunlukla Kürtler'in bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Bu plan, bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, Britanya, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürt temsilcilerden oluşacak bir komisyon işbu anlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekmedikçe ise ne gibi düzeltmeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.”

San Remo'daki bu metin, Sevr Anlaşması'nda 62. madde olarak yer almıştır! ⁵⁰

San Remo'daki konferansta hazırlanan 5 sayılı not ekinin 3. maddesi de şöyleydi:

“Bununla birlikte, iş bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayan bir yıl içinde 1. maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk yönetiminden bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye bu öğütleme hükümlerini yerine getirmeyi ve bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı başından yükümlenir. Bu bırakma işleminin ayrıntıları, Türkiye ile işbu anlaşmayı imzalayan başlıca müttefikler arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.”

San Remo'da 19 Nisan 1920 günü kaleme alınan bu madde de 10 Ağustos 1920 Sevr Anlaşması'nın 64. maddesi olarak kabul edildi.

Anlaşma Ankara'daki TBMM'nce tepkiyle karşılandı.

Anlaşma imzalanırken Şerif Paşa ve Diyarbakırlı Fahri Bey de Sevr'deydi. Aynı günlerde Sadrazam Damat Ferit Paşa, Kürtleri M. Kemal'e karşı kullanmak için iki İngilizle gizli planlar yapıyordu.⁵¹

Bu arada Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM kurulmuş ve TBMM hükümeti, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı.

1. İnönü utkusundan sonra Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Hükümeti, Londra'da toplanacak konferansa katılacak Osmanlı delegasyonu için M. Kemal'den delege göndermesini istedi. M. Kemal bu öneriyi red etti. TBMM de aynı doğrultuda karar verdi.

Ankara Hükümeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir delegasyonu Londra'ya gönderdi. Bekir Sami Bey'in Ankara ile görüşmeden imzaladığı, yabancılara hak ve ayrıcalıklar veren anlaşmayı Mustafa Kemal kabul etmedi. Bekir Sami Bey görevinden alındı, yerine Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) atandı.

30 Mart-1 Nisan tarihlerinde Yunan ordusu 2. İnönü Savaşı ile püskürtülmüştü. Yunan ordusu 23 Ağustos 1921 günü başlayan Sakarya Savaşı ile 13 Eylül günü kesin yenilgiye uğratıldı.⁵²

Sakarya Savaşı, bir dönüm noktası oldu. Onu Büyük Taarruz izlemişti. Batı dünyası, artık Ankara Hükümeti'nin gücünü ve etkinliğini kabul etmişti. 3-11 Ekim günleri arasındaki görüşmelerden sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin ardından Lozan Barış Konferansı toplandı.

Konferans 21 Kasım 1922'de Lozan'da Hotel de Chateau'da açıldı. Görüşmeler, 4 Şubat 1923'de kesildi. 23 Nisan 1923'de yeniden başladı ve 24 Temmuz 1923'de sonuçlandı.⁵³

Türk delegasyonunun başkanlığına "muzaffer ordular komutanı" ve yeni Dışişleri Bakanı İsmet Paşa atanmıştı.

Lozan'da Türkiye ile İngiltere arasındaki en büyük sorun Musul'du. Misakı Milli⁵⁴ sınırları içinde kalan Musul, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından işgal edilmişti. Sevr Anlaşması da bir Kürdistan devleti kurulmasını öngörmekteydi. Petrol kaynaklarının üzerindeki Musul, Kürdistan'a bırakılan bölgede kalmaktaydı.

İsmet Paşa, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'da yaşayan toplam 503 bin kişinin 263 bininin Kürt, 149 bininin Türk, 43 bininin Arap, 18 bininin Yezidi olduğunu açıklıyor; buna karşılık Lord Curzon, bu üç ile Erbil'i de katarak bölgedeki Kürt nüfusunun 457 bin, Türk nüfusunun da 65 bin olduğunu ileri sürüyordu.⁵⁵

İsmet Paşa, Musul konusunda plebisit yapılmasını istiyor, ancak Lord Curzon, bu öneriye “halkının çoğunluğu cahil olan, kısmen de göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırkı ve dini inançları bulunan” bir bölgede plebisit yapılamayacağını, Kürtler’in plebisitin anlamını bile bilmediklerini ileri sürerek öneriye karşı çıkıyordu.⁵⁶

İsmet Paşa, 28 Aralık 1922 günü Bakanlar Kurulu'na gönderdiği 338 sayılı raporda İngilizler'in Musul Sorunu'nda ısrarlı olduklarını, Kürdistan'a özerklik vermek istediklerini yazarken şu düşüncelerini de kaydediyor:

“Halbuki biz muhtıra ve mektubumuzda Kürdistan'a daha serbest bir idare vermek istediğimizi zannettirecek birşey söylememişiz.”⁵⁷

İsmet Paşa konferansta, “Musul'u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini” söylüyordu.⁵⁸ İngilizler ise, İsmet Paşa'nın Musul'dan vazgeçmesi koşuluyla petrol gelirlerinden pay vermeyi de öneriyorlardı.

Görüşmeler tıkanmıştı. Lord Curzon Musul'u elden çıkarmamak için her yola başvuruyordu. Bu yollardan biri de, konunun Cemiyet-i Akvam'da görüşülmesiydi. Lord Curzon, 25 Aralık 1923 günü Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti-Birleşmiş Milletler) başvurdu. Musul'un yazgısını belirleme hakkı, Cemiyet-i Akvam'a devredilmişti.

Tam bugünlerde -3 Şubat 1923 günü- Bornova'daki İngiliz Kilisesi'ne gece bilinmeyen kişilerce saldırı düzenlendi! Başbakan Rauf Bey, 4 Şubat 1923 günü İsmet Paşa'ya gönderdiği 382 sayılı telgrafla Kürt lideri Seyid Taha'nın, İngilizler tarafından “Çölemerik'e kadarki bölgede hükümdar ilan edildiğini” bildiriyordu. Rauf Bey'in telgrafında şu konu da yer almıştı:

“İngilizler Kürdistan'da hilafet ve saltanat meselesi hakkında birtakım hainler vasıtasıyla efkarı zehirlemeye çalışmışlarsa da hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır.”⁵⁹

1921 yılı Mart ayında Koçkiri Ayaklanması başladı; bu ayaklanma 17 Haziran'da bastırıldı.⁶⁰ Bunu Nasturi Ayaklanması izledi. 12 Eylül 1924 günü başlayan ayaklanmada İngiliz askerleri de görev almışlardı(61). Musul için Cemiyet-i Akvam görüşmeleri de tam bu sırada yapıyordu.

KOÇKİRİ AYAKLANMASI

"Efendim;

Bakanlığın bilgisi için askeri ataşe tarafından Kürdistan'daki durumla ilgili hazırlanan raporu sunuyorum. Daha önceki yazılarımda belirttiğim gibi Kürt Sorunu dikkat çekecek değerdedir. Normal koşullarda bile Kürtler, daima komşuları için sorun olmuşlardır. Şimdi Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için ciddi sorunlar çıkabilir. İngilizler, her halde, Kürdistan'ı denetim altına almak için Kürtler'i Türkler'e karşı kullanmak isteyeceklerdir. Türkler de Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için aynı şeyi yapacaktır. Kürdistan'ı özel bir etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaklardır."⁶²

Bu yazı, 20 Şubat 1922 tarihini taşımaktaydı. ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bu kısa yazının altındaki imza Amiral Bristol'undu. Amiral Mark Lambert Bristol, 1898 yılındaki Amerikan-İspanyol savaşlarında bulunmuş, Birinci Dünya Savaşı sonunda da İstanbul'da Yüksek Komiser olarak görev yapmış bir Amerikan amiraliydi.⁶³

Bristol'un bu yazısının ekindeki askeri ataşenin raporunda da şunlar yazılıydı:

"... Kürt akımı ciddiye alınmamalıdır. Kürtler bir lider bulamamışlardır. Onları düzene koyacak güçte kimse yoktur. Şerif Paşa, kendi ülkesinden izin almamıştır. İstanbul'daki iki Kürt Derneği de oturup uzun uzun tartışmakta, ancak ortaya bir lider çıkaramamaktadır. Halen Süleymaniye'de bulunan Kürt Kongresi, bir başkan seçmek ve bir program üzerinde birleşmek için çağrıda bulunmuş, ancak Kürt aşiret reislerinin üçte ikisi bu çağrıya katılmamışlardır. Askeri ve siyasal liderlikten yoksundurlar."

Amerikan Askeri Ataşesi, bu gözlemlerini aktardıktan sonra şu yorumu yapıyordu:

“... Yunanlılar, önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı, Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir. Ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler, ellerindeki yarım düzine yetenekli liderlerden biriyle Kürt Sorunu'na son verebilir. İngilizler, kuşkusuz bu durumu bilmektedirler. Gene de Kürt Sorunu ile meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadır.”

Ataşe daha sonra Churchill'in Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, “İngiliz Yüksek Komiserliği'nin yönetiminde olursa, Kürtler'in Mezopotamya ile birlikte idare edilmeye razı olduklarını araştırmalar sonunda öğrendiğini” söylediğini aktarıyor ve şunları yazıyordu:

“... Gerçekte bu araştırmalar İngilizler'in İstanbul'daki iki Kürt Derneğini (Teali) ve (Teşkilatı), Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almaları biçiminde sınırlı olmuştur. İngilizler'in yardımıyla, Mustafa Paşa, Mevlanazade Rifat Bey⁶⁴ ve başkaları geçen yaz Kürdistan'a gönderilmiştir. Mustafa Paşa, İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlığı istediğini bildiren bir broşür yayınlamıştır.”⁶⁵

Amerikan Askeri Ataşesi, Kürt Teali Cemiyeti üyesi Hamdi Paşa ile Ahmet Taha'nın İngilizler tarafından Kürdistan'a gönderildiklerini de yazıyor, raporunun sonunda hükümetine şu uyarıyı yapıyordu:

“... Fransız-Türk anlaşmasına⁶⁶ karşı yürüttükleri kampanya ve Kürt ayaklanmasına verdikleri itici güç konusunda İngilizler'in eylemlerini yakından izlemek gerekir. İngiliz iddiasına göre gizli bir anlaşmayla Türkler, Musul'u geri aldıktan sonra petrol yataklarının işletilmesi hakkını Fransızlara verecekleri konusunda söz vermişler. Böyle bir anlaşmanın varlığı konusunda ellerinde kanıt yoktur. Şimdi, aynı zamanda bizim Türkler'e yaptığımızı -ki yalnız olduğuna eminim- Kürtler'e yapmaya çalışmaktadırlar.

Kürtler, Mardin ve öteki bölgeleri ele geçirmeye yani Türkler'in bize verdikleri bölgeleri⁶⁷ ele geçirmeyi istiyorlar. Bu durumda İngilizler, Fransız çıkarları aleyhine çalışıyorlar mı?”⁶⁸

Bu belgeler, İngilizler'in Kürdistan Teali Cemiyeti liderlerini kullanarak, Musul petrollerini ele geçirmeye çalıştıklarını, bu

amaç için de İngiltere'nin korumasında bir Kürt devleti kur-
durmak istediklerini kanıtlamaktadır.

İngilizler, Kürtler'in arasında bir lider bulamıyorlardı. Şerif Paşa Kürtler arasında tutulmuyor, Seyit Abdülkadir ile Bedirhaniler geçinemiyorlardı.

Londra'da ve San Remo'da Kürdistan'ın yazgısını belirle-
mek için toplantıların yapıldığı günlerde Ankara Hükümeti ise **Koçkiri Ayaklanması** ile uğraşmak zorunda kalıyordu. **Koçkiri**, Sivas'ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yer-
leşik bir Kürt-Alevi aşiretinin adıydı. O tarihlerde bu aşiret, Sivas'tan Erzincan'a kadar yayılan bir alanda yaşıyordu. Koçhi-
sar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerin-
de yaşayan aşiretin kırk bin kişiden oluştuğu sanılmaktaydı.⁶⁹ Koçkirili Mustafa Paşa'nın oğlu Alişan ve Haydar Beyler, aşiret içinde sevilen iki kardeşti. Haydar Bey, Umraniye Bucak mü-
dürüydü.⁷⁰

Sivas'ın Umraniye ilçesine bağlı Koçkiri yöresinde olaylar şöyle gelişti:

Kürdistan Teali Cemiyeti, Alişan Bey'i Dersim'e (Tunceli) göndererek örgütün burada da kurulmasını istiyordu. Alişan Bey, Baytar Nuri ile birlikte Dersim'de örgütü kurdu. Aynı günlerde Baytar Nuri de Zara, Divriği, Kangal ve Hafik ilçe-
leriyle İmraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zınara ve Domurca bucaklarında Kürt Teali Cemiyeti'ni kurmaktaydı.

Mustafa Kemal, bu örgütlenmeleri haber alınca, Sivas Valisi Reşit Paşa aracılığı ile Baytar Nuri ve Alişan ile görüşmek istedi. Görüşmeye Baytar Nuri gitmedi. Mustafa Kemal, Alişan Bey'le görüştü.

Mustafa Kemal, Alişan Bey'e İngilizler'in desteklediği Bedirhaniler ve Cemilpaşazade Ekrem'in Vali Ali Galip ile Sivas Kongresi'ni basmayı planladıklarını anlattı. Seyit Abdülkadir'den yakındı. Erzurum Kongresi'nde alınan kararların Kürtler'i de kapsadığını söyledi.⁷¹

Alişan Bey, bu konuşmadan sonra Sivas'tan milletvekili ol-
mayı kabul etmişti. Ancak, sonradan Baytar Nuri ile konuşup bu öneriyi reddetti. Baytar Nuri de kendisine Alişan Bey ara-
cılığı ile yapılan milletvekilliği önerisini kabul etmedi.

Baytar Nuri, Kürt devleti peşindeydi. Seyit Abdülkadir'i de eleştiriyor, Kürt özerkliği ile yetinen Abdülkadir'i "**Türk ajanı rolünü bilerek veya bilmeyerek oynamakla**" suçluyordu.⁷²

Baytar Nuri, 1921 yılı başlarında Kangal İlçesinin Yelice nahiyesinin **Hüseyin Abdal** tekkesinde bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya, **Cangaben** ve **Kurmeşan** aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşiret reisleri katıldılar. Toplantıda, Sevr Anlaşması'nın uygulanması ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçkiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulması kararlaştırıldı..⁷³

Hazırlıklar tamamlanınca ilk saldırı Temmuz ayında yapıldı. Misto komutasındaki Kürt birlikleri Zara'nın Çulfa Ali Karakoluna saldırıdılar. Bu saldırıyı Refahiye'de, Şadan Aşireti Reisi Paşo'nun saldırısı izledi.

Ankara Hükümeti, çatışmayı önlemek amacıyla Koçkiri Aşireti Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam Vekilliği'ne, kardeşi Haydar Bey'i de Umraniye Bucak Müdürlüğü'ne atadı..⁷⁴ İşin gerçeği şuydu: Her iki kardeş de Kürt Ayaklanması'nın gizli liderleriydi. Mustafa Kemal, uyguladığı bu taktikle iki lideri kazanmak istemişti.

Sivas yöresinde **Zalim Çavuş** diye anılan Şadan Aşireti'nden Hüseyin Ağa da Zara'da saldırıya geçti. Ayaklanmayı bastırmak ve asker kaçaklarını toplamak için İmranlı'ya gelen 6. Süvari Alayı, büyük direnişle karşılaştı. Yakalanan Alay Komutanı Binbaşı Halis, Kürtler tarafından kurulan bir harp divanında ölüm cezasına çarptırılarak kurşuna dizildi; subay ve erler de tutuklandı.

Alişan Bey ile kardeşi Umraniye Bucak Müdürü Haydar Bey de ayaklananlara yardım ettiler..⁷⁵ Ayaklanma büyüdü ve yayıldı. Bunda, "**Kürtlerin Ermeniler gibi sürülecekleri**" yolundaki söylentiler de etken oldu.

Kürtler, Kemah'ta da yönetimi ele geçirdiler; kaymakamı tutukladılar. Ayaklanan aşiretler, Koçhisar'ın Celalli bucağından TBMM'ne telgraf çekerek Koçkiri kazasının mümtaz bir vilayet yapılmasını istediler.

Koçkiri aşireti yanında Pezgavır, Maksuden, Aslanan, Kurmeşan, Perçikan, Cenbergan ve Ginyan aşiretleri de ayaklanmanın ön saflarında yer alıyordu.

Kürt aşiretleri Ankara Hükümeti'nden şu isteklerde bulundular:

"I-İstanbul Hükümeti'nce kabul edilen Kürdistan özerkliğinin Ankara Hükümeti'nce de tanınip tanınmayacağıının açıklanması;

2-Kürdistan özerk yönetimi konusunda Mustafa Kemal hükümetinin ivedi yanıt vermesi;

3-Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki Kürtler'in hemen salıverilmesi;

4-Kürt çoğunluğu bulunan illerden Türk memurlarının çekilmesi;

5-Koçkiri yöresine gönderilen birliklerin geri alınması."

Baytar Nur'nin babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan bu muhtıradan sonra Batı Dersim Aşiret Reisleri adına TBMM'ne 25 Kasım 1920 günü şu başvuruda bulundular:

"Sevr Anlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu nedenle bu oluşturulmalıdır. Yoksa, bu hakkı silah zoruyla almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz."⁷⁶

Amaç, bir Kürt devleti kurmaktır. Alişan Bey, Ovacık, Hozat ve Çemişkezek'te aşiret reisleri ile toplantılar yaptı. 45 bin milis hazırıldı. Aşiret reisleri, Kürdistan kurmak için yemin ettiler. Bu yemine Seyit Rıza katılmadı.

Kürtler arasında Baytar Nuri olarak bilinen Muhammed Nuri, "Programımız şu idi" diyor ve şunları yazıyordu yıllar sonra:

"İlk önce Dersim'de Kürt istiklâli ilan edilecek, Hozat'a Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erzincan, Elazığ ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümetinden Kürdistan istiklâlinin tanınmasını isteyecekti. Türkler, bu isteği kabul edeceklerdi. Çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı."⁷⁷

Ayakanmanın büyümesi üzerine Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bir plan hazırlayarak Genelkurmay'a sundu. Kâzım Karabekir'in oluşturduğu, Topal Osman komutasındaki Giresun alayı da Nurettin Paşa'nın emrine verildi.⁷⁸

Kürt aşiretleri, Türkkeşlik köyünde 7 Mart 1921 günü 13 Türk köylüsünü öldürmüşler, İmranlı bölgesinde on köyü yağma etmişlerdi. Kangal'ın Topardıç, Suşehri'nin Karacaviran ve Yoncalı köyleri de saldırıya uğramıştı.

Merkez Ordusu, 11 Nisan 1921 günü ayaklanmacıların üstüne yürüdü. Kürt aşiretleri ile Merkez Ordusu arasında büyük ve kanlı çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalardan sonra

ayaklanma 17 Haziran 1921 günü tümüyle bastırıldı. Alişan ve Haydar Beyler de teslim oldular.

Kangal Ağası Kürt Hacı Ağa ile Ginyan Aşiret Reisi Murat Paşa ve Kureyşan Aşireti de hükümet kuvvetlerinden yana tavır almışlar ve ayaklananların yakalanmalarında Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusu'na yardım etmişlerdi.

Koçkiri Aşiret Reislerinden Alişan ve Haydar Beyler, Naki, Azemet, Kör Rifat, Zalim Çavuş, Mahmut Bey, Baytar Nuri, Polis Munzur, Eczacı Halil ayaklanmanın bilinen liderleriydi.

Ayaklanma bastırılmıştı.⁷⁹ Nurettin Paşa, şu duyuruyu yayınladı:

“Umraniye olayı sorumlularından ve Koçkiri reislerinden Azemet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beyler ile Karacaviran Bucağı'nın en acımasız eşkiya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki asilerin reisi bulunan Çevirmahlı Aziz ve kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydar'ın yakınlarından Pehlivan ve yakın adamı Hüseyin Efendi ve Refahiye eşkiyasından Aşir ve 159 eşkiya ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkiya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkiyaya muhbirlik eden Kaçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkiyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.

Umraniye olayının düzenleyicilerinden ve başkanlarından olup ayaklanma sırasında Umraniye Bucağı Müdürü bulunan Koçkirili Mustafapaşazade Haydar Bey ile reislerden Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Beyler ile avanesinden Genco ve 56 eşkiya af dileyerek teslim olmuşlardır.

200 çeşitli cins tüfekte bir hayli cephaneye ve 118 beygirle birçok koyun ve hayvana el konulmuş ve 207 asker ve yoklama kaçağı yakalanmıştır.

Memurlarla, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve gayretten dolayı takdirlerimi beyan ve teşekkür ederim.”⁸⁰

Vali Ebubekir Hazım Bey ise, Sakallı Nurettin Paşa'nın “müsademe değil katliam yaptığı” ve ayaklanmayı “şiddet ve vahşetle bastırıldığı” kanısındadır.

O günlerin Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran) anılarında ayaklanmanın nasıl bastırıldığı şöyle anlatıyor:

“Askerle çemberlenen köyler ahalisi, söylentilerin doğruluğuna, yani Kürtlerin tenkil edileceğine (göç ettirileceğine) inanarak hayatlarını kurtarmak için köylerini, evlerini terk ederek dağlara sığınmaya mecbur olmuşlardır. Sırf can korkusuyla kaçanlar isyan ve eşkiyalıkla suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyalara el konmuştur.

Şu surette Umraniye bucağına ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriği ilçesinden 57, toplam 132 köy, savaştan düşman istihkamları gibi yakılmış, tahrip olunmuş ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca, bütün mal, eşya, zahire ve hayvanlar yağma olunmuştur. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkum edilmişlerdir.”⁸²

Olaylar, TBMM'ne yansıdı ve sert tartışmalar oldu.

SAKALLI NURETTİN PAŞA

Günlerden perşembeydi.

TBMM'nin Ekim 1921 günlü gizli oturumuna Dr. Adnan Bey (Adivar) başkanlık ediyordu. Erzincan milletvekili Emin Bey ve arkadaşları Koçkiri olayları konusunda gizli görüşme isteyen 107 imzalı bir önerge vermişlerdi. Konu üzerinde sert tartışmalar başladı. Emin (Lekili) Bey, kürsüden ateş püskürüyordu:

“Gizli oturumu biz istedik. Gerekçesi de şu: Umraniye'den gelmiş bir arkadaşınızım. (...) Orada öyle zulüm yapılmıştır ki, tüyleri ürpetir. Çünkü efendiler, memlekette yapılan zulüm felakati Büyük Millet Meclisi adına yapılıyor. Bunu açıklamak dışarıda yalnız ve kötü etkiler yapar. Gizli oturumu bu nedenle istiyoruz.”

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey(Ulaş) de Emin Bey'i destekliyordu:

“Bu zulüm, iki yıldan beri yaptığımız içten çaba ve etkinlikleri sıfıra indirmiştir. Bilelim ki, verdiğimiz yetkileri kötüye kullananlar vardır. Bu zulüm (gizli) kalmamalı, her şey bilinmelidir.”

Bir başka Erzurum Milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey ise gizli oturum yapılmasına karşıydı.

“Bütün dünyaya ilan edilmelidir ki, sizinle ilgiliyiz. Memurlar da duymalı, herkes duymalı. Gizli oturum, bir memlekette yabancıya karşı yapılır. Memleketimizde yapılan zulmü bütün dünyaya ilan etmeliyiz. (...) Bu nedenle görüşmelerin açık yapılmasını istiyoruz.”

Bu konuşmalardan sonra, İçişleri Bakanı Refet (Bele) Paşa, kürsüye geldi.

“Hiçbir şey gizli kalmamalıdır. Herşey açık açık söylenmelidir. Bir inceleme kurulu gönderilmeli, bu kurul, suçluları saptamalı ve adalet, suçluların yakasına yapışmalıdır” diye konuştu.⁸³

Sert tartışmalar ertesi gün de devam etti. Erzincan Milletvekili Emin Bey şöyle konuştu:

“Nurettin Paşa'nın kendi deyişi ile, Hükümetin önerilerini daha genişleteceğim diye tuttuğunu öldürmeye, ırzlara geçmeye, namuslara saldırmaya kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz?

Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler. Ve böyle birşeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu surette beş milyon, onsekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paralar tamamiyle gitmiştir. Ben kanıtlamaya hazırım. Otuz bin hayvanı Osman Paşa götürmüştür. (...) Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu tanık tutarak söylüyorum; (...) Bir Türk servetine göz dikilerek karısı cebren alınmış ve alevisin diyerek herifin malvarlığı yağma edildikten sonra öldürülmüştür.

Efendiler, dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babası, bir evladın elinde ip, diğer elinde bir ip olarak çektilerik tam altı saat içinde bu surette acımasızca öldürülmüştür?”

Bunları yapanlar kimlerdi? Emin Bey, bunları da açıkladı:

“... Nurettin Paşa'nın emri ile buraya gelen sorumsuz Osman Ağa kuvvetleridir. Elbette Nurettin Paşa uyarılmıştır. Sonuç olarak, bu gibi olaylara meydan vermeyiz denmiştir. Evet efendiler, burada anket parlamenter istiyor musunuz? Evet. Ben de buna taraftarım. Ne var ki, siz bunu yaparsanız, bir tane Koçkiri'yi asamayacaksınız. Efendiler! Hükümet bizden daha acizdir”⁸⁴

Koçkiri Ayaklanması'na Dersim neden katılmıştı? Emin Bey, bu konuyu da şöyle açıkladı:

“... Sonra efendim, diyeceksiniz ki, Dersim buna ne surette katılmıştır? (..) Abdülkadir adındaki bir valinin boş yere bu sorunları yaratması... Kürdistan namına gelen bu gazeteleri doğrudan doğruya Dersim'de dağıttırıştır. O gazetelerde (Kürtler'i de Ermeniler'e benzetecekler) diye yazılmış. Üzülerek bildiriyorum ki, bu adam, yükselmiş, şimdi de Tortum Kaymakamı olarak gidiyor.

Bu Umraniye'de (İmranlı) meydana gelen ve (terbiye etmek) denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul etmeyeceği bir derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlar. İşte örneği budur demişler.

Bu facia Ermeniler'e bile yapılmamıştır.”

Görüşmeler, 5 Ekim günü de sürdü. Konya Milletvekili Vehbi Bey söz aldı ve “Cinayet edenlere karşı cinayet işlemeyenleri korumak hükümetin görevi iken, tersine; önüne geleni, her kim ise yakmış, yıkmış...” diyerek olay yerine bir soruşturma kurulunun gönderilmesini istedi.

Dersim Milletvekili Mustafa Bey de söz aldı; “Bize İslâmiyet adına İngiliz parası diye leke sürüyorlar” diye yakındı. Ve bazı olaylardan söz etti:

“Kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir. (...) Çorum'a geliyorlar. Belediye reisini sokak sokak dolaştırıyorlar. Bize et bul, bize illa et bulacaksın... Amasya'dan bir mektup var. Diyor ki, Allaha aşkına bu Topal Osman'ın yaptığı fenalık nedir?... Tahakkümünü uygulamak isteyen Vali, Dersim isyan etti diyor. (...) Namusumla güvence veriyorum; bütün Dersim isyan etmemiştir. Önce bizim çaresizleri bağışlayalım, sonra da soruşturma kurulu gönderelim. Eğer biz İngiliz parası aldıysak kendimizi asalım.”⁸⁵

Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, Nurettin Paşa'nın komutanlığının “zavallı halkın, o şehirlerin, o köylerin” zararına olduğunu, Koçkiri olaylarından sonra Rum Pontus çetelerini izlemek için Samsun'a giden Paşa'nın, burada da “idaresizliği yüzünden” Rumlar'ın Müslüman köylerine saldırmalarına yol açtığını söyledi.

Trabzon Milletvekili Hafiz Mehmet de Trabzon'da yağmacılık olayları olduğunu, bu yağmaya tanık olduğunu, bütün bunları Nurettin Paşa'ya anlattıkları söyledi ve “bu adam orada durdukça Samsun mahvolur” dedi.⁸⁶

O günkü oturuma Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmekteydi. Nurettin Paşa hakkında nasıl bir soruşturma yöntemi izlenecekti? Paşa'nın Nurettin Paşa ve olay hakkındaki yorumu şuydu:

“Efendiler;

İçişleri Bakanı ile orduda kumanda görevi yapan bir kimse hakkında karar vermek, Genelkurmay Başkanı ile benim yetkilerim içine girer. Nurettin Paşa, öteki komutanlar gibi bir ordu komutanıdır. Nazik zamanlara rastlayan olaylar nedeniyle ordu komutanları iç güvenlik konularında da görevlendirilmektedir. İç güvenlikten kural olarak İçişleri Bakanı sorumludur. Fakat ayaklanmalar nedeniyle, doğal olarak, askeri birlik ve araç sağlanması zorunludur. Nurettin Paşa, Merkez yöresindeki olaya bu nedenle müdahale etmiştir.

Nurettin Paşa'nın yasadışı eylem ve davranışlarına gelince... Ben bunları inceledim. Bu incelemelerden bazı sonuçlar da çıkardım. Nurettin Paşa'nın değiştirilmesi kanısı doğmamıştır. Konunun, aynı zamanda, Genelkurmay Başkanı'nca da sözünün edilmesi üzerine görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Öte yandan, Genelkurmay Başkanı, Nurettin Paşa'nın orada düzeni sağlayamaması nedeniyle görevinden alınmasını önerdi. Tabii bu bizde de verilecek bir emirle yapılabilirdi. Tabii bu da bizim için uygulanması gereken bir karar olurdu.”⁸⁷

TBMM, verilen önergeyi kabul etti ve bir soruşturma kurulu kuruldu.

Konu, 29 Ekim günü Ziya Hurşit tarafından yine gündeme getirildi. Ziya Hurşit şöyle konuştu:

“Demek ki bu adam, TBMM'nin üzerindedir. Ve kendisi orada bir aile hükümeti kurmuştur. Damadı Kurmay Başkanı, bir kardeşi Tokat mutasarrıfıdır. Bütün bunlarla memlekette bir eşkiyalık faslı başlamıştır. (...) Nurettin Paşa, bu olağanüstü yetkileri kimden almıştır? Ordu komutanı olarak en ince ayrıntıya müdahale eder. Savcısıyla, komiseri ile uğraşır. TBMM bu adamı görevinden almalıdır. Ricam budur, bir dakika bile gecikilmemesi gerekir.”⁸⁸

Soruşturma Kurulu, Nurettin Paşa'nın görevden alınmasına ve yargılanmasına karar verdi. TBMM, kurul kararını onayladı. Paşa görevinden alınıp, yargılanmak üzere Ankara'ya çağıldı. Nurettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurup suçlamaları yanıtladı.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde Nurettin Paşa'ya verilen cezanın “biraz ağır olduğunu” söyledi. Konunun Bakanlar Kurulu'nda da görüşüldüğünü, Nurettin Paşa'nın görevinden alındığını, bu nedenle yargılanması kararının değiştirilmesi gerektiğini, Nurettin Paşa'nın savunmasının da alınarak konunun bir komisyonda incelenmesi gerektiğini anlattı. Erzincan Milletvekili Emin Bey, kararın neden ağır sayıldığını M. Kemal Paşa'dan sordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “**Nasıl uygun görürseniz, öyle yapın**” yanıtını verdi.

17 Ocak 1923 günü Nurettin Paşa'nın TBMM'ne sunduğu savunma okundur.⁸⁹ Mustafa Kemal Paşa, konunun “**gereği kadar soruşturulmasını**” istedi. Nurettin Paşa hakkındaki suçlamaları öğrendikten sonra “**soruşturma yapma zorunluluğunu**” duyduğunu anlattı. Yapılan tartışmalardan sonra konunun yeni bir soruşturma kurulunca incelenmesi kararlaştırıldı.⁹⁰ Olay öylece kapandı.

Nurettin Paşa'dan sonra Elcezire Komutanı Nihat Paşa da görevden alındı.⁹¹ O günlerde TBMM Hükümeti, Elcezire Komutanı Nihat Paşa'ya şu kararı göndermişti. “**Kürtler'in oturdukları bölgelerde hem iç hem dış siyasetimiz bakımından göreceli olarak yerel bir yönetim biçimini gerekli görüyoruz.**” Mustafa Kemal Paşa, “**yabancılarla Kürtlerin anlaşmalarına**” engel olunmasını ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yerel yönetimlerin güçlendirilmesini istiyordu.

Amaçlardan biri de şuydu: Kürtler'le İngilizler'i silahlı çatışmaya sokmak! Karar şöyleydi:

“1- Göreceli olarak bütün ülkede geniş çapta doğrudan doğruya halk tabakalarını ilgilendiren ve etkili biçimde yerel yönetimler kurulması, iç siyasetimiz gereklerindendir. Kürtler'in oturdukları bölgelerde hem iç hem dış siyasetimiz bakımından göreceli olarak yerel bir yönetim biçimini gerekli görüyoruz.

2 - Ulusların kendi kaderlerini belirlemeleri bütün dünyada kabul edilmiş bir ilkedir. Biz de bu ilkeyi kabul etmişizdir. Öngörülebileceği üzere Kürtler'in bu zamana kadar yerel yönetim birimlerini tamamlamış ve başkanlarının ve tartışan yandaşlarının bu amaç adına tarafımızdan kazanılmış olması ve oylarını kullandıkları zaman kendi kaderlerine zaten sahip

oldukları, TBMM yönetiminde yaşamayı istedikleri duyurulmalıdır. Kürdistan'daki bütün sorunun bu amaca dayalı siyasete yönelmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı sorumluluğundadır.

3 - Kürdistan'da Kürtler'in Fransızlar ve özellikle Irak sınırından İngilizler'e karşı husumetini silahlı çatışma ile değiştirilmeyecek ölçülere vardırmak ve yabancılarla Kürtler'in uyuşmalarına engel olmak, göreceli olarak, yavaş yavaş yerel yönetimler kurarak, bu nedenleri açıklamak ve bu yolla içtenlikle bize bağlılıklarını güçlendirmek gibi genel ilkeler benimsenmiştir.

4 - Kürdistan iç siyaseti, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'nca yönetilecektir. Cephe Kumandanlığı, bu konularda TBMM başkanlığı ile görüşür. İller arasında izlenecek siyaseti düzenleyecek olan Cephe Komutanlığı aynı zamanda bu illerdeki sivil memurların bu konularda başvuracakları yerdir.

5 - Elcezire Cephe Komutanlığı yönetsel, yargıya ilişkin ya da önemli değişiklik ve iyileştirmeleri gerek gördükçe bunların uygulanmasını hükümete önerir."⁹²

KÜRTLERE ÖZERKLİK

30 Ağustos 1922'deki Büyük Utku'dan sonra Gazi Mustafa Kemal, 14 Ocak günü bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu yurt gezisinin Eskişehir'den sonraki durağı İzmit'ti.

16/17 Ocak günü Gazi Mustafa Kemal körfeze bakan bir tepe üzerindeki İzmit Kasrı'nda İstanbul'dan gelen gazetecilerle konuşuyordu. Akşam gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay)'nın bir sorusu üzerine Gazi Paşa, Musul ve Kürtler konusuna değindi. **"Musul"** diyordu Gazi Paşa, **"ulusal sınırlarımız içindedir. Bu ulusal sınır değişini de ben bulmuştum."**⁹³

Ve şöyle sürdürdü konuşmasını:

"... Musul'u da kendi topraklarımız içine alan sınıra ulusal sınır demiştim. Gerçekten o zaman Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Paşa'yı aldatarak orada oturmuş."⁹⁴ **Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır."**

Musul'un ulusal sınırlar içine alınmasını gerektiren ikinci nedeni Gazi Paşa şöyle açıklıyordu:

"... İkincisi, onun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler, orda bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtler'e de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir..."

Gazi Paşa, o gün Kürt özerkliği konusuna değindi. Ancak, konuşmanın bu bölümünün yayınına 12 Eylül dönemindeki Tarih Kurumu yetkilileri izin vermediler. Bu konuşma 2000'e Doğru Dergisi'nce 1987 yılında yayımlandı.⁹⁵

Tarih Kurumu - Atatürk ve Devrim Araştırma Merkezi mührü taşıyan 1089 giriş numaralı tutanağın 15. sayfası yayınlanmamıştı! Yayınlanmayan sayfa Gazi Paşa'nın Kürtler'e özerklik verilmesi ile ilgili bölümleri kapsıyordu.

Neler konuşulmuştu o gün? Vakit gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Gazi Paşa'ya "Kürt Sorunu'na değinmiş-tiniz" diyerek konuya girmiş ve yanıtı 64 yıl gizlenen şu soruyu sormuştu: "Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak değin-seniz iyi olur."

Gazi Paşa'nın yanıtı şöyleydi:

"Kürt Sorunu, bizim, yani Türkler'in çıkarları için kesinlikle söz konusu olmaz. Çünkü, bizim ulusal sınırlarımız içinde Kürt öğeleri öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybe-de ede ve Türkler'in içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türkiye'yi mah-vetmek gerekir. Örneğin Erzurum'a giden, Erzincan'a, Si-vas'a giden, Harput'a kadar giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtler'i de göz önünde tut-mak gerekir."

Gazi Paşa'nın Kürt konusundaki gözlemi buydu. Peki nasıl bir çözüm düşünüyordu?

"Bu nedenle başlıbaşına bir Kürtlük düşünmekten çok Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise kendi kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi TBMM hem Türkler'in hem Kürtler'in yetkili temsilcilerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarını ve bütün yazgılarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak birşeydir. Ayrı bir sınır çizmek doğru olmaz."

Nasıl bir özerklik olacaktı bu? Gazi Paşa, özerklik demi-yordu bir çeşit özerklik diyordu.⁹⁶ 1921 Anayasası da 21. maddesiyle illerin manevi kişiliğe ve özerkliğe sahip olma-larını öngörüyordu. Madde şöyleydi:

"İl yönetimi yerel işlerde manevi kişilik sahibidir ve ö-zerk'tir. Dış ve iç siyaset, dinsel, adli ve askeri işler, uluslara-rası ekonomik ilişkiler ve ili ilgilendiren birçok işler dışında, hükümetin önerisi üzerine Büyük Millet Meclisi'nce çıkarıla-

cak yasalar gereğince evkaf, medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık, sosyal yardım işlerini düzenlemek İl Kurulları'nın yetkisindedir.”

Koçkiri Ayaklanması 6 Mart 1921 günü başlamıştı. Yunan Ordusu da Bursa doğusundan 23 Mart günü saldırıya geçmişti. Sonunda Koçkiri Ayaklanması bastırılmış; Haydar ve Alişan Beyler 17 Haziran 1921 günü 32 kişiyle teslim olmuşlardı.⁹⁷ Ayaklanmanın liderlerinden Baytar Nuri, yenilgilerinin nedenlerini şöyle açıklıyordu:

1- Sevr Anlaşması'nın Kürtler arasında heyecan yaratması; ancak İtilaf devletlerinin ayaklanmalara kayıtsız kalması;

2- Kürtlerin aşiretlere bölünmüş olması; aşiretler arasında dağınıklık ve düşmanlığın birliği engellemesi;

3- Orta sınıfın oluşmaması nedeniyle aşiret reislerinin devletçe kendi saflarına çekilmesi;

4- Aşiretler arasında din ve mezhep ayrımlarının yol açtığı güvensizliği giderecek Kürt aydınlarının yeterli sayıya ulaşmaması;

5- Türk ordusunun silah ve sayı üstünlüğü.⁹⁸

Baytar Nuri, Koçkiri Ayaklanması'nın Kürt bağımsızlık savaşında bir aşama olduğunu da yazıyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan Türk İstiklal Harbi adlı kitapta da aynı yargıya hemen hemen aynı sözcüklerle yer verilir:

“Siyasi bakımdan büyük önem taşıyan bu hareket dolayısıyla, Kürt bağımsızlığı davasının ilk basamağının Koçkiri olayları ile kurulmak istendiği, bu dış etkilerin en açık ve kesin delilidir.”⁹⁹

1919 yılı 12 Mayıs'ında Nusaybin'de Ali Batı Ayaklanması; aynı yılın Kasım ayında Anzavur Ayaklanması başlamıştı. Bunları, 1920 Nisan'ında Düzce Ayaklanmaları izlemiş; TBMM orduları, Kuvayı İnzibatiye ile savaşmıştı.

Ayaklanmalar birbiri ardından geliyordu. 15 Mayıs 1920'de Yozgat'ta Çopanoğlu Ayaklanması başladı. Ayaklanma, Çerkez Ethem Kuvvetleri'nce bastırıldı. Hükümete sığınan bir kısım ayaklanmacının oluşturduğu Akdağmadeni Alayı'ndan kaçanlar da Küçük Ağa ve arkadaşlarının liderliğinde yeniden ayaklanmışlardı. Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare'si bu ayaklanmayı

da bastırıldı.¹⁰⁰ 1920 yılı Haziran başında Zile Ayaklanması başladı.¹⁰¹ Ayaklanma Cemil Paşa (Toydemir) komutasındaki kuvvetlerce bastırıldı.

4 Ekim 1920'de başlayan Zeynelabidin liderliğindeki Konya Ayaklanması Albay Refet (Bele) Kuvvetleri'nce bastırıldı. Bu bastırma hareketine Demirci Efe liderliğindeki milis güçleri de katıldı. Çok geçmeden Demirci Efe de Hükümet Kuvvetlerine karşı ayaklandı. Bu ayaklanma da bastırıldı.

27 Aralık 1920 günü Nazım Hikmet'in "4 top / ve 1800 atlı bir ihanet / Yani Çerkez Ethem" dizeleriyle anlattığı Çerkez Ethem Ayaklanması başladı.¹⁰² Çerkez Ethem Ayaklanması 24 Ocak 1921'de bastırıldı. Ankara Hükümeti iki ay sonra da Koçkiri Ayaklanması ile karşılaşmıştı.

Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu bütün bu olaylardan İngilizler'i sorumlu tutuyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, "İngilizler'in bu defa da komünistliğin tamimi gibi bir maske altında" bazı kimseleri Türkiye'ye göndereceklerini, Sovyetler Birliği'nde Halk Şuralar Fırkası adıyla bir komünist partisi kuran Enver Paşa ile de ilişkiye geçtiklerini şifre ile Karabekir'e duyuruyor, Kâzım Karabekir de bu kuşkuları paylaşıyordu.¹⁰³

Musul Sorunu'nun Lozan'da kilitlenmesi ve sorunun Cemiyet-i Akvam'da çözülmesi kararından sonra patlayan Nasturi Ayaklanması bu kuşkuların daha da artmasına yol açmıştı.

Musul konusunda İngilizler ile ilk görüşme 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da yapıldı. Haliç Toplantısı olarak adlandırılan bu görüşmeden bir sonuç alınmadı. İngilizler, Haliç toplantısında Musul'daki haklarından vazgeçmek bir yana bir de Nasturi sorununu ortaya attılar ve Hakkâri'yi de istediler.¹⁰⁴ Toplantı 5 Haziran günü kapandı. 7 Ağustos günü de ayaklanma başladı. Asiler, Hangediği bölgesinde Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey'i yaralayarak tutsak aldılar; jandarma komutanını da öldürdüler.

Nasturiler, Süryani papazlarından Nestoris tarafından kurulan Nastur mezhebine bağlı Hristiyanlar'dı. Suriye ve Mısır'a kadar yayılan Nasturiler, Türkiye sınırları içinde Hakkâri'de yaşıyorlardı.

Ayaklanmadan önce Hakkâri bölgesinde İngiliz misyonerleri görülmüştü. Misyoner kılığındaki bu İngiliz subaylarının İmadiye ve Çömelerik'te Nasturiler'i örgütledikleri ve ayaklanmaya hazırladıkları anlaşıyordu. Ayaklanma, Çal (Çukurca), Oraman, Çölemerik, Beytüşşebap ve Habur suyu çevrelerinde başladı.¹⁰⁵

Hükümet, 14 Ağustos günü ayaklanmayı bastırma kararı aldı. Görev Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'ya verildi. Bakanlar Kurulu, Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasında Kürt aşiretlerinden de yararlanmayı planlamıştı. O sıralar Türkiye'de bulunan ve Simko diye bilinen Şikak Kürt Aşireti Reisi İsmail Ağa ile ilişki kuruldu.¹⁰⁶ Zaho bölgesindeki Gılgoyan Aşireti'nin desteği sağlandı. Güli ve Gürür Aşiretleri de Nasturiler'e karşı savaşa katıldı. 15 Eylül günü Gavdan, Manhuran, Pavriz, Bardino ve Kiravi aşiretleri de Cafer Tayyar Paşa kuvvetlerine katılacaklarını bildirdiler.

Musul'daki İngiliz birlikleri hava akınları ile Nasturiler'i destekliyordu. 21. Süvari Alayı'na 14 Eylül günü Şiraniş ve Birsivi'de üç İngiliz uçağı ateş etti.¹⁰⁷ İngiliz uçakları sürekli olarak birliklerimize saldırdılar.

4 Eylül günü Yüzbaşı İhsan, Teğmen Vanlı Hurşit, Teğmen Rasim, Ali Rıza ve Tefvîk'in, 270 kadar er, 10 otomatik tüfek ve 380 tüfekte birliklerinden kaçtılar. Teğmen Rıza, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın kardeşi idi.

16 Eylül 1924 günü Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı raporda, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın kardeşi, Beytüşşebap'taki 18. Alay Emir Subayı Rıza'nın, ağabeyi Yusuf Ziya'ya gönderdiği 31 Ağustos tarihli telgrafta "Emredilen miktardaki meblağı emrinize police etmek üzere cevabını bekliyorum" dendiği kaydediliyordu.¹⁰⁸

Yusuf Ziya da Teğmen Rıza'ya, Erzurum'a gideceğini, paranın hemen gönderilmesini, tutarının önemli olmadığını da bildirmişti.

İsmet Paşa, bu şifreli yazışmaların ayaklanma ile ilgili olduğu kanısındaydı. Üstelik, kaçan subaylardan biri Zaho'daki İngiliz birliklerine katılmıştı! İsmet Paşa, yazısında "Kürt aşiret reislerinin Türk kıtalarına katılmaya hazır oldukları" nı da belirtmişti.

Nasturi Ayaklanması 28 Eylül günü kesin olarak bastırıldı. Ayaklanmanın liderleri Irak'a doğru kaçtılar.

Turkish Petroleum Şirketi 25 Temmuz 1923 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Musul'un Türkler'e bırakılmamasını; İngiltere 6 Ağustos 1924 günü de Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Musul Sorununun ele alınmasını istemiş, Nasturi Ayaklanması bu başvurudan bir gün sonra başlamıştı!

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 23 Ekim 1924 günü Milli Savunma Bakanlığı'na şu raporunu gönderdi:

"Musul Sorunu henüz açık ve belli bir biçim göstermemekte ve bu nedenle genel durumdaki belirsizlik devam etmektedir. İngilizler, bir yandan çeşitli durumlar yaratarak ve siyasal görüşmeler hazırlayarak ve düzenleyerek zaman kazanmakta, bir yandan da Irak'ta daha güçlü bulunmak konusuna önem vermektedirler. Musul ilinin kuzey bölümlerinde sıkıyönetim ilanı, izinli subayların Irak'taki kıtalarına ivedilikle yollanmaları, Irak'taki kuvvet sıklet merkezinin Musul'a naklolanması, İngilizlerin İran içinde de faaliyet göstermekte olmaları, bizzat müstemlekeler bakanının uçakla Musul'a kadar giderek denetlemelerde bulunması, aynı zamanda Irak başbakanının da Irak hükümeti adına Musul'un bütün sancaklarını dolaşması ve denetlemesi ve en son istihbarat cümlesinden olarak kuvvetli bir İngiliz donanmasının Basra'ya hareket ettirilmiş olması, İngiltere'nin Musul Sorunu'na çok önem verdiğini göstermektedir."¹⁰⁹

Genelkurmay Başkanı, yalnız siyasal görüşmelerle yetinilmemesi, savaşa hazırlıklı olunması gerektiği kanısındaydı. Şeyh Sait Ayaklanması da işte tam bu günlerde başladı.

AŞİRETLER KAVGASI

Hormek Aşireti'nden yiğitliği ile yöresel söylencelere konu olan Mustafa Zeynel'in torunu Veli Ağa ile, Zeynel'in kardeşi, Hallo diye bilinen Halil Ağa'nın sesleri birbirine karışıyordu.

“- Halit Bey, erkekçe konuşalım. Biz Kürt değiliz. Nemrut'la akrabalığımız yoktur. Siz, Hamidiye Alayı oldunuz, yıllarca birbirimizi kırdık. Bu defa sultan olmak isterseniz, biz size kul olmayız. Biz beylik istemiyoruz. Bırakın kardeşler gibi yaşayalım.”

Bir Kürt-Alevi aşireti olan Hormekliler'i kızdıran konuşmanın muhatabı Halit Bey'di. Kürt Miralay, ünlü Cibranlı Halit Bey...

Cibran, Varto'daki bir Kürt-Sünni aşireti adıydı. Varto'da Hormekliler ve Cibranlılar oldum olası hiç geçinemezlerdi. Birbirleriyle savaşıyor bu iki aşiret arasındaki düşmanlıklar 1891 yılında “Hamidiye Alayları”nın kurulması ile daha da artmıştı. Hormek ve Lolan aşiretleri ile Cibran Aşireti bu tarihten sonra sık sık birbirleriyle savaştılar.

Sultan 2. Abdülhamid, Hamidiye Alayları'nı kurarken bir taşla iki kuş vurmaya düşünmüştü. Ermeniler'e karşı Kürt Birliklerini kullanmak; hepsi de Kürt-Sünni aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları ile aşiret kavgalarını keskinleştirerek Kürtlerin birliğini engellemek...¹¹⁰

Halit Bey komutasındaki Cibran Alayı, sırtını Padişah 2. Abdülhamid'e dayamış bölgede tam bir egemenlik kurmuştu. Hormek köyleri Cibranlı Halit Bey'in birliklerince sık sık basılıyor ve Hormekliler öldürülüyorlardı. Bu düşmanlık, bir kan davası biçimine bürünerek 2 Meşrutiyet'ten sonra da sürmüştü.¹¹¹

Hamidiye Alayları, 1914 Türk-Rus savaşında da yer aldı. Bu savaşta hem Hormek Aşireti, hem Cibranlılar, Ruslara karşı döğüşüler. Cibranlı Miralay Halit Bey ve Hormekli Küçükağa'nın oğlu Mehmet bu savaşlarda ün yaptı.

Hormek aşiretinden Selim, oğlu Haydar, Veli ve Zeynel, Ali Ulaş, Cibranlı Halit Bey ve Hasenalı Halit Beyler, Ermeniler'e karşı da omuz omuza döğüşmüşlerdi. 1920'lere gelindiğinde Cibranlı Halit ile Hasenalı Halit ve kardeşleri kendilerini yakında kurulacak Kürt Devleti'nin öncüleri gibi görüyorlardı. Hamidiye Alayları eski güçlerine yeniden kavuşmuşlardı. Liderleri yine Cibranlı Halit Bey'di.

Cibranlı Halit Bey, Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından bir ay kadar önce aşiret reisleri arasında bir nabız yoklaması yaptı. 15 Haziran 1920 gecesı, akrabası Binbaşı Kasım Bey'in, Varto'nun merkezine yakın köylerden Karaç'daki evinde aşiret reisleri ile görüştü.

Binbaşı Kasım, Şeyh Sait'in de bacanağıydı. Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'in kız kardeşi Fatma Hanım ile evliydi. Halit Bey'in kardeşi Güllü Hanım da Binbaşı Kasım ile evlenmişti.

"Kürtler," diyordu Halit Bey, "Nemrud soyundandır, Bu soy, asırlardır dünyayı elinde tutmuştur. Ancak, aralarında birlik olmadığı için Türkler'in boyunduruğuna girmişlerdir."

Sevr Anlaşması imzalanacaktı. Anlaşmadan sonra Kürt Bağımsızlığı, Cemiyet-i Akvam tarafından onaylanacaktı. O halde ne duruluyordu? Hormekli Veli ve Hallo'yu çileden çıkaran Halit Bey'in şu sözleri odu:

"Padişaha asi ve şeriata aykırı olan Ankara Hükümeti, Yunanlılar tarafından yıkılmak üzeredir. Bütün Aleviler bu hayırlı işe katılsınlar. Bunu özellikle Hormek Ağaları'ndan bekiliyorum."

Kasım da Halit'i onaylıyordu. Hormekliler dayanamadılar, Halit Bey'e bağırmaya başladılar. İpler yeniden koptu.

Hamidiye Alayı komutanlarından Mutki Aşireti Reisi Muşlu Hacı Musa, **Kürt Azadi (İstiklal) Cemiyeti** adlı gizli Kürt örgütünün ilk başkanıydı. Bu gizli örgüt, Erzurum'da 1923 yılı Mayıs'ında kurulmuştu. Örgütün ilk kongresi 1924 yılında Erzurum'da yapıldı. Şeyh Sait, "**Kürdistan İstiklal Cemiyeti**"ne bu kongrede katıldı. Kongrede şu karar alınmıştı:

"1- En geç Mayıs 1925 tarihine kadar bir ayaklanma başlatılacak.

2 - Gerekli dış destek İngiliz, Fransız ve Ruslar'dan sağlanacak."

Yabancılardan yardım alma önerisine bazı üyeler karşı çıkınca, Şeyh Sait, “yabancılardan yardım almanın mübah olduğunu” anlattı. Bunun üzerine Gürcistan yoluyla Rusya’ya adam gönderildi, ama “yardım edecek koşullarda olmadıkları” yanıtı geldi.¹¹²

Örgüt, beş kişilik hücrelerden oluşuyordu. Şurayı Devlet Başkanı Seyit Abdülkadir, Kemal Fevzi, Kadri Cemil Paşa, Kasım Cemil Paşa, Dr. Fuat, Hacı Ahti diye bilinen Avukat Mehmet, bucak müdürlerinden Tayyip, Bitlis Milletvekili ve Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyesi Yusuf Ziya, Hasenan Aşireti Reisi Halit Hüsnü Bey de bu örgütün üyesiydiler.¹¹³

Nasturi Ayaklanması’nı bastıran birliklerde görevli, Fırka Komutanı İhsan Nuri, Vanlı Rasim, Tevfik Cemal ve Teğmen Ali Rıza da bu örgütün üyesidiydiler... Nasturi Ayaklanması sırasında Yüzbaşı İhsan Nuri’nin 270 er ve üç teğmenle ve otomatik tüfeklerle kaçması Ankara’da kuşkuyla karşılanmıştı. Teğmen Ali Rıza, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya’nın da kardeşiydi. Kürt İstiklal Cemiyeti, yapılan toplantılardan sonra silahlı savaşa karar verdi.¹¹⁴ Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey, önemli bir görevle Hınıs’a gönderildi.

Yusuf Ziya, Erzurum’un Hınıs ilçesine gidip Şeyh Sait ile görüşecekti. Şeyh Sait, çevrede tanınan ve çok sevilen bir Nakşibendi şeyhiydi. Yusuf Ziya ile Şeyh Sait görüştüler ve anlaştılar.

1923 yılı baharında Yusuf Ziya Bey, Cibranlı Halit Bey’in konuğu oldu. Konu, Kürt aşiretlerini Mahmut Ezberci ve Simko Ağa yardımıyla silahlandırmaktı.¹¹⁵

Kürt Miralayı Cibranlı Halit Bey, Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlova, Solhan ve Çapakçur yörelerindeki muhtarlardan aldığı mühürlü başvuru dilekçesini Kürt Teali Cemiyeti’ne gönderdi. Bu dilekçeler, Cemiyet aracılığı ile Kürt Nemrut Mustafa Paşa ve Paris’teki Kürt Şerif Paşa’ya ulaştırıldı.¹¹⁶

Cumhuriyet’in ilanı, arkasından da halifeliğin kaldırılması, Kürt aşiretleri arasında tepkiyle karşılanmıştı.

1925 yılı Ağustos ayında Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey ve Mutki Aşireti Reisi Musa Bey, Erzurum’da görüştüler. Kürt İstiklal Cemiyeti başkanlığına Şeyh Sait’i seçtiler.

Şeyh Sait’in kardeşi Abdurrahim de on arkadaşı ile biraraya gelerek bir müstakil İslâm hükümeti kurmaya karar

vermişlerdi.¹¹⁷ Umum Bozan Aşireti Reisi Şahin Bey de bir bildiri yayınlayarak kurulan cumhuriyete destek oldu. Şahin Bey'in Halep'te yayınladığı 15 Nisan 1924 tarihli bildirisi şöyledi:

“Doğu ulusları üzerinde miskinlik ve esaret bağlarını birer birer çözerek bağımsızlık ve özgürlüğe koşuyorlar. Dünya büyük bir devrim içinde yeni olaylar doğuruyor. Bunlara rağmen otuz asırlık bir tarihe sahip bulunan Kürt ulusu, hâlâ Türkler'in esareti altında yaşıyor. Asırlardan beri cepheden cepheye, meydandan meydana Allah için koşan Kürtler, bugün birkaç serserinin ihtiras ve baskısının aracı oluyor.

(..) Irak, Suriye ve Filistin gibi, Türk ülkesine göre birer avuç olan ülkeler de bugün özgür ve bağımsız yaşarlarken Süleymaniye dağlarından ta Karadeniz kıyısına kadar uzanan yirmi milyon insanı bağrında besleyen bu kıtanın beş-on ihtirasperver, Yahudi dönmesi türediye bende ve uşak olması ne feci ve utanılacak bir durumdur.

Ey büyük Selahattin'in cesur evlatları!

Tarihin saygıyla sakladığı çağdaş cesareti gösterecek zaman da gelmiştir. Kutsal hilafet makamını kaldırarak kutsal dini yokeden birkaç Yahudi'nin zulüm ve baskısından kurtulacak, tarihin şanlı sayfalarını yeniden açacak genç Kürtlerin hareketi bekleniyor.

Çerkezleri, Rumları, Ermenileri, Arnavutları ve Arapları birer birer yok eden, hor gören ve yoksul bölgelere süren muhtaris Türk siyasetinin son kurbanı olmadan zengin yurtlarınızdan, yeşil dağlarınızdan ve verimli yaylalarınızdan ayrılarak değersiz ve uyuşuk mahvoldan uyanınız ve ulusunuzu kurtarınız, ey Kürdistan'ın kahramanları!

Dilinizi, dininizi, mülkiyetinizi yok eden ve kendi kendine açıkça dinsiz cumhuriyet diye ortaya çıkan kudurmuş harisin oyuncağı ve sizin ananıza esaret zincirini takmaya çalışan kansız ve halsiz adamlara inanmayınız. Ve onların yalanlarına inanmayınız. Yedi asırlık bir saltanatı ve kutsal halifeliğin koruyucuları olan Osmanlı hanedanını çırılçıplak yabancı ülkelere kovan Ankara, pek yakında Kürt ırkının mallarına, namus ve servetine aç kurtlar gibi saldıracaktır.

Ey cesur Kürt ulusu! Bu feci sonucu şerefli tarihimizde bir leke gibi sürmeden gözlerinizi açınız ve Allah'ın kitabını inkarcılardan ayırınız.

Bağımsızlığı için çarpışan ve uğraşan Yahudiler'den olsun örnek alın ve otuz asırlık görkemli geçmişe siyah lekeler sürmekten kaçınınız. Esaret altında yaşayan yalnız Kürt ulusu olduğunu göstermekten utanmayınız ve ölümlere, öldürülerek, kurtuluş ve esenliğinizi, bağımsızlık ve özgürlüğünüzü kur-
tarınız.

Cenab-ı Allah ve resul-i şerifiniz, size bakan binlerce Kürt yardımcınız olsun."¹¹⁸

1924 yazında Erzurum'da biraraya gelen Şeyh Sait, Cibranlı Halit ve Muşlu Musa Bey kararlarını vermişlerdi. Bu dinsiz düzene karşı boyun eğmeyecekler, karşı koyacaklar, direnecekler; yakalanmayacaklardı.

Şeyh Sait, bu görüşmeden sonra Hınıs'tan ayrılarak, Kürt ağa-
ları ve beyleri ile görüşecekti. Şeyh Sait, karar gereğince Li-
ce'nin Hani bucağına gitti; Hacı Salih Bey'in evine konuk olup
kardeşi Abdurrahim, Tarikanlı Reşit Ağa, Kör Hüseyin Ağa,
Eyüp oğlu Zülfî Ağa, Piran'da öğretmen Fahri ve Miri Hamid
Bey ile görüştü.¹¹⁹ Ayaklanma tarihi belirlendi: 21 Mart 1925...
21 Mart, Nevruz günüydü.¹²⁰

Ayaklanma için İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti Başkanı
Seyit Abdülkadir ile de görüşme kararı alındı. Bu işle Şeyh
Sait'in oğlu Ali Rıza görevlendirildi. Ali Rıza, 15 Kasım 1924
günü İstanbul'da Seyit Abdülkadir ile görüştü.

Seyit Abdülkadir, Ali Rıza'dan ayaklanmaya dinsel görüntü
verilmesini istedi. Mustafa Kemal aleyhine yazılmış bildirileri
dağıtılmak üzere Ali Rıza'ya veren Seyit Abdülkadir "Bütün
gücümle ayaklanmayı desteklerim" dedi.¹²¹

Aynı günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Padişahı
Sultan Vahdettin, San Remo'daki villasında Kürt Teali Cemiyeti
üyesi ve Serbesti gazetesi sahibi Mevlanazade Rifat'tan
Kürdistan'daki olaylar konusunda son haberleri alıyordu.

Bükreş'te Hilafet Komitesi kurulmuştu. Komite, Damat
Ferit hükümetinin İçişleri Bakanı M. Ali'nin liderliğinde bir
darbe hazırlamaktaydı.¹²²

Ayaklanmanın odak noktası Nakşibendi tarikatıydı. Hem
Şeyh Sait hem Seyit Abdülkadir aynı Nakşibendi kolundan

geliyorlardı. Her ikisinin dedesi de Mevlana Halid'in öğrencileriydi.

(Nakşibendi, 1300'lü yıllarda Buhara kenti yakınlarındaki Kasrı Arifan'ın Nakşibent köyünden Mehmet Bahattin-ül-Üveys-ül Nakşibendi adlı bir Türk'ün öncülüğünde kurulan bir İslâm tarikatıdır.¹²³)

Nakşibendi tarikatını Kürtlerin arasında yayan Mevlana Halid'di. Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halid, 1800 yılının başında Abdullah Dahlavî'den icazet alarak Nakşibendiliği Kürtler'e de benimsetmişti.¹²⁴ Bağdat'ta oturan Mevlana Halid, Nakşibendi Kürtler arasında **Bağdadi** diye de tanınırdı. **Destur** vererek müritlerinden bazılarını **halife** yapmıştı. Bu müritlerden biri Nehri'li Seyit Taha, öbürü de Bismil'in Cilustun köyünden Palulu Şeyh Ali Sebdi'ydı.

Kürt Ayaklanması'nı, Kürt nakşibendiliğinin bu iki kolu da yönlendirdi. Kürtler'in iki lideri de Nakşibendi tarikatından çıkmıştı. Seyit Taha kolu, Seyit Abdülkadir aracılığı ile Kürdistan Teali Cemiyeti'ni yönetiyordu. Şeyh Sait de Kürt İstiklal Cemiyeti'ni.

Mevlana Halid'in dergahında yetişen Palulu Şeyh Ali Sebdi, Şeyh Sait'in dedesiydi. Şeyh Ali Sebdi, Şam'da din eğitimi gördükten sonra Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Serdi köyüne yerleşmiş, bu köyde imamlığa başlamıştı. Daha sonra Palu'da Ekrek köyüne giden Ali Sebdi, bu köyden de ayrılıp Kelhasi köyüne yerleşmişti.

Şeyh Ali Sebdi'nin dört oğlu oldu. Şeyh Hasan, Şeyh Hüseyin, Şeyh Mehmet ve Şeyh Mahmut. Şeyh Sait'in babası Şeyh Mahmut, Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşti. Şeyh Mahmut'un da yedi oğlu oldu: Şeyh Sait, Şeyh Bahattin, Şeyh Diyaettin, Şeyh Necmettin, Şeyh Tahir, Şeyh Mehdi ve Şeyh Abdurrahim.¹²⁵

Şeyh Sait, Nakşibendi tarikatında kısa sürede ün yaptı. Adı çevrede saygıyla anılmaya başladı. Şeyh Sait, Ruslar Erzurum'u işgal edince Erzurum'dan ayrılıp Diyarbakır'da Piran ilçesine yerleşen Şeyh Sait, Bazbent köyünde bağ ve bahçe satın aldı. Kardeşi Abdurrahim, aynı köyden bir ağanın kızı ile evlendi.¹²⁶ Öbür kardeşi Tahir de Lice'nin Serdi köyünden bir kız ile evlenmişti. Kurtuluş Savaşı bitince Şeyh Sait, yeniden Hınıs'a döndü.

Kürt liderlerinden Mahmut Berzenci'nin akrabası olan Büyük Seyit Taha, 12 müridine **icabat** denilen yolla halifelik vermişti. Devlet Bakanı Kamuran İnan'ın 1914 yılında Bitlis Ayaklanması sırasında asılan, Gayda köyündeki dedesinin babası Sibragullah Efendi de Seyid Taha'nın halifelerinden biriydi.

Seyit Taha'nın oğlu Şeyh Übeydullah da Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Ayan Meclis Üyesi ve **Şuray-ı Devlet Reisi** Seyit Abdülkadir'in babasıydı.

Seyit Taha'nın aynı adı taşıyan bir torunu vardı. Bu küçük Seyit Taha da, **Simko** diye anılan İsmail Ağa'nın yeğeni ile evliydi. İngilizler tarafından Revandiz Kaymakamlığı'na atanan Seyit Taha da bir Nakşibedi'ydi.

Ayaklanma başladığında “**Emir el Mücahidin el Seyit Muhammed Said-i Nakşibendi**” unvanını kullanmakta olan Şeyh Sait, Sünni-Şafii mezhebine bağlıydı. Şafii mezhebi kurucusu Ebu Abdullah Muhammed Bin İdris, Hz. Muhammed'in soyundan, **Kureys** Ailesi'nden gelmekteydi. Mezhep, Kürtler arasında çok yaygındı. Yani Kürt ayaklanması, Şafii mezhebinin Nakşibendileri'nce hazırlanmıştı.¹²⁷

Cumhuriyeti kuran ve halifeliği kaldıran Mustafa Kemal yönetimine karşı Kürt-Nakşi ayaklanması başlıyordu!

CİBRANLI HALİT BEY

16 Eylül 1924 günü, Trabzon'da bir yurt gezisinde bulunan Gazi Paşa'ya Başbakan İsmet Paşa'dan gizli bir yazı geldi. Konu, Nasturi Ayaklanması'ydı.

Nasturi Ayaklanması'nı bastırmak için görevlendirilen alaydan subay ve erlerin kaçımları Ankara'yı kuşkulandırmıştı. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya ve kardeşi Teğmen Ali Rıza arasındaki ele geçen şifreli telgraflar kuşkuvarı büsbütün artırmıştı.

Teğmen Ali Rıza Nasturi Ayaklanması'nı bastırmakla görevli Beytüşşebap Grubu'na bağlı 18. Alay komutanının emir subayıydı. Teğmen Ali Rıza ve ardından da Yüzbaşı İhsan Nuri birliklerinden kaçımlardı. Kaçarlarırken de 10 otomatik tüfek ve 380 tüfek götürmüşler, bu subaylarla birlikte 351 er de kaçırmıştı. Yusuf Ziya ile kardeşi Teğmen Ali Rıza arasındaki telgraflardaki şifreler de çözülmüştü.

Başbakan İsmet Paşa'nın Gazi Paşa'ya gönderdiği gizli yazıda olay şöyle anlatılıyordu:

“Beytüşşebap Grubu'na dahil olan Ziya'nın kardeşi Rıza'nın yanında bulunduğu 18. Alaydan dört subay ve 400 er de Eylül'ün 3/4 gecesi firar etmişlerdir. Telgraf muhaberatı ve Yusuf Ziya'nın olaydan önce firar edeceğinden söz edişi, kıtalarının firarı ile içerde Van, Bitlis, Siirt bölgelerinde ayaklanma düzenlenmiş olduğunu ve bu ayaklanma sırasında bizzat Erzurum'da bulunarak ya bizzat düzenlenmiş olduğunu gizlemek veya Erzurum yöresinde bir yolda dayanak ve katılım sağlamak istendiğini düşündürmüştür. Kaçak subaylardan birinin Zaho'da İngilizlere katılmış olması, ayaklanmanın İngilizler'ce düzenlediği olasılığını akla getirmektedir. Adı geçenlerin tümü tutuklanmıştır.”¹²⁸

Cıbranlı Halit Bey, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, tutuklanarak Bitlis'teki harp divanına götürüldüler.¹²⁹ Hacı Musa bir süre sonra salıverildi. Hasenali Halit de aranmaya başlandı.

Bitlis eski milletvekili olan Yusuf Ziya, 1924 yılı ilkbaharında önce Cibranlı Halit Bey ile sonra da Şeyh Sait ile, Zirkan Aşireti ile görüştü. Cibran Aşireti Reisi Kamil ve Baba Beyler'in de onayını aldıktan sonra Şeyh Sait'in bacanağı, Binbaşı Kasım Bey'in evinde aşiret reisleri ile toplantı yaptı. Cibranlı Halit Bey, amcası İsmail, Zirkanlı Kerem, Melekanlı Şeyh Abdullah ve Solhan Aşireti Reisi Mehmet Ali'ye mektuplar yazdı. Dolıştığı bütün köylerde hocalara, imamlara, ağalara, Cibranlı Halit ile Şeyh Sait'in imzalarını taşıyan bildirileri gösteriyordu.¹³⁰

Cibranlı Halit Bey, 20 Aralık günü Erzurum'da konağında gözaltına alınarak Erçiş-Van üzerinden Bitlis'e gönderildi. İki gün sonra da Şeyh Sait, Erzurum Valiliği'nin emri üzerine Hınıs Adliyesi'ne getirilerek ifadesi alındı. Şeyh Sait:

"- Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya ile işbirliği yapmadım. Yusuf Ziya'ya ödünç para vermedim, bana kırgındır, iftira ediyor" demiş ve Hınıs Kaymakamı Maksun Bey tarafından salı verilmişti.¹³¹

Şeyh Sait evine dönerken, Bitlis Cezaevi'nden Miralay Halit'ten şu haberi aldı. Cibranlı Halit Bey, eniştesi Şeyh Sait'ten **"ayaklanmanın başına geçmesini"** istiyordu.

Hasenalı Halit de bu arada boş durmuyor, Bitlis'i basıp Halit Bey'i kurtarma planları yapıyordu. Hasenalı Halit, Karlıova'nın Kanıreş köyünde adamları ile bir toplantı düzenlenmiş ve Cibranlı Halit Bey'e de **"emirlerini beklediğini"** bildirmişti.

Şeyh Sait ise Suşar'ın Gökoğlan bucağının Kırkan köyünde aşiret reisleri ile durum değerlendirmesi yapma gereği duymuştu. 4 Ocak 1925 günü yapılan bu toplantıya, İstanbul'a gidip Seyit Abdülkadir ile görüşen oğlu Ali Rıza da katıldı.

Şeyh Sait'in imzasını taşıyan bildiriler toplantıdan sonra çevrede dağıtılmaya başlandı. Bildiri şöyle başlıyordu:

"Kurulduğu günden beri İslâm dininin temellerini yıkmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının, Kur'an'ın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamber'i inkar ettikleri ve İslâm halifesini sürdükleri için gayrimeşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslâmların üzerine farz olduğu..."

Varto ve Hınıs'taki Alevi aşiretleri ne yapacaklardı? Varto ve Kiğı'de Hormek Aşireti Mustafa Kemal Paşa'dan yanaydı.

Üstelik, Hormek Aşireti ile Cibran Aşireti iki yüzyıldır kavga halindeydiler. Öyleyse ilk iş Hormek Aşireti'ni kazanmak olmalıydı. Şeyh Sait, 4 Ocak 1924 günü Hormek Aşireti Reisleri Halil, Veli ve Ali Haydar Ağalar'a şu mektubu gönderdi:

“Esselamünaleyküm, rahmetullahi ve berekatühü, lehülhamd velminne. Hidayeti rabbani ile din-i mübini Ahmedi'yi kafir olan Mustafa Kemal'in yedi zulmünden kurtarmak amacıyla hareket edildi. Bu gaza ve cihad, mezhep ve tarikat ayrımı yapılmaksızın (la ilahe illallah Muhammedün resulullah) diyen bütün Müslümanlar üzerine farz olduğundan eskiden beri memleketimizde büyük bir gayret ve yiğitlik sahibi olan Müslüman aşiretinizin de şeriatı getirmek için cihada katılacağınıza eminim.

Ya Eyyühelensar!

Dinimizi ve namusumuzu bu dinsizlerin elinden kurtaralım. Size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet sizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihad farzdır.”¹³²

Şeyh Sait'in “Emirelmücahidin Elseyit Muhammed Saidi Nakşibendi” imzasıyla gönderdiği bu mektubun, Varto'da Hormek Dağındaki aşiret reislerine ulaşmasından sonra olaylar hızlandı.

Aşiret reisleri, Cibranlıların, Şeyh Sait liderliğinde bir ayaklanma hazırladıklarını Kasman köyünden Mehmet Şerif ve Varto Kaymakamı Sırrı Bey'e bildirdiler.¹³³ Sırrı Bey de durumu Genç Valisi'ne anlattı. Şeyh Sait'in bir ayaklanma hazırladığı Hormek Aşireti tarafından daha önce bir gizli mektupla Mustafa Kemal'e haber verilmişti.¹³⁴

Cibranlı Halit Bey'in Şeyh Sait ve Yusuf Ziya ile birlikte bir ayaklanma hazırladıkları Genç eski milletvekili Hamdi Bey tarafından da İçişleri Bakanlığı'na bildirilmişti. Hamdi Bey, Bucak Müdürü Tayyib'in “İngilizlerle haberleştiğini” ileri sürüyordu.

Hamdi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya ayaklanma hazırlandığını ilk kez 11 Mayıs 1924 günü bildirmişti. Hamdi Bey'in ikinci başvurusu 9 Haziran 1924 tarihini taşıyordu.

Hamdi Bey, 17 Haziran 1924 tarih ve 5 numaralı telgrafında, “Erzurum'da bulunan Aşiret Reisi Vartolu Halit Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey ve ayakdaşları ile

anlaşarak İngiltere'nin kötü emellerine hizmet ile Van sınırında ayaklanan ve Kürt Simko diye bilinen karanlık adam ile Bitlis, Muş, Genç ve çevresinde bağımsızlık için gizli gizli haberleşiyorlar" diyordu.

Genç Milletvekili Hamdi Bey, 13 Eylül 1924 günlü, 8 numaralı şifreli telgrafında da "Zaho'da İngiltere'nin desteği ile kurulan Kürt Cemiyeti'nden" söz ediyordu.

Hamdi Bey'in Diyarbakır Valiliği'ne verdiği 28 Mayıs 1924 tarihli ve 40 sayılı dilekçede de "İngilizlerin, din sömürüsü" ile halkı kışkırttıkları, çevrede "Cumhuriyet aleyhine ve hane-dan lehine" propagandalar yapıldığı, M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın devrilmesi için bir ayaklanma düzenlendiği kaydedili-yordu.

Hamdi Bey'in İçişleri Bakanlığına gönderdiği 24 Eylül 1924 tarihli şifrede ise şunlar yazılıydı:

"Molla Saidi Kürdi¹³⁵ diye bilinen kişi İstanbul'da bulunan Kürt Cemiyeti'nce kararlaştırıldığı üzere Kürdistan adıyla özerk bir devlet kurmak için Erzurum'a gelerek Varto Aşi-reti Reisi Miralay Kürt Halit Bey'le, sonra da Oğut bucağın-dan geçerken Aşiret Reisi Binbaşi Baba ile görüşerek... (..). Musul'un Zaho ilçesinde Kürt Cemiyeti ile bu konu ile ilgili görüşmeler yapmış (...) Kürt Cemiyeti üyeleri olan şeyh şerif, Muşlu Hacı Musa Bey ve Halit Bey ve eski Bitlis mil-letvekili Yusuf Ziya, (...) Oğut Bucak Müdürü Tayyip Efendi-ler.. cahil halkı kışkırtıyorlar. (...) İngiltere'nin lanetli siyaseti gereği olarak Musul ilinin doğunun bir kilidi olarak Van, Hakkâri, Erzurum, Bitlis, Muş, Malatya, Diyarbakır, Siverek, Elazığ, Malatya ve Genç illeri ile ilgilenmektedirler."¹³⁶

Çapakçur İlkokulu Başöğretmeni Elazığlı Mehmet Zeki (Dündaralp) de kaymakamlığa ayaklanma çıkacağını bildirmişti. İlk TBMM'de Genç İli milletvekiliği yapan Hamdi Bey ve öę-retmen Mehmet Zeki, Çapakçur'da bir Maliye memurunun Kürtçülük propagandası yaptığını, düzenledikleri tutanakla İçişleri Bakanlığına bildirmişlerdi.

Bu olay üzerine ayaklanma olacağını haber veren öğret-men Mehmet Zeki hakkında soruşturma açıldı ve Çapakçur Kaymakamlığı'na ifadesi alındı. Kaymakamlık, Mehmet Ze-ki'nin ihbarının "garaza dayalı" olduğu sonucuna varmış ve Çapakçur İlkokulu Başöğretmeni'nin meslekten çıkartılmasına

karar vermişti. Ayrıca düznelenen bir fezleke ile Mehmet Zeki hakkında ceza soruşturması da başlatıldı; yapılan yargılama sonucunda üç ay hapis cezası verildi. Mehmet Zeki de durumu Mustafa Kemal Paşa'ya üç ayrı telgrafla bildirmişti.

Olayı hükümete haber verenler arasında Ağnot Bucak Müdürü Tefik Bey de vardı. Tefik Bey, bu konuda bir rapor yazmış ve valiliğe sunmuştu.¹³⁷

Yani ayaklanma yaklaşık iki yıldır hazırlanıyordu.¹³⁸

İngiliz İstihbarat Servisi, bu ayaklanma hazırlığı haberlerini almış 23 Temmuz 1924 tarihinde -ayaklanmadan yaklaşık yedi ay önce - Londra'ya bildirmişti. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçilik Maslahatgüzarı Mr. Handerson, Dışişleri Bakanı Mac Donald'a bir rapor gönderdi. Kürt liderlerinin İngiliz Büyükelçiliği ile görüşmek istediklerinin bildirildiği raporda şu bilgiler de vardı:

"... Son olarak Kürtler... Kaynaşan bu halk, Doğu bölgelerinde sürekli tedirginler. Kısa bir süre önce misyonumuz'a bütün yerel komitelerin harekete geçmeye hazır olduklarını ve buradaki Kürt ileri gelenleri ile görüşmek üzere tam yetkili bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini içeren bir mesaj yollandı. Mr. Ryan'dan bu temsilcinin karşılanması istendi. Tabii ki bu istek kabul edilmedi."¹³⁹

Fransız istihbaratçıları da aynı günlerde Dışişleri Bakanlığı'na şu raporu göndermişlerdi:

"Türkler, Nasturi Kürtler'i üzerine 8. Süvari Alayı'nın iki taburunu göndermişlerdi. Bu birliklerdeki Kürt subaylarının bazıları firar etmişler. Ancak daha sonra yakalandılar. Bunların arasında bulunan Şeyh Sait'in arkadaşı Bitlisli Yusuf Ziya Bey'in kardeşi de tutuklandı."

Fransız istihbaratı bu gözlemlerden sonra şu görüşü de bildirdi:

"Türkler, 1924 yılından bu yana İngilizler'le işbirliği yapan Kürtler'i hedef alıyorlar..."¹⁴⁰

Şeyh Sait, Bitlis Divan-ı Harbi'ne çağırılmasından tedirgin olmuştu. Acaba Cibranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya gibi tutuklanıp yargılanacak mıydı? Cibranlı Halit ya da Yusuf Ziya konuşurlarsa kendisi de yakalanacaktı!

Bundan sonraki durağı Piran'dı; orada kardeşi Şeyh Abdurrahim ile görüşecekti. 13 Şubat günü, yanında üçyüz atlı ile kardeşi Abdurrahim'in evindeydi.¹⁴¹

Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim, Piran'da Mahmut Çelebiyan Mahallesi'nde, caminin arkasında, kayalıkların karşısındaki evde oturuyordu. O zamanlar Piran, Eğil Bucağı'na bağlı bir köydü. Eğil Bucağı Genç İline bağlıydı. Genç de şimdiki gibi Bingöl İlinin bir ilçesi değil bir ildi.

Adı sonradan Dicle olarak değiştirilen Piran'da verdiği vazda Şeyh Sait şöyle konuştu:

“Medreseler kapandı. Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı. Din okulları Milli Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse bizzat döğüşmeye başlar; dinin yükselmesine gayret ederim.”¹⁴²

Altı asker kaçağını yakalamak için görevlendirilen Jandarma Birliği komutanları Teğmen Mustafa ve Teğmen Hasan Hüsnü, 13 Şubat 1925 günü Şeyh Abdurrahim'in köyünü sardıklarında hem Nakşi-Kürtlerin hem de cumhuriyet tarihinin en büyük olaylarından birinin başlamak üzere olduğunu elbette bilmiyorlardı.¹⁴³

Evin sarıldığını gören Şeyh Sait, jandarma teğmenlerine haber gönderdi: **“İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şerefim ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur, bu suçluları istediği zaman yakalayabilir.”**

Teğmenler şöyle karşılık verdiler: **“Bizim görevimiz de bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik, yakalayıp götürmek zorundayız.”**

Bunun üzerine araya Şeyh Abdurrahim girdi: **“İstediğiniz adamların hepsi de suçlu değiller. Bunların içinde suçlu olmayanlar da vardır. İzin verin bunlar dışarı çıksınlar. Ne yaparsanız yapın.”**¹⁴⁴

Teğmen Hüsnü, Şeyh Abdurrahim'in bu önerisini kabul etti. Ama ne olduysa o anda oldu; Şeyh Abdurrahim, subay ve askerler üzerine ateş açtı..¹⁴⁵ Subayları esir aldı. Artık ok yayından çıkmıştı.

Yaklaşık iki yıldır hazırlanan **Kürt-İslâm Ayaklanması** Piran'da basit gibi görünen bu olayla başladı. Şeyh Sait, yanındaki 350 atlı ile 13 Şubat günü öğleden sonra Genç İli merkezi Darahini'ye doğru yola koyuldu. Gece Genç ilinde ceza-

evine, jandarmalara ateş açıldı. Aşiret reisleri çevre köylerden Darahini'ye geliyorlardı.

Şeyh Sait 15 Şubat günü Hakik köyündeydi. 16 Şubat günü de Şeyh Sait kuvvetleri Darahini'ye girmişlerdir.

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI BAŞLIYOR

Jandarma Teğmenleri Mustafa ve Hüsnü Beyler, Şeyh Abdurrahim'in bu saldırısı karşısında eşraftan Zülküf Cafer Ağa'nın evine sığınmışlardı. Abdurrahim, jandarmalarla Bucak Müdürü İsmail Bey'i tutsak alıp Gürnos Köyü'ne götürdü.¹⁴⁶

Jandarmalarla Şeyh Abdurrahim ve arkadaşlarının çatışmaları sürerken Şeyh Sait "Bu iş bir kaç ay sonra başlayacaktı. Ne yapalım ki kader böyleymiş" dedi.¹⁴⁷

Şeyh Sait, kardeşi Şeyh Abdurrahim jandarmaları tutsak aldıktan sonra olacakları düşündü ve kararını verdi. Genç ili merkezi Darahini'ye gidecekti. Ve ayaklanma orda başlayacaktı. Yanında üç yüz atıyla Piran'dan Darahini'ye giderken yolda kendisine katılan aşiretler oldu. Butyanlı, Mistanlı, Tavaslı, Silvanlı aşiretleri ayaklanmaya hemen katılmışlardı.¹⁴⁸

Şeyh Sait, ayaklanmanın bu kadar çabuk başlayacağını beklemiyordu. Ancak ok yaydan çıkmıştı. İki gün önce de kardeşleri Şeyh Mehdi ve Şeyh Tahir, Serdi Köyü'nden geçmişler ve Genç'e gelerek postaneyi basmış, kasada ne buldularsa, bunları alıp götürmüşler ve telgraf hatlarını da kesmişlerdi.¹⁴⁹

Ayaklanma başladı. Genç İli merkezi Darahini, Şeyh Sait kuvvetlerinin eline geçti; Şeyh Sait, Ziraat Bankası ve Mal Sandığı'na girdi ve kasalardaki paraları Yusuf Ağa'nın evine taşıttı. Darahini, Kürdistan'ın geçici başkenti olacaktı.

Ayaklanma lideri Şeyh Sait, 14 Şubat 1925 günü ilk yazılı emirlerini Emir el Mücahidin Muhammed Said Nakşibendi imzasıyla yayınladı; Modan Aşireti Reisi Faki Hasan'ı da kaymakamlığa atadı.¹⁵⁰

Darahini'den sonra sıra Hani'ye gelmiş; Hani de kısa sürede ele geçirilmişti.¹⁵¹ Şeyh Sait, Hani Bucağı'ndaki Serdi Köyü'ne giderek burada Lice üzerine yürüme planı yaptı.¹⁵²

Lice'de Şeyh Sait'i bir sürpriz bekliyordu. Lice'nin Hazan Bucağı'nda Şeyh Selim, Hezan, Halhla, Kantinal, Zengi,

Nenyas, Kerves köylüleriyle Şeyh Sait'e karşı direnme kararı almıştı.

Şeyh Sait, Şeyh Selim'i kazanmak için Lice'de kendisiyle beş saat süren bir görüşme yaptı. Hayır; Selim, ayaklanmaya katılmıyordu.

Şeyh Sait ve kurmayları savaş planını yaptılar. Bu plan gereğince cepheler ve bu cephelerin komutanları da belirlendi. Çapakçur Cephesi, Şeyh Şerif komutasında Çan şeyhlerinden İbrahim ve Hasan tarafından yönetilecek, Çapakçur ele geçtikten sonra Göykün ağalarının da desteği ile Elazığ'a doğru yürünecekti. Gezik ve Kiği boğazları tutulacak, askerlerin bu yönden gelmeleri engellenecekti.

Melekanlı Şeyh Abdullah'a Muş Cephesi Komutanlığı verildi. Diyarbakır komutanlığını Şeyh Sait kendisi üzerine aldı.¹⁵³ Kardeşi Şeyh Abdurrahim de Maden'deki kuvvetlere komuta ediyordu. Abdurrahim, Maden İlçesi'nden sonra Siverek'e doğru yol açacak, Siverek de Şeyh Sait'e bağlı Şeyh Eyyüp tarafından ele geçirilecekti.¹⁵⁴

Şeyh Sait için hedef Lice'ydi. Kendisini Lice yakınlarında karşılayan Tilek Mehmet Şerif Hoca ise, Şeyh Sait'ten Lice'ye gece girmemesini istedi Gece bir köyde konaklayan Şeyh Sait, bir ara Lice'ye girmekten vazgeçti. Ama tam bu sırada aldığı bir haberle kararını değiştirdi. Kardeşi Şeyh Mehdi, bir piyade alayını Kıs Ovası'nda geriletmiş. 21 Şubat günü Lice'nin Hezan Köyü'ne ulaşıldı.¹⁵⁵ Ve 21 Şubat günü Lice ayaklanmacıların eline geçti.

Kürt-Nakşi atlıları Lice'yi de almışlardı. Önde beyaz bir at üzerinde Şeyh Sait yürüyor, atın başını yaya olarak, Lice Müftüsü Abdulhamid'in oğlu Sait Hoca çekiyordu. Şeyh Sait'in sağında Lice Müftüsü Abdulhamid, solunda sekreteri Liceli Fehmi, arkalarında da Liceli Molla Mustafa, Botyanlı Ömeri Faro, Lice beylerinden Hakkı ve Hüseyin at üzerinde Lice'ye giriyorlardı. Tutsak aldıkları Binbaşı Cemil Bey de arkalarında at üstündeydi. Alay, ilçe sokaklarında ilerlerken **salavat** çekiliyor; Şeyh Sait'in adı haykırılıyor; atının yelesi öpülüyordu. Şeyh Sait, bu karşılama töreninden sonra Kasım Bey'in evine konuk oldu.¹⁵⁶

Bu arada hükümet kuvvetleri Piran'ı geri almışlar, çıkan çatışmada Şeyh Sait'in yakın adamlarından Öğretmen Fehmi

öldürülmüştü. Piran'dan Şeyh Sait'e "Teslim ol" çağrıları gelmeye başladı. Şeyh Sait, bir an duraksadı. Tutsak olarak Lice'ye getirdiği Binbaşı Cemil Bey'le konuşuyordu. Evet, teslim olacaktı. Binbaşı Cemil Bey de güvence veriyordu. Elinden geleni yapacaktı. Şeyh, bağışlanacaktı!

Şeyh Sait, 7. Kolordu Komutanı'na, teslim olacağını bildiren bir mektup yazdı. Ama Ömeri Farro ve Liceli Molla Mustafa'nın kardeşi Abdussamet bu mektubu yırttılar. Duraksanma anı atlatılmıştı. Ömeri Farro ve Abdussamet bağırıyorlardı, "Kemal Paşa'yı siz affetseniz, biz affetmeyiz!.."

Şeyh Sait, yanındakilere şöyle seslendi:

"Artık bu işi durdurmak elimde değildir. Ne netice verirse versin harekata devam edeceğiz. Kürtler'in bulundukları yerleri Türkler'in elinden alacağız. Topraklarımız verimlidir. Madenlerimiz çoktur, bunlardan yararlanacağız. Bugünkü Türk Hükümeti İslâmiyet'ten ayrılıyor. İstanbul'da Beyoğlu'nda bazı İslâm kızları şapka ile geziyorlar. Abdullah Cevdet, İctihad Dergisi'nde yazdığı bir yazıda, kuşağın düzelmesi için Macaristan'dan damızlık getirilmesini istiyor."¹⁵⁷

Lice'den sonra hedef Diyarbakır'dı. Lice'den ayrılan Şeyh Sait kuvvetleri, Diyarbakır yakınlarındaki Alibardak köyüne kadar sokulmuşlardı. Yolda, Demirli Köyünden İzolli Aşiret Reisi Bedirağaoğulları da ayaklanmacılara katıldı.

7. Kolordu Komutanı Mürsel Paşa komutasındaki askeri birlikler de ayaklanmacılarla çatışmaya girmişlerdi.¹⁵⁸ Yarbay Keramettin komutasındaki askerler, Yabancı köyünde, yağmur altında, yanlarındaki toprakla bataklığa saplanmışlardı. Bu olay Şeyh Sait kuvvetlerinin cesaretini artırdı. Yabancı köyünde de bir çatışma oldu; hükümet kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Şeyh Sait'in adamları sevinçten çığlık çığlığa bağırıyorlardı: "Sallallahu aleyhüm. Ya Allah! Teslim, teslim!"¹⁵⁹

Genç ve Çapakçur'dan sonra Şeyh Sait Elazığ üzerine yürüdü.

Bu arada Mürsel Paşa da boş durmuyor, Diyarbakırlı Şeyh Ahmet ve Şeyh Ömer'i Şeyh Sait ile görüşmeye gönderiyordu. Paşa, Sadi Köylü Aziz'i de gizlice Şeyh Sait'in yanına sokmuştu.¹⁶⁰

Tilalo Köyü'ndeki görüşmeler de sonuç vermedi.

Diyarbakır Valisi Ahmet Mithat Bey de Diyarbakırlı Pirinçizadelerin çevresinden Derikli Hacı Necim, Nakipzade Bekir, Derikli İlyas, Bahçerli Hacı Hamid Bey'i Diyarbakır savunması için görevlendirmişti.

Diyarbakır ve çevresinde bu olaylar yaşanırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 21 Şubat 1925 cumartesi günü Ankara garında İstanbul'dan gelecek bir önemli yolcusunu beklemekteydi. Gazi Paşa'nın karşıladığı bu önemli yolcu eski Başbakan İsmet Paşa'ydı. Karşılایıcılar arasında Başbakan Fethi Bey (Okyar) yoktu.¹⁶¹

M. Kemal ve İsmet Paşa beraberce Çankaya'ya çıktılar. Gazi Paşa tedirgindi. İsmet Paşa'ya **"Ayaklanma senin uzaktan izlediğin gibi önemli ve geniş boyutta görünüyor"** dedi. Olayı birlikte değerlendirip alınacak önlemleri tartıştılar.

Dört gün sonra da Fethi Bey hükümeti, Doğu illerinde sıkıyönetim ilan etti. Başbakan Fethi Bey, sıkıyönetim gerekçesini 25 Şubat 1925 günlü meclis oturumunda şöyle açıklıyordu:

"... geçen yaz ortalarında Nasturi hareketi yapılmış, bu hareket sırasında bazı subaylar yabancıların yalanlarına kapılarak sınırın güneyine geçmişlerdir. Vatan hainliğine işaret eden bu eylemlerin içerde bulunan bazı kışkırtıcıları hakkında elde ettiğimiz kanıtlar üzerine bazı kişiler Bitlis Divanı Harbi'nde yargılanmak üzere tutuklanmışlardır. Tutuklanan bu kişilerle uzaktan ve yakından ilişkili olan ve divanı harp tarafından talimatla ifadesi alınmasına gerek görülen Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Sait adında bir kişi vardır. Şeyh Sait, bir süre önce müritleri ve yakınlarını yanına alarak Genç İli'nde dolaşmış ve uğradığı her yerde özellikle hükümete karşı olanlarla gizli görüşmeler yapmıştı. (...) Yalnız ayaklanma başlamadan önce biri Halep'te, biri İstanbul'da bulunan iki oğlunu Hınıs'a çağırarak onlarla görüşmüş ve Halep ile İstanbul'dan görüşmesi olası bulunan kişilerden beklediği haberleri alınca ayaklanma başlamıştır."

Fethi Bey, daha sonra olayı şöyle yorumladı:

"... Elde edilen belgeye ve öldürülen ayaklanmacıların üzerlerinden çıkan bir mektuba göre, sözüm ona, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, o yörede 800 kişinin öldürülmesi-

ne emir vermiş, öldürülecekler arasında Şeyh Sait de varmış!.. Bu bilgiyi para karşılığında elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten gizli olan, düzenlenen ayaklanmayı şimdi yapmaya mecburum. Bu ayaklanma amacı da şeriatı sağlamaktır, diyormuş.

Alınan raporların birinde deniyor ki: Olay, Padişahlık, Hilafet, Şeriat, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici propagandası altında Kürtçülük'tür.

(...)

Söylenen şeyler şunlardır:

1300 yıldan bu yana olgunlaşan İslâm dini mahvolmuştur ya da mahvolmaktadır. İslâma yeniden dönme görevi de Şeyh Sait'e verilmiştir. Kendisine bir mehdi süsü verdiği de diğer belgelerden anlaşıyor. Bu yolla Şeyh Sait, zavallı halkı en can alıcı noktasından yakalamış ve böylece memleketin başına bir sorun çıkarmıştır.

Efendiler! Öteden beri zavallı Türk milletinin başına gelmiş bir çok felaket, hep aynı silahı, aynı araçları kullanmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu olayları belirtmeye ne benim belleğim ne sizin zamanınız elverir. Ancak en yakın ve dikkat çekici olan olaydan, örneğin Balkan Savaşı'ndan önce Arnavutluk Ayaklanması'ndan, ondan önceki 31 Mart Ayaklanması'ndan söz edeceğim. Bu olaylarda kullanılan aynı din silahının bugün de kullanıldığını belirlemeliyiz.

Efendiler! O zaman da şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu kişi ya da bu kişi dini yıkmak üzeredir. Ey ahali, ne duruyorsunuz? Kalkınız.. diyerek zavallı ahaliyi kandıranlar, vatan aleyhine hareket ettirmişler ve hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir."

Fethi Bey'den sonra kürsüye gelen Terakkiperver Hürriyet Partisi lideri Kâzım Karabekir Paşa da hükümeti destekleyen şu konuşmayı yaptı:

"Hükümetin beyanına göre bazı Doğu illerimizde sıkıyönetimi gerektiren olaylar ortaya çıkmıştır. Bu bir avuç zorbanın, dış kışkırtma ile bazı amaçlara ulaşmak üzere halkı dini duyguları ile kandırdıkları anlaşılmıştır. Dini kullanarak ulusal birliğimizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır. Hükümetin alacağı bütün yasal önlemlere biz de yardımcı-

yız. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın bütün evlatları her türlü özveriye göstereceklerdir.”¹⁶²

Aynı gün Hiyanet-i Vataniye Yasası'nda bir değişiklik yapıldı ve dince kutsal kavramları kullanmak için örgüt kurma suçu vatan ihaneti olarak tanımlandı. Yasaya göre bu suçun cezası idamdı.

Yasayı Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) hazırlamıştı. Yasa tasarısını TBMM'ne sunan milletvekilleri arasında bulunan Karesi milletvekili Ahmet Süreyya, 7 Mart 1925 günü TBMM'nce Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığı'na seçildi.

Aynı günlerde Şeyh Sait Ayaklanması'na karşı çıkan aşiretlerden hükümeti destekleyen telgraflar gelmeye başladı. İlk telgraf Nusaybin'den Heverki Aşireti Reisi Haco'dan, Mardin milletvekilleri Yakup Kadri, Derviş, Abdurrezzak ve Abdülgani Beyler'den gelmişti. Telgraf şöyleydi:

“Nusaybin CHP Başkanı Hacılibeyzade Kaddur Bey'in gösterdiği etkinlikler ile maddi ve manevi yardımlar sonucu olarak namuslarını çıkarları uğruna satan asilerin bastırılması için hareket eden fedakar asker kardeşlerime katılmak üzere aşiretimle beraber bugün Diyarbakır kolordu emrine hareket ettim. Cumhuriyet hükümetinin ezici kuvvetine dayanarak hainlerle son nefese kadar savaşağımızı bildiririz.”

TBMM'ne 10 imzalı bir başka telgraf da Midyat'tan geldi. Cenbirit Aşireti Reisi Hüseyin, Hasankeyf Aşireti Reisi Şeyh Ahmet, Keşuri Aşireti Reisi Gercüşlü Bedrettin, Midyat Belediye Reisi Reşit, Huvergin Aşireti Reisi Çelebi, Resan Aşireti Reisi Cemil, Mahalmi Aşireti Reisi Halil, Hisar Aşireti Reisi İsmail, İmas Aşireti Reisi Salih ve İsmail imzalı bu telgraf da şöyleydi:

“Din ve vatan düşmanlarımızın kandırdığı bu fesatçıların milletimiz aleyhine yaptıkları bu uğursuz hareketi bütün ilçe halkı adına suçluyor ve milletimizle Cumhuriyet hükümetinin, sevgili yurdumuzun düşmanlarına karşı yapılacak her türlü bastırma hareketine bir bütün olarak mal ve canımızla katılmaya hazır olduğumuzu bildiririz.”

Cizre'den gelen telgraf da şöyleydi:

“Şeyh Sait adındaki hainin, yordakçıları ile Palu ve çevresinde Hükümete karşı ayaklandığını haber aldık, Cumhuriyet hükümetimizin her türlü adaletli yönetimine karşı yapılan bu saldırıyı nefretle kınıyoruz. Ve bunların kısa sürede bastırılıp püskürtüleceklerine kuvvetle güveniyoruz. Bu nedenle her türlü lekeden arınmış olarak Cumhuriyet hükümetinin emirlerine bağlı ve vatan hizmeti yapmaya hazır olduğumuzu arz ederiz.”

Telgrafı Taban Kabilesi Reisi Reşit, Varazisi Kabilesi Reisi Reşit, Miran Aşireti Reisi Naif, Devriye Kabilesi Reisi Süleyman, Pişri Kabilesi Reisi İbrahim, Alevkan Kabilesi Reisi İbrahim, Mehmet, Musa, Reşan Kabilesi Reisi İbrahim Haso, Serbitan Kabilesi Reisi Mehmet imzalamıştı.

TBMM'ne bir başka telgraf da Cizre Belediye Başkanı Abdüselam'dan geldi. Telgrafta Cizre halkının Hükümeti desteklediği (şu ifadelerle) bildiriliyordu;

“Ayaklanmanın bastırılması için memleketimiz adına Allah'a dua ediyoruz. Bu tutumumuz ilçe halkınca sevinçle karşılanmıştır. Cumhuriyet askeri ve halk tarafından tel'in olunan gaddarların yok edilmelerini bekliyoruz.”¹⁶³

27 Şubat 1925 günü de Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşan Hormek Aşireti'ne Ankara'dan bir telgraf geldi. Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzalı telgraf şöyleydi:

“Şeriat perdesi altında Cumhuriyet ve birliğimize karşı düzenlenen suikast girişimi karşısında yurtsever ve özverili duygularınıza teşekkür ederim. Yüksek savaşınızı da aynı duygu ve imanla sürdüreceğinize eminim. Gerici örgüt ve girişimlere karşı halkımızın her taraftan gösterdiği lanet ve nefret duyguları karşısında hainlerin en kısa zamanda tamamen uygun cezalara çarptırılacaklarına inancım tamdır. Hepinize selam ve saygılar.”¹⁶⁴

BİR POLİS OYUNU

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı, Ayan üyesi ve eski Şuray-ı Devlet Başkanı Seyit Abdülkadir'in özel kalem müdürü Palulu Kör Sadi, pek öyle kül yutucak cinsten adam değildi. 2. Meşrutiyet yıllarında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından Taife sürülmüş, sekiz yılını orada sürgünde geçirmişti. Babası, İstanbul'da çöpçü onbaşı Sait'ti. Aksaray Sofular mahallesinde oturan Kör Sadi, İstanbul Hukuk Fakültesi'nin, 7044 numara ile kayıtlı öğrencisiydi.

Abdülkadir'in bu has adamının her tarakta bezi vardı. Sürgündeki Padişah Vahdettin yandaşlarınca kurulan İlayı Vatan Cemiyeti'nin de üyesiydi. Kör Sadi'nin Kürt Teali Cemiyetindeki üye kayıt sayısı 62'ydi. Matbuat Umum Müdürlüğü'nce verilmiş 134 numaralı kimlik kartı taşıyan Sadi'nin kartvizitinde şu kimlik yazılıydı: “Abdülkaharzade Erhaç Abdullah Sadi.”¹⁶⁵

Bütün Kürt demeklerinde etkin roller oynayan Sadi, sürgün günlerinin bitiminde Kahire'ye gitmiş; Kahire'de Celal adlı bir Türk polisi ile tanışmıştı. Kör Sadi, Kahire'de İngiliz polisi adına çalışmaktaydı. Celal'i de İngiliz istihbarat memuru olarak tanımıştı.

Polis memuru Celal, Sadi ile karşılaşır karşılaşmaz Emniyet Müdürü Ekrem Bey'e (Korgeneral Ekrem Baydar) 27 Eylül 1924'te şu raporu verdi:

“... Palulu Kör Sadi... Kürt muhtariyeti için faaliyette bulunduğundan... Taife'te sürgündü ve savaşta da Seyit Beşir Usare kampında bulunuyor. Bu zat, o zaman, İngiliz orduları Genelkurmay Başkanı Deedes'e¹⁶⁶ Kürdistan konusunda bir proje vermiş. Sadi, geçmişteki bu girişimlerini bana anımsatarak büyük çapta bir işe girişmeye hazır olduğunu, bunun için İngiliz Büyükelçiliğine aracılık yapmamı istedi. Adı geçen, arkasında Şeyh Abdülkadir'in ve başka Kürt liderlerinin bulunduğunu, bu önerinin Kürt liderlerinin bilgisi altında yapıldığını üstükapalı olarak anlatmıştır.

Palulu Kör Sadi'nin büyük çapta yapmak istediği işler şunlardır: Dersim ve Palu çevresinde geniş tabanlı bir ayaklanma; Gazi Paşa'ya suikast düzenlenmesi; İngilizlerin buna karşılık para yardımları ve güvence vermeleri..."¹⁶⁷

Polis Celal, Müdür Ekrem Bey'e verdiği 8 Ekim 1924 günlü raporda, Sadi'nin Abdülkadir ile görüştüğünü, Abdülkadir'in Sadi'ye tam yetki verdiğini bildirdi.¹⁶⁸

Sadi, İngilizler'le kendisi görüşmek istedi. Sadi'nin koşulları şunlardır:

"1- Mısır ya da Kıbrıs'ta görüşme;

2- Ayaklanma başarıya ulaştınca Kürdistan'ın bağımsızlığının onaylanması ve yapılacak yardımlar için şimdiden güvence verilmesi ve bu amaçla belge alışverişi yapılması;

3- Ayaklanma süresince silah, mermi ve yardım sağlanması;

4- İki yüz bin lira kredi verilmesi."

Celal, daha sonra, Kör Sadi ile aralarında geçen konuşmayı bildirdi:

"Celal:

- Sana güvendiğim için aracı olmayı kabul ettim. Bu kadar çok istekte bulunan bir adamda bu yetkinin neye dayandığını sormak akla gelir.

Sadi:

- Ben de sizin gibi yalnızca bir aracıyım. Tek başıma değilim ki.

Celal:

- Demek ki, bir gücü, bir örgütü temsil ediyorsunuz.

Sadi:

- Evet.

Celal:

- İstekleriniz arasındaki en önemli nokta sanırım karşılıklı olarak siyasal belge alışveriştir. Eğer siz, temsil ettiğiniz örgüt adına hareket etmeye yetkili olduğunuzu kanıtlayabilirsiniz, yetkili İngilizler'le ilişkiye geçirebilirim. Bunun dışında, İngilizler sizinle görüşmek istemezler.

Sadi:

- Mütarekenin son yılında Kürdistan Teali Cemiyeti, General Harrington'a başvurmuştu. O zaman buna benzer

isteklerimizi General Harrington kabul etmemiştir. Kürdistan bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınacağına güvence verilirse, bütün Kürdistan ayaklanır. Ve başarı yüzde yüzdür. İlk aşamada, Diyarbakır'da hükümeti deviririz. Bunun dışında yapılacak herhangi bir girişim sönmeye mahkum bireysel ve bölgesel bir çete savaşı olabilir. İngiltere'nin Kürt bağımsızlığını tanıması bütün Kürtlüğü ayaklandırmaya yeter. Seyit Taha ve yanındakiler, Kürtleri ayaklandıramazlar. Kürtler, bunların bağımsızlığı sağlayacağına inanmıyorlar. İngilizlerin ciddi yardımı ile bu işlere girmek isteriz. Ben, yalnız bireysel hareket etmediğimi ve büyük bir kuvvete dayandığımı, bu kuvvet adına görüşmeler yaptığımı kanıtlayabilirim. Ancak bu sorun, yurt dışında görüşülmelidir.

Celal:

- Burası yetkilidir. Niçin görüşmekten çekiniyorsunuz? İstedığınız ortamı ben hazırlarım.

Sadi:

- Burada korkuyorum, çünkü izleniyorum.

Celal:

- Sanıyorum, hükümetin gözünde ben senden daha tehlikeli bir adamım. Korkak adamlar bu işlere girerler mi?

Sadi:

- Sizi İngilizler korur.

Celal:

- Gerekirse seni de korurlar. Fakat, bu görüşmeleri ben, sen ve İngilizler'den başka kimsenin bilme olasılığı var mı?

Sadi:

- 1911'de buradaki Rus Konsolosluğu ile Kürdistan ayaklanması için temas ediyordum. Mahmut Şevket Paşa'ya Kürdistan özerkliği için başvurdum. Tutuklanmamdan altı gün önce Rus konsolosluğuna, tutuklandığımda Batum'a gönderilmemi, oradan da Kürdistan'a gideceğimi söyledim. Konsolos, (ben seni korurum, seni alırım) dedi. Altı gün sonra tutuklandım. Taife sürüldüm. Sekiz yıl sürgünde kaldım. Taife ulaştığım günlerde, düzenlediğimiz Bitlis Ayaklanması¹⁶⁹ patladı. Fakat yöresel ve sonuçsuz kaldı. Geçmiş anımsadıkça korkuyorum.

Celal:

- Ben önerinizi İngilizler'e bildiririm, sonra da size yanıt veririm."¹⁷⁰

Bundan sonra devreye Şehremaneti memurlarından Nizamettin girmiştir. İngilizler'e benzeyen, Taksim Belediye Zabıta memurlarından Nizamettin, sarışın ve uzun boyludur. Nizamettin'e İngilizler'e daha çok benzemesi için makyaj da yapılır. Hazırlıklar tamamlanınca Celal, zabıta memurunu Kör Sadi'ye "İngiltere'nin Umumi Şarkiyei Siyasiye Müdürü Mr. Templen" diye tanıştırır. Görüşme başlar. Nizamettin, Türkçe ve Fransızca düzenlenmiş belgeler sunar. Daha sonrasını 24 Kasım 1924 tarihli rapordan okuyalım:

"Kör Sadi... Kürt hükümetinin kurulma şekli ve kurulmasından sonra taraflarca ilişkilerin, maddi ve manevi yardımların sağlanmasına ilişkin altı maddelik not ve ayrıca bazı görüşleri içeren bir siyasi not verdi. Bu siyasi not, Templen tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verilmek üzere kabul edilmiştir. Palulu Sadi'nin verdiği bu siyasi not, görüşme ve danışma sonucu yazıldığı için önemlidir. Kendisine randevu gün ve saatini iki gün önce verdiğim için Sadi, gereken kişilerle görüşmüş ve görüşmeye hazır olarak gelmiş, ve hiç duraksamadan okur gibi söylemiş ve yazdırmıştır..."

Sadi'nin istekleri nelerdi?

Polis Celal'in Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi dosyalarında bulunan raporunda, Kör Sadi'nin, Seyit Abdülkadir'in liderliğinde "Kürt devleti" kuracakları, bir saldırı durumunda İngilizler'den yardım beklendiği, bu Kürt devletinin Mersin ve İskendurun limanlarını da içine alacak biçimde kurulacağı bildiriliyordu.

Polis Celal, raporunun 5. maddesinde Sadi'nin görüşlerini özetlerken şu noktayı da vurguluyordu:

"Kürdistan Emirliği'ne kesinlikle Abdülkadir'in getirilmesi gerekir. Hükümeti Abdülkadir kuracaktır. Yani, Kral Hüseyin'in¹⁷¹ takip ettiği gibi baskı rejimi uygulanacaktır. Düş, gerçek olduğu gün Sultan, Abdülkadir olacaktır."

Celal'in raporunda ayrıca, Kürt ayaklanmasının İstanbul'da da başlayacağı, daha sonra Bursa, İzmir ve Konya'ya da sıçratılacağı, İngilizler'den silah ve mermi isteneceği, ayaklanmanın başarı ile sonuçlanmasından sonra Sultan Vahdettin'in İstanbul'a getirileceği yazılıyordu.

İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, bu raporu, İçişleri Bakanlığı'na gönderdi. Bakanlık dört ay boyunca hiç yanıt vermedi. Görüşmeler de kesildi.

Yanıt ve buyruk, Şeyh Sait Ayaklanması'nın başlamasından iki ay sonra geldi: **"Abdülkadir ve Sadi ile görüşün."**

Bu, en önemli görüşmeydi. Görüşme, Şişli, Dede sokağı, Zafer Apartmanı'nın 8 numaralı dairesinde yapıldı. Saat onbiri kırk geçe başlayıp, biri on gece biten görüşmeye, Polis Celal, Belediye Zabıta Memuru Nizamettin, Birinci Şube İkinci Başmemuru Nihat, Birinci Şube Üçüncü Kısım Başmemuru Ziya ve Kör Sadi katıldılar.¹⁷² Raporu okuyalım:

"Kör Sadi, dört ay önce, tam sonuç elde edecekken Mr. Templen tarafından gelen görüşme önerisini Abdülkadir adına memnuniyetle karşıladıklarını belirtip teşekkür ettikten sonra:

- İngiltere hükümetinin Seyit Abdülkadir Hazretleri'nin başına geçmediği hareketin sonuçsuz kalacağını anladığı kanısındayız. Gerçi Şeyh Hazretleri saygıdeğer bir kimse ise de bu gibi işlerde deneyimi olmadığı ve Kürtdistan'da Abdülkadir kadar etkisi olmadığından sonuçsuz kalmaya yüz tutmuştur. Ayaklanmanın yayılması ve sonuç elde edilmesi, Erzurum ve Van çevresindeki en güçlü aşiretlerin katılımı ile mümkündür. Seyit Abdülkadir'in babası Abdullah Efendi'nin İran üzerindeki ayaklanmasında başlangıçta 90 bin kişi bulunmuştu. O zaman Abdullah Efendi, İran başkentini yıkıp yakacakken zamanın padişahı Sultan Hamid merhumun müdahalesi ile olay önlenmişti. Eğer bu kez de işin başına Seyit Abdülkadir geçmiş olsaydı, ayaklanma 50 bin kişi ile başlayacak ve Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas yörelerindeki silah ve mühimmat depolarını elde ederek Ankara'yı düşürecek ve sorun da şimdiye kadar bitmiş olacaktı.

Gerçi önerimiz üzerine bu ayaklanma yine de yapılır, ancak bir buçuk ay kadar hazırlık süresi gerekir.

Templen:

- Hay hay, bu süre çok birşey değildir. Yalnız acele etmek gerekir. İngiltere'den dört ay önceki isteklerinize ek isteklerde bulunacak mısınız?

Kör Sadi:

- Bu konuda Seyit Abdülkadir ile uzun uzadıya görüştük. Aldığım emir şudur:

1- Son günlerde İngiltere ve İtalya'nın bir anlaşma imzaladıklarını duyuyoruz. Bu anlaşma, büyük olasılıkla, Antalya ve İzmir yöresine bir çıkartma hareketi ile ilgilidir. Eğer bu gerçek ise bu hareketin Kürdistan hareketinin sonuna kadar ertelenmesi gerekir. Böyle bir hareket, Yunanlılar'ın İzmir'i işgalleri gibi bir ulusal heyecanı doğurma olasılığı vardır. Bu, hareketimizi engeller ve başarısızlığa mahkum eder. Bu nedenle tehlike vardır.

2- Daha önce verilmesi kararlaştırılan 500 bin lira paranın artırılması. Bugünkü koşullar bu paranın yetmeyeceği sonucunu doğurduğundan ayaklanma sırasında harcanacak paranın emre hazır tutulması;

3- Seyit Abdülkadir'in ayaklanmanın başına geçmesi için İstanbul'dan ayrılması gerekmektedir. Bunun için İngilizler'ce bir motor sağlanması ve İngilizler'in koruması altında Suriye yoluyla Kürdistan'a gitmesi gerekir. Bunun için de en az bir aylık zaman gerekir. Çünkü Van'da Seyit Abdülkadir'in oğlu var. Önceden, buradan haber göndererek oğlunun sınır dışına çıkmasından sonra Abdülkadir'in İstanbul'dan ayrılması gerekir. Yoksa, oğlunu yakalar ve eziyet ederler...

Mr. Templen tarafından uygun görülen bu koşullar üzerine Sadi hemen uygulanmak üzere şu önerilerde bulunmuştur:

1- Irak'ta İngilizler'e karşı savaşan Şeyh Mahmud'un¹⁷³ kendi adamları olduğu ve ayaklanmaya Şeyh Mahmud'un katılması da kararlaştırıldığı, Mahmud'un İngilizler'ce affının sağlanması; buna karşılık, Şeyh Mahmud'u teslim ederiz diye söz verildiği, halen İngilizler'in elinde bulunan Şeyh Mahmud'un kayınbiraderi Fettah Efendi'nin Abdülkadir'e Musul Sorunu görüşülürken başvurarak, arzu edilecek biçimde hareket edileceğini, bu önerinin baştercüman Ryan'a bildirildiği, Fettah'ın kabul edilmediği, bu nedenle Fettah'ın da serbest bırakılması konusunun İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bildirilmesi;

2- Halen İstanbul'da Seyit Abdülkadir'e konuk olan Hoşnu Aşireti Reisi Nafiz, gereken talimat ile Erbil'e gide-

ceğinden vize almak için İngiliz Elçiliği'ne başvurmuş, durumunu Irak Yüksek Komiserliği'ne soracağız, yanıtı verilmiş. Biz bu adamı tanıyoruz ve güvence veriyoruz. Bizim adımıza hareket edeceği için soruşturma yapılmaksızın vize verilmesi."

Bu görüşmeden sonra protokol imzalanması kararlaştırıldı. Ancak, Seyit Abdülkadir görüşmelerden kuşkulandı. Oğlu Seyit Mehmed'i İngiliz Büyükelçiliği'ne göndererek Templen'in kimliğini ve imza yetkisi olup olmadığını öğrenmek istedi. Ve gerçeği anladı. Palulu Şeyh Sadi, İstanbul Polis Müdürü Ekrem beyin tuzağına düşürülmüştü!..

Durumu hemen Kör Sadi'ye bildirdi. Ama iş işten geçmişti. Polis Müdür Ekrem Bey de, Abdülkadir'in durumu öğrendiğini Ankara'ya bildirdi.

İçişleri Bakanlığının 15 Nisan 1925 gün ve 1144 sayılı emri Ekrem Bey'e ulaştığında Seyit Abdülkadir ve Kör Sadi'nin yazgıları belli olmuştu.

Seyit Abdülkadir, Nafia Vekaleti muhasebecisi Sadi Bey'den satın aldığı, sakız ağaçları ile çevrili, Suadiye'de, bugünkü Kuru Park sokaktaki Kuru Apartmanı ve çevresini kaplayan bahçe yalısı basılarak tutuklandı ve Diyarbakır'a doğru yola çıkarıldı.¹⁷⁴

Olayın içyüzü Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nde anlaşıldığında, İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lindsay'ın İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e gönderdiği 2 Haziran 1925 günlü raporda şunlar yazılmıştı:

"Ayaklanmanın bir İngiliz kışkırtması olduğu ya da ayaklanmayı İngilizler'in karıştırları yolunda, garip karşılanacak çok az şey ortaya konuldu ya da bu kadarına izin verildi. Üç yıl kadar önce İngiliz ajanı olduğu ileri sürülen, ama bir Türk kışkırtıcı ajanı olan Templing adında bir İngiliz'den söz edildi. Bu adamın kim olabileceği konusunda hiçbir bilgim yok. Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı aldıktan sonra Cezire yoluyla İngiliz yetkilileri ile ilişkiye gireceği de söylendi."¹⁷⁵

Büyükelçi'nin 9 Haziran 1925 tarihli yazısında Templing adındaki bir polisin İstanbul'da bir süre çalıştığı ve sonradan ayrılıp Hulse adındaki bir İngiliz'le özel dedektiflik yapmaya başladığı da belirtiliyordu.

“Gazeteler, Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının mahkumiyetleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yayınladılar. Bu yayınlara göre (...) Abdülkadir'in ajanı Kör Sadi, İngiliz ajanı pozundaki bir Türk polisi ile ilişkiye geçmiş. Bu sahte Templing, Kör Sadi'den bir yazılı belge almış. Gerçek Templing daha önce burada müttefik polisiyle çalışmış, sonra da Hulse ile özel dedektif olarak çalışmaya başlamış. Zaman zaman başkaları adına da çalışan bu ajanlara İngiliz yetkililerinin güvenemedikleri, ancak, Mr. A. Block tarafından sahte banknotlar konusunda görevlendirildikleri anlaşıldı. Templing'in buradan ayrıldığı, ancak Hulse'nin bolşeviklerle çalıştığı sanılıyor.”¹⁷⁶

Abdülkadir'in ölüm cezasına çarptırılmasından sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi R. C. Lindsay, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 2 Haziran 1925 günlü raporda şunları yazdı:

“1919-1921 yılları arasında Kürtler'in özerkliği yanlısı hareketlerle çok yakın ilgisi olan eski Senatör Seyit Abdülkadir... (...) son ayaklanmanın kışkırtıcısı olarak idam edildi.”¹⁷⁷

TAKRİR-İ SÜKUN DÖNEMİ BAŞLIYOR

“İstiklal Mahkemeleri, adından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harbi'miz sırasında kurulan ve kurulması gereken mahkemelerdi. Bu nedenle bu mahkemelerin tarihe karışması Yüce Meclis'iniz için tarihsel bir onurdur. İsmet Paşa Hazretleri, eğer İstiklal Mahkemeleri'ni iyileştirme aracı sayıyorsa çok yanılıyor.”¹⁷⁸

4 Mart 1925 Çarşamba günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lideri Kâzım Karabekir Paşa, TBMM kürsüsünde Takrir-i Sükun Kanunu'na bu sözlerle karşı çıkıyordu.

Fethi Bey hükümeti ayrılmış, yerine İsmet Paşa hükümeti kurulmuştu.

Karabekir Paşa'dan önce hükümet programı üzerine söz alan Ali Fuat Paşa, “Hükümet değişikliğinin nedeni” diyordu, “millet önünde tartışılmadıkça İsmet Paşa hükümetine güvenemeyeceğiz.”

Ali Fuat Paşa, kuşkularını şöyle dile getirmişti:

“Ayaklanmalar, gerici eylemler yok edilmeli, ayaklanmacılar ve gericiler cezalandırılmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak, milletin doğal haklarını ve özgürlüğünü kısıtlayacak baskı yöntemlerine idare mekanizmasında yer verilmemesini rica ediyorum.”

Ali Fuat Paşa'da, Karabekir de, Rauf Bey de, olacakları, İsmet Paşa hükümeti kurulurken sezmişlerdi. Gazi Paşa, köktenci yöntemleriyle işe girişmişti. Önlemler birbiri ardından gelecekti. İhtilallerin kan ve ateş çemberlerinden geçenler için olacakları kestirmek hiç de güç değildi. Bir baskı döneminin geleceğinden kuşkuluyorlardı... Bu yüzden var güçleriyle yasaya karşı çıktılar.

Karabekir, Ali Fuat Paşa, Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey ve Rauf Bey, artarda konuşarak Takrir-i Sükun Yasası'na ve bu yasa ile getirilen İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıktılar.

Rauf Bey de ayaklanmanın cumhuriyeti yıkacak güçte olmadığını, getirilen Takrir-i Sükun Yasası ile uygulanacak yöntemlerin Anayasaya aykırı olduğunu vurgulayarak “Takrir-i Sükun’un sükunsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum” dedi.

Karabekir, ordudan yeni ayrılmış, yakın arkadaşları Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fuat Paşa (Ceibesoy) ile Terakiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuştu.¹⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet Paşa’yı Ankara’ya çağırması birtakım siyasal gelişmeler olacağına işaret etti. 23 Şubat 1925 günü Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edilmiş, bu karar TBMM’nce oybirliği ile onaylanmış; iki gün sonra da Hiyanet-i Vataniye Yasası değiştirilerek din duygularını ve dince kutsal kavramları siyasal amaçla kullanmak için örgüt kuranlara ölüm cezası yaptırımı getirilmişti.¹⁸⁰ Sıra, İstiklal Mahkemeleri’nde ve Takrir-i Sükun Yasası’ndaydı. Yeni bir dönem başlıyordu.

Bu yeni dönemde Başbakan Fethi Bey’e de yol göründü. Gazi Paşa, ayaklanma başlar başlamaz kararını vermişti. Hükümeti değiştirecekti. Bu ayaklanmayı ancak İsmet Paşa ile beraber bastırabilirlerdi.

2 Mart günü M. Kemal Paşa’nın katıldığı on iki saat süren Halk Fırkası grup toplantısında, hükümetin ayaklanma karşısında görevini yaparken “azimli ve basiretli davranması” yolunda bir önerge verildi; önerge 60 red oyuna karşı 92 oy ile kabul edildi.

Ayaklanma başlar başlamaz hükümet üyeleri arasında da alınacak önlemler konusunda görüş ayrılıkları belirmişti. İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey de ayaklanmadan önce “Hükümet enejik davranmıyor” diye görevinden çekilmişti.¹⁸¹

2 Mart günü Halk Partisi grubundaki bu uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa da kürsüye geldi ve şöyle konuştu:

“Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. Devrimi, başlatan tamamlayacaktır!”¹⁸²

Fethi Bey o gün görevinden ayrıldı. İki gün sonra milletvekilliğinden de çekildi. 27 Mart günü de Paris’e doğru yola çıktı. Siyasetten ayrılmış, Türkiye Cumhuriyeti’nin Paris Büyükelçisi olmuştu.¹⁸³

Yeni Başbakan, İsmet Paşa'ydı. Paşa, başbakanlığı, iki yıl içinde ikinci kez Fethi Okyar'dan devralıyordu.¹⁸⁴ Ve Mustafa Kemal'den iki isteği vardı: Emre hazır bir kolordu ve İstiklal Mahkemeleri.¹⁸⁵

İsmet Paşa'nın altı paragraftan oluşan hükümet programının üçüncü paragrafı şöyleydi:

"İç siyasette herşeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve ülkenin maddi ve manevi bozgundan korunması, genel huzur ve rahatlığın sürdürülmesi ve herhalde devletin etki ve gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel önlemler alınmasını gerekli görüyoruz."¹⁸⁶

Mecliste hükümet programı üzerine yapılan görüşmelerde ilk sözü Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa aldı ve hükümet değişikliğinin nedenini sordu. Bu neden açıklanmadıkça Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İsmet Paşa hükümetine güvenoyu vermeyecekti.

179 üyenin katıldığı oylamada hükümet, 23 hayır oyuna karşı 154 oyla güvenoyu aldı. İki milletvekili de çekimser oy kullanmışlardı.

Teşekkür için kürsüye gelen İsmet Paşa, **"Bu gece görüşülmesini istediğim iki yasa var"** diye bitirdi konuşmasını.

Yasa tasarıları hazırды. Adliye Encümeni tarafından hazırlanıp genel kurula sunulmuştu. On dakika sonra oturum yeniden başladı.

Takrir-i Sükun Yasası tasarısını görüşen Encümen üyelerinden ikisi tasanya karşı oy kullanmışlardı. Bu üyelerden birisi Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey, öbürü de Bursa milletvekili Osman Nuri Bey'di. İkisi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucusuydular.

Üç maddelik yasa tasarısının birinci maddesi şöyleydi:

"Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükununun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına neden olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları hükümet; cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir."

2. madde, yasanın iki yıl süreyle yürürlükte kalmasının öngermekteydi.¹⁸⁷

Tasarı üzerinde ilk sözü Gümüşhane milletvekili Zeki Bey aldı. Zeki Bey, yasanın Anayasaya aykırı olup olmadığının tartışılması gerektiğini söyledi. Karesi (Balıkesir) milletvekili Ahmet Süreyya Bey, konunun Anayasa Encümeni'nde konuşulduğunu belirterek hemen görüşmelere geçilmesini istedi.

Tasarının tümü üzerindeki ilk sözü de Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey aldı. Fikri Bey, hükümetin, bu tasarıyla **"Anayasayı da denetimi altına alacağından endişe ettiğini"** söylüyor ve şu gerekçeleri ileri sürüyordu:

"- Hükümet, istediğinde belirsiz bazı deyimlerle herhangi bir kavramı irtica sözcüğü kapsamına sokamaz mı? Herhangi bir kavramı da isyan sözcüğünün kapsamı içine sokamaz mı? Memleketin sosyal düzeni kavramından daha belirsiz, sınırı çizilmemiş ne vardır?.. Baskıcı hükümetler, sosyal düzen ilkesi altında hep kendi isteklerini ileri sürmüşlerdir.

Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik yönetimindeki amaç, bütün yurttaşların güven ve huzurudur. Bu gibi konularda hükümetin takdir hakkı kullanması, herkesin yarınına güvenmesi demektir. Çünkü dünyada huzur ve sükun deyimini kadar geniş bir deyim yoktur. Bu deyim neler girmez ki?..

Dünyada keyfi yönetime dayanan bütün hükümetler, bütün yanlış işlerini bu kapıdan içeri sokmuşlardır."

Konuşmanın bu noktasında Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey yerinden söz attı:

"- Sen de uslu otur çocuğum!"

Feridun Fikri Bey, yerinden **"Çok yanlış!.. Hangi maddeye göre konuşuyorsun?"** diye sataşan Karesi milletvekili Ahmet Süreyya Bey'i de yanıtlamadan konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

"- Bir de güvenlik sözcüğü var. Bu sözcüğü hükümetin eline vererek insanların çabalarını, kuruluş, kışkırtıcılık, bozgunculuk yayayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki, insanların uslarından geçenleri bile bu kapsama sokmak mümkündür. Bu nedenlerle bu yasayı Cumhuriyet ve ulusal egemenlik ruhuna, Anayasaya aykırı görüyorum."

Feridun Fikri Bey, konuşmasını şöyle tamamladı:

“Bu ortama girmeden de vatanın muhtaç olduğu huzuru, muhtaç olduğu emniyeti sağlama olanağı vardır. (...) Bu gerçek ortadayken bu yanlış yola girmek, emin olun, vicdanımın en acı yaralarından birini oluşturmaktadır. Tek avuntum, Encümen’de bu yasaya karşı olma gibi bir mutluluğu elde etmemdir. (...)”

Ayaklanmayı tezelden ve acımaksızın bastırılmasında hepimiz görüş birliğindeyiz. Nitekim Başbakan Fethi Bey, nefret edilecek durumu anlattığında oybirliği ile güvenoyu verdik. Şimdi ise sıkıyönetimi bile geride bırakacak bir şüphe yasası getiriliyor.”¹⁸⁸

Feridun Fikri Bey’den sonra kürsüye gelen İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir Paşa şunları söyledi:

“- Önce de bu kürsüde söylediğim gibi ayaklanma olan yerlerde hükümetimizin alacağı yasal önlemlere taraftarız, bunu bir kez daha yineliyorum. Fakat bu belirli olay karşısında milletin doğal haklarını baskı altına alacak eylemlerden kesinlikle yana değiliz. Önünüze getirilen yasa açık değildir ve lastiklidir. Kabul edilip uygulanırsa anayasasının ruhundan doğan ve anayasada yer alan siyasal organlar ve bunların çalışmalarını sınırlama ya da basın baskı altında tutulma girişimlerine tanık olunursa, halk egemenliği kısılmış olacaktır. Bu yasayı kabul etmek cumhuriyet tarihi için bir onur değildir.

İstiklal Mahkemeleri’ne gelince... İstiklal Mahkemeleri a-dından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harbi’miz sırasında kurulmuş ve kurulması gereken mahkemelerdi. Bu nedenle, bu mahkemelerin tarihe karışması meclisimiz için tarihsel bir onurdur. İsmet Paşa Hazretleri, eğer, İstiklal Mahkemeleri’ni iyileştirme aracı sayıyorsa çok yanılıyor.”

Karabekir Paşa’dan sonra, Konya milletvekili Refik (Koraltan) Bey söz aldı.

“- ... devrimi hiçe indirmek ve cumhuriyeti yıkmak, vatanı yeni bir kargaşaya sokmak ve parçalamak gibi gerici ve lanetli düşünceler, Doğu’da bozgunculuk ateşi yakmıştır. Biz burada sözcükler üzerinde tartışırken orada haklarını korumak istediğimiz kardeşlerimizin kanı akmaktadır.

Şimdi, oradaki aziz kardeşlerimiz bize diyorlar ki: Biz temiz kanımızı akıttık. Size bir vatan, bağımsızlık, yaşam ve

ulusu mutluluğa götüren devrim verdik. Bizim ruhlarımızı üzmeyin; yurdun esenliğine, yaşamına, cumhuriyete suikast etmek isteyen gericilerin tezelden yurttan kovulup yok edilmeleri için bu yasayı kabul edin.”

Refik Bey'den sonra söz sırası eski başbakanlardan Rauf Bey'e gelmişti. Rauf Bey şöyle konuştu:

“- Genç Ayaklanması'nın başladığı günlerde çekilen hükümet, ayaklanmayı anlatırken, bazı kimselerin iğrenç, çürük, alçakça denebilecek kötü niyetlerle herşeyden habersiz birtakım kimseleri peşlerine takmalarıyla ortaya çıkan bu ayaklanmadan ötürü ulusal egemenlik ve cumhuriyetin yıkılacağını sanmak yürek zayıflığından başka birşey değildir.

Türkiye halkı içinde bilinci olan, namusu olan, vatan sevgisi olan hiç kimse bu kötülüğe göz yumamaz ve bir saniye bile dayanamaz. Bunun için Genç Ayaklanması oldu diye cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin temeli olan Anayasa bozulamaz. Bu nedenle bu konu ne kadar çok görüşülse o kadar yararlıdır. Yüreklerimize dolan kuşkların hiçbir zaman kişisel olduğuna inanmayın. Kuşkumuz vatan ve millet içindir. Kurtuluş Savaşı'nın en çetin olayları karşısında bile meclis herhangi bir yasanın uygulanmasını savaştırmamış; Anayasaya aykırı davranmamış; soğukkanlılığı korumuş ve başarıya ulaşmıştır. Türlü anlamlara çekilen bu yasayı iyice inceleyelim, zararlı yerleri varsa çıkaralım.”

Daha sonra Sivas Milletvekili Halis Turgut konuştu:

“- Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk ve Kürt kardeşliği yaşıyor. Anayasamızca, cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan herkes Türk'tür. Türkiye'nin, Türk olan bir parçasında olay var. Bu olay bazı zavallıların Kürtlük peşinde alçakça koşmalarıdır. Bunu millete açıkça söylemek gerekir.

“Efendiler. Türk milletinden şüphe edilemez. Egemenlik onun hakkıdır. Bu yangını södürürken Türk milletinin doğal hukuku çiğnenmemelidir.”¹⁹⁰

Muş Milletvekili İlyas Sami bey, yasayı savundu:

“- Genç Ayaklanması deyip, ülkenin ufuklarında görülen bozgunculuğu ve ayaklanmayı görmemek doğru değildir. Gericileri tel'in etmek ve alınacak önlemler ile bunları yok etmek zamanı geldiğinde bir dakika durmamalı ve halkın

yararına, yaşamına ve yönetimin millete vereceği mutluluğa yol gösterici olmalıdır.”

Söz sırası, Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) Bey'deydi.

Recep Bey konuşmasına, “yalnız nazariyeler göz önünde tutularak yapılmış yanlışların ve gösterilen hoş görülerin sonucu ve tepkisi olarak” yasayı getirdiklerini söyleyerek başladı. Recep Bey, sertlik yanlısıydı:

“- Türkiye'de devlet nüfuzu adına gösterilen hoşgörünün sonunda devlet işlemez hale gelmiştir. Çok yüksek adlar adına yapılmış bazı yasalar da buna yol açmıştır. Basın, özellikle İstanbul basını, Türkiye'de devlet gücü diye ne kadar kutsal yer ve makam varsa hepsini ite kaka meşruluk dışı bir çekişme aracı yapmıştır. Bunlar, devlet kuruluşu diye ne varsa hepsine birden yalan ve iftiralarla saldırıp tüm devleti tahrip etmektedirler.

Her sabah milletin yüzüne fışkıran mikroplu balgamlar, masum halka, devlet gücünün değerli birşey olmadığını aşılacaktır. İstanbul gazetelerinin yarattıkları duruma göre, Türkiye'de devlet yoktur; hükümet yoktur; hükümetin dayanağı meclis de yoktur. Herkes, özgürlük kavramının kutsallığına bürünen basını, herşeyi yapmaya kudretli olan tek varlık kabul ediyor. Ve devleti de, basının hakaretlerini içine sindirdiği için, gerçekten buna layık bir zavalı sayıyor.”

Milli Savunma Bakanı Recep Bey'e göre devlete karşı olan bu yıkıcı eylemler, bilinerek ya da bilinmeyerek iç ve dış etkenlerle birleşiyordu. İşte ayaklanmanın ardında da böyle bir oluşum vardı.

Öyleyse? Öyleyse şiddet!

“Hükümetimiz, pis kötülük yuvalarını temizleme yetkisi olmadan bu ülkenin yönetimini ele almaz. (...) İç tehlike, içinden yanan yangın gibidir. Eğer devlet kuruluşları, meclisler ve hükümetler, bu yangını, patlamadan önce bulup gereken yasal önlemleri alamazlarsa, yangın büyüdüktan sonra önlem almaya da zaman kalmaz.

Herhangi bir düşünce ile ve herhangi bir amaçla, özgürlüğü yine bizzat özgürlüğe çevrilmiş bir silah gibi kullanmak, gerçeğe ve yurt yararına uygun değildir.”¹⁹¹

Kozan Milletvekili Ali Saip ve Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey oturdukları yerden Recep Bey'i destekleyen çıkışlar yapıyorlardı.

Mehmet Emin Bey'in yasayı destekleyen konuşmasından sonra söz alan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, hakların yasalarla sınırlandırıldığını söyledi ve amacın "polis yetkilerinin genişletilmesi" olduğunu ileri sürerek yasayı şöyle savundu:

"- Memleketin düzenini, asayişini, genel güvenliğini bozacak davranışları hükümet yasaklar, hüküm verir demiyoruz. Hüküm, yasa ile belirlenen mahkemeler verecektir. Niçin bu yüzden Anayasa hiçe sayılıyormuş? Hükümet hapsetmiyor, hükmetmiyor; suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor. En uygar devletlerde de bundan başka ne yapılır?.. Vatanın Doğu bölgesi baştan aşağı gericilik ateşi içinde yanarken isyancıların karşısına anarşi özgürlüğü ile mi çıkacağız?"

Mahmut Esat Bey konuşurken, Rauf Bey yerinden sordu:

"- Devletin polisi, yargıçları, jandarması, güvenlik görevlileri görev yapamayacak durumda mıdır ki, olağanüstü önlem almak gereğini duydular?"

Bu konuşmalardan sonra kürsüye Başbakan İsmet Paşa geldi. Paşa, her zamanki gibi sözcüklerin üstüne basa basa ve ağır ağır konuşuyordu:

"- Muhalefet liderlerinin ve sanırım bütün üyelerin duygularını yansıtan düşüncelerini dinledik. Muhalefetin bütün üyelerine düşüncelerini son sözcüklerine kadar söylettiren millet kürsüleri bütün dünyada pek azdır. Siyasal tutum ve davranışımızın doğruluğuna en açık ve haklı belge budur. Arkadaşlarımın açıklamaları ile anlaşıldı ki, bu yasa, Anayasanın sınırları içinde yararlı önlemlerle yararlı sonuçlar doğuracak bir yasadır. Yalnız Sayın Kâzım Karabekir Paşa, toplumsal iyileştirmeleri İstiklal Mahkemeleri'ne dayanarak mı yapacaksınız, diye soruyor. Benim kanım şudur ki, bu iyileştirmeleri ancak güvenlik ve asayiş temeline dayanarak yapabiliriz. (...) İstiklâl Mahkemesi de bir araçtır. (...) Yalnız birşey sorayım: Bana iyileştirmeden söz ederken bu memlekette (islahat, yenilik, ilerleme ahlaksızlıktır) diye bağırılırken bu noktada birşey söylemediler!.."

İsmet Paşa'dan sonra yeniden söz alan Kâzım Karabekir Paşa, "Bizim endişemiz" dedi, "böyle her yere çekilen, istenen biçime sokulabilecek yasayla özgürlüklerin kısılmasıdır. Bu yasanın kabulüyle basın özgürlüğü tümüyle kısıtlanacaktır."

Karabekir, konuşmasını şöyle noktaladı:

“- İsmet Paşa Hazretleri’ne şunu bildiririm ki, yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilmez!”

Yasa, Halk Fırkası grubundan 79'a karşı 82 oy ile geçebilmişti. Bu tartışmalardan sonra hava değişti. TBMM'ndeki oylamada 122 kabul, 22 red oyu kullanıldı. Üç gün sonra da Şark İstiklâl Mahkemesi savcı ve yargıçları seçildi.

*

Yeni bir devir açılıyordu. Şark cephesinde Kürt-Nakşi A-yaklanması yaşanıyordu. Garp cephesinde de yeni şeyler vardı. Garp Cephesinin eski komutanı, Başbakan olarak şimdi de şark cephesinde düzeni sağlayacaktı.

AYAKLANMA BASTIRILIYOR

Türk Dışışleri Bakanlığı'nın Nusret adlı görevlisiyle konuşan İngiliz Büyükelçisi Mr. Lindsay belki de en önemli telgrafını 27 Şubat 1925 günü çekti. Mr. Lindsay'ın yeni Dışışleri Bakanı Austen Chamberlain'e gizli telgrafi şöyleydi:

"... dün Nusret'e, basında ve resmi bildirilerde Kürt Ayaklanması'nın İngiltere'nin entrikalarına bağlanmasının üzerinde durduğumuzu bildirdim. Bunları ileri sürenlerin bu savlara inanıp inanmadıklarını bilmiyorum. Ancak, ayaklanmayı hazırlayanların İngiliz yetkililerden yardım sağlama girişimlerinin karşılıksız kaldığını ve yardım isteklerinin geri çevrildiğini kendisine bildirdim. Türk yetkilileri, tutuklularının sorgularında bu gerçekleri hiç kuşkusuz anlayacaklardır."¹⁹²

Bu gizli yazışmadan açıkça anlaşılıyordu; ayaklanmayı hazırlayanlar, İngilizler'e başvurmuşlardı. Ancak bu başvuru red edilmişti. Lindsay, bu olayın altını çiziyordu.¹⁹³

3 Mart günü Büyükelçi, Bakanlığa bir telgraf daha çekmişti.

"Dersim'deki önemli Kürt şeyhleri hükümete bağlılıklarını bildiren telgraflar gönderiyorlar. Ancak ulaşan bu bilgilere ve bu şeyhlerin verdikleri güvencelere pek güven olmaz."¹⁹⁴

Büyükelçi, bu raporuna Askeri Ataşe Binbaşı Harenc'in raporunu eklemişti. Binbaşı Harenc'in raporunda ilginç haberler ve yorumlar vardı.

"Şeyh Sait Ayaklanması, dinci, milliyetçi ve cumhuriyet karşıtıdır. Bu etkenlerden hangisinin sonucu belirleyeceği şimdiden kestirilemez. Şu anda Halep'te sürgünde yaşayan, Abdülhamid'in oğullarından Selim Efendi'nin Kürtler tarafından ayaklanmanın başı olarak ya da gelecekteki Kürdistan'ın kralı olarak kabul edildiği söyleniyor."

Aynı günlerde Fransa'nın Bağdat'taki Yüksek Komiserliği'nden Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen raporda şu satırlar göze çarpıyordu:

“Ayaklanmacılara silahlar İtalya’dan gelecekti. Kürt hareketi, Berlin’de cumhuriyet karşıtı Türkler, Mısırlı ve Hint eylemciler tarafından desteklendi. Cenevre’de toplanan bazı bilgiler İtalya ve İngiltere’nin ayaklanmanın hazırlandığından önceden haberi olduğunu gösteriyor.

(...)

Kürt Ayaklanması, kendiliğinden birdenbire meydana çıkmadı. Kürdistan dağları yabancıların kıskırtması ve desteği ile ayaklandı. Ayaklanma işareti İstanbul’daki Kürt yantısı çevrelerden geldi. Bu bölgede ortaya çıkan olaylar, İngilizler’in, uğradıkları yenilgiden sonra hiç affedemedikleri Mustafa Kemal’e ve Ankara’daki meclise karşı yürüttükleri siyasetin bir parçasıdır.

Haritaya baktığımızda Harput, Diyarbakır, Muş ve Bitlis’in oluşturduğu dörtgenin Musul’un kuzeybatısında ve Şubat ayında kesin çözüme bağlanması gereken Musul da Irak’ın kuzey sınırı Zaho ve Ahmediye’nin batısındadır.

Kürt ayaklanması bundan daha iyi koşullarda patlak vermezdi. Ayaklanma, Türkler’in Musul üzerindeki iddalarını araştıran komisyonda Türkler’in kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzuru sağlayamayacağını gösterecekti.”¹⁹⁵

Seyid Abdülkadir’in tutuklanmasını, Ankara’daki hükümet değişikliğini, Takrir-i Sükun Yasası görüşmelerini, olaylarla ilgili İngiliz ve Fransız yazışmalarını okuduktan sonra yeniden Şeyh Sait karargahına dönelim.

Cibranlı Halit Bey’in tutuklanması, ayaklanmanın askeri liderini devre dışı bırakmıştı. Şeyh Sait, dinsel lider olarak yörede tanınan bir addı. Nakşi-Kürt aşiretlerini birleştirecek tek adam da Şeyh Sait’ti.

Şeyh Sait, kuvvetlerini cephelere ayırmıştı. Çapakçur Cephesi, akrabası olan, Çan şeyhlerinden İbrahim ve Hasan Bey’lerin komutasına verilmişti. Muş Cephesi’ni damadı Melikanlı Şeyh Abdullah yönetecekti. Diyarbakır saldırısı da Şeyh Sait’in komutasında yapılacaktı.

Ayaklanma haberi duyulunca, bastırma görevi de ilk kez 2. Tümen Komutanı ve Bitlis Vali Vekili Kâzım Dirik’e verildi.¹⁹⁶ Kâzım Paşa hemen karşı saldırıya geçti. 19 Şubat günü hükümet kuvvetleri Piranî geri aldı.

20 Şubat günü ayaklanmacılar, Alibadak köyünde hükümet kuvvetlerine karşı başarı kazandılar. 21 Şubat günü hükümet kuvvetleri Hani'ye girdi. 22 Şubat günü ayaklanmacılar, Hani'deki alayı basıp, subay ve erleri tutsak aldılar.¹⁹⁷ Şeyh Sait, 26 Şubat günü Hani'ye yeniden girdi.

Ayaklanmanın genişlemesi üzerine hükümet seferberlik ilan etti. 7. Kolordu isyanı bastırmakla görevlendirildi.

Şeyh Sait, Gökdereli Şeyh Şerif ve Yado ile birlikte Palu'ya doğru yürüdü. Kardeşi Şeyh Abdurrahim de Şeyh Eyyup ve Beritanlı Aşireti ile birlikte Ergani üzerine yürümekteydi.¹⁹⁸

Ayaklanmacılar 23 Şubat sabahı Elazığ'a yirmi kilometre uzaklıktaki Abusi köyüne dayandılar. Aynı gün Havik geçidini tutmak için görevlendirilen birlik de ayaklanmacılar tarafından tutsak edildi. Hanik köyündeki silah ve cephaneler de ayaklanmacıların eline geçti. Albay Osman komutasındaki birlikler cephaneyi geri aldılar.¹⁹⁹

Albay Osman Bey'in direnişine karşın Şeyh Sait kuvvetleri ilerliyordu. 24 Şubat günü Elazığ, Şeyh Sait kuvvetlerinin eline geçti. Kente ilk giren Şeyh Şerif, Dersimli eski milletvekili Hasan Hayri'nin evine konuk oldu. Müftü Mehmet Efendi'yi Elazığ valiliğine atadı.²⁰⁰

Bu arada Alevi aşiretleri Şeyh Sait kuvvetlerini kuşattılar. Malatyalı, Ağuçanlı Doğandede oğlu Hüseyin Efendi liderliğindeki Hiron, İzol aşiretleri ile Ohi Bucağı'ndan Necip Ağa, Beritanlı Hacı İbrahim ile Çapakçur'daki Zazaları kuşatmış ve birçok ayaklanmacıyı öldürmüştü.²⁰¹

Dumandioğlu Hüseyin ile Lolan, Soran ve Abuzalan aşiretleri ve Elazığ eşrafı da Hükümet kuvvetlerine yardım ettiler.²⁰²

Melikanlı Şeyh Abdullah da Muş üzerinde Diyarbakır'a yürümekteydi. Diyarbakır ele geçirilecek ve Kürdistan başkenti olacaktı. Şeyh Sait, Samaki'deki karargahında emrini verdi: Diyarbakır'a dört koldan saldırılacak ve saldırı 7 Mart günü başlayacaktı.

TBMM de 4 Mart günü Takrir-i Sükun Yasası'nı kabul etmiş, 7 Mart günü de Şark İstiklâl Mahkemesi üyelerini seçmişti.

Kaçınılmaz son büyük bir hızla yaklaşmaktaydı. Şeyh Sait'e bağlı kuvvetler, Büyükkadıköy, Fasri, Kamışık, Karakilise yörelerinde toplanmışlardı.

7 Mart günü Şeyh Sait kuvvetleri, gece yarısı, Diyarbakır'ın dört kapısına birden saldırdılar. En şiddetli saldırı kentin güne-

vindeydi. Bir ara Mardin kapısı ayaklanmacıların eline geçti. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa (Orbay), Vali Cemal (Bardakçı) ve Kolordu Komutanı Mürsel Paşa (Baku) gereken önlemleri aldılar. Mürsel Paşa, süvari birliğini kentin kuzeyinden güneyine kaydırıldı.²⁰³

Zazalar, kentin içinden açtıkları kanallarla ayaklanmacıların kente girmelerini sağlamışlardı. Mardin kapısı önünde büyük bir çarpışma oldu. 8 Mart sabahı ayaklanmacılar Diyarbakır önlerinden çekildiler.²⁰⁴

9 Mart günü Diyarbakır postanesine Londra'dan postalanmış zarflar geldi. Adres ilginçti: **Kürdistan Kraliyet Harbiye Nazırlığı!!!** Zarfların içinden İngiliz silah fabrikalarının katalogları çıktı.²⁰⁵

Şeyh Sait, 11 Mart günü Diyarbakır'a yeniden saldırdı. Ancak askeri birliklerce püskürtüldü. Aynı gün oğlu Ali Rıza da Hınıs'ta harekete geçti, ancak başarılı olamadı.

Ayaklanmacılar, Diyarbakır bozgunundan sonra Varto'yu ele geçirmeye çalıştılar. Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, Hasenalı Halit ile Halit'in amcası ve Şeyh Sait'in bacanağı Binbaşı Kasım Varto'ya saldırdılar. Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, daha önce Karlıova İlçesi'nden Hasanova Köyü'ne gelmişti. Burası Cıbranlı Aşireti'nin yoğun olarak yaşadığı bir köydü.

17 Şubat günü Hormek Aşireti, Üstükran Bucağı'nda yaptığı durum değerlendirmesinde, Lolan Aşireti ile birlikte Şeyh Sait'e karşı koymayı kararlaştırdı.

Şeyh Abdullah'ın verdiği emir üzerine Cıbranlı Kamil ve Baba Beyler Mengel gedliğini geçip Hormekliler'in oturdukları Kasman köyünü basatılar. Haberi alan Hormek Aşireti reisleri, Muş Vali Vekili Sırrı Bey ile görüştüktan sonra Kasman köyünü kuşattılar. Ayaklanmacılar kurtuluşu kaçmakta buldu.

Şeyh Abdullah Varto bozgunundan sonra yeniden Hasanova köyüne döndü. Başkan köyünde oturan Cıbranlı Halit Bey'in kardeşleri Selim ve Hasan ile beraber Varto'ya doğru yola koyuldu.

Varto'da Hormek Aşireti ile Şeyh Abdullah kuvvetleri arasında çıkan sokak çatışmalar sonunda Şeyh Abdullah kuvvetleri ilçe merkezini ele geçirdiler.

Varto'dan sonraki hedef Muş'tu. Vali Vekili Sırrı Bey, Muş eşrafını, olası bir saldırıya karşı harekete geçirdi. Murat köprü-

sündeki çatışmada ayaklanmacılar yenilgiye uğrayıp çekildiler.²⁰⁷

Ankara'da Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar Tenkil Harekatı'nı bütün ayrıntıları ile planlamışlardı. Tenkil (bastırma, tepeleme) harekatı bu plana göre bütün hız ve şiddetiyle başladı.

Ordu Müfettişi Kâzım (Orbay) Paşa, Kolordu Komutanı Mürsel (Baku) Paşa, Tümen Komutanı Osman paşa, Fırka Komutanları da Kâzım (Dirik) Paşa ile Cemil Cahit (Toydemir)'di. Osman Paşa komutasındaki hükümet kuvvetleri 23 Mart günü Hınıs'a girdi.²⁰⁸ Osman Paşa, Hormekli Ali Haydar ve Lolanlı Kamer ile öteki milis güçlerine yeni görevler verdi. Hükümet kuvvetleri 26 Mart günü Varto, Elazığ ve Diyarbakır'a doğru yürümeye başladı.

Osman Paşa komutasındaki hükümet kuvvetleri ile Hormek, Lolan ve Hayderan Aşiretleri, Şeyh Abdullah ve Cibranlı Binbaşı Kasım komutasındaki ayaklanmacıları Leylek Dağı çevresinde kuşattı. Binbaşı Kasım ve Şeyh Abdullah, Goma-Garko geçidinden kaçıp kurtuldu.

27 Mart günü Hınıs merkezine baskın düzenleyen Hasenalı Halit, Osman Paşa kuvvetlerince kısırıldı. Halit, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Kerem İran'a kaçılar.²⁰⁹

Piran ve Maden de hükümet kuvvetlerinin eline geçti. 1 Nisan günü hükümet kuvvetleri Sunanhan sırtlarında ayaklanmacılarla giriştikleri çatışma sonunda Hani'ye girdi. 6 Nisan günü hükümet kuvvetleri Palu'daydı. Palu'dan sonra birlikler Göynük'e doğru ilerledi. Şeyh Sait, Çapakçur-Genç arasına sıkıştırılmıştı. Osman Paşa ilerledi. Çapakçur, 8 Nisan'da hükümet kuvvetlerinin elindeydi.

Bozgun başlamıştı. Şeyh Sait cephesinde ilk fire, Genç ili Jandarma Komutanı Kürt Üsteğmen Mihri oldu. Üsteğmen Mihri, hükümet kuvvetlerine sığınarak Şeyh Sait hakkında bilgi verdi.²¹⁰

Ayaklanmaya katılan Kuştiban köyü ile, Senikanlı ve Raçkotan Aşireti'nin köyleri yakıldı.²¹¹ Bu arada Silvan'da ayaklanmacılar 12'nci Alay'a saldırdı. Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdurrahim, Hani-Piran arasında direnişini sürdürüyordu. Şeyh Şemsettin de Silvan'daydı.

12 Nisan'da Hükümet kuvvetleri Darahini'yi aldı.

14 Nisan günü Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Binbaşı Kasım, Şeyh Galip, Kargapazarlı Reşit ve Timur Ağa, Sabikan bölge-sindeydiler. Karabel, Kirvas ve Çıpan köylerinde gecelediler. Şeyh Sait, İran'a geçmeyi düşünüyordu. Binbaşı Kasım ise teslim olunması gerektiğini savunuyordu.

Şeyh Sait, yanındakilerle birlikte Cibran köyünden Çarüpuh'a doğru yol aldı. İspahan köyünde kaldı. Burada, yeniden bir durum muhakemesi yapıldı. Damadı Şeyh Abdul-lah da teslim olmak istiyordu.²¹²

Gün yeni ağarmıştı. Saat 5.30'da Kürt İstiklâl Cemiyeti ku-rucuları Kürt Miralayı Cibranlı Halit Bey, Bitlis eski Milletvekili Yusuf Ziya Bey, kardeşi Teğmen Ali Rıza, Yusuf Ziya'nın da-madı Faik Bey ile Molla Abdurrahman Bitlis'te kurşuna dizildi-ler.²¹³

14-15 Nisan günleri Kürt Ayaklanması'nın yazgı günleriydi. 14 Nisan günü Cibranlı Halit kurşuna dizilmiş, 15 Nisan günü İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey'in gözetimine aldırıldığı Kürdistan Teali Cemiyeti lideri, Ayan Meclisi üyesi ve eski Şuray-ı Devlet Reisi Seyit Abdülkadir, Diyarbakır'a doğru yola çıkarılmıştı.²¹⁴

Şeyh Sait ikircikliydi. Önce teslim olmak istedi, sonra vaz-geçti. Yanındakilerle birlikte, Varto'nun güneyindeki Dirlik yöresinde bulunan Abdurrahman Paşa Köprüsü'nden ve Bu-lanık üzerinden İran'a geçmeye karar verdi.²¹⁵ Bacanağı Cibranlı Binbaşı Kasım ise, Osman Paşa'ya gizlice mektup yazmış ve teslim olacaklarını bildirmişti! Kasım, zaten 1924 Ekim ayından yakalanacakları güne kadar hükümetle haber-leşmişti! Şeyh Sait, bacanağının kurduğu tuzağa düşmüştü.

Evet, Kasım Bey bir hükümet ajanıydı! 14 Nisan günü ba-canağı Halit Bey Bitlis'te kurşuna dizilmiş, bir gün sonra da öbür bacanağı Binbaşı Kasım Varto'da kendisini darağacına gönderecek yolu açmıştı.

Şeyh Sait, Alevi-Kürt aşireti Hormek tarafından ihbar edil-di. Ayaklanma sırasında Lolan, Hormek ve Hayderan aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşiretleri ile dövüştü. Birçok Kürt aşireti de Ankara'ya bağlılık telgrafı çekmek için birbirleriyle yarışmıştı.

Şimdi de bacanağı, kız kardeşi Güllü Hanım'ın kocası Kürt Binbaşı Kasım Bey tarafından hükümet kuvvetlerine teslim ediliyordu!²¹⁶

Şeyh Sait'i yargılayıp idama mahkum edecek olan Şark İstiklâl Mahkemesi üyesi, Revandizizade Emin Efendi'nin oğlu Urfa Milletvekili Kerküklü Ali Saip bey de bir Kürt'tü!²¹⁷

ŞEYH SAİT'İ BACANAĞI KASIM BEY İHBAR EDİYOR

Aradan yıllar geçmişti. Söke Kaymakamı Kâzım Atakul, karşısındaki uzun boylu, esmer adamı dikkatle dinliyor, arada sorular soruyordu. Esmer, uzun boylu, siyah bıyıklı adam anlatıyordu.

Kaymakamın karşısındaki uzun boylu adamın adı Kasım, soyadı Ataç'tı. Şeyh Sait'in bacanağı ve Cibranlı Halit Bey'in kayınbiraderi Binbaşı Kasım, 13 Ocak 1945 günü Söke Kaymakamına, Şeyh Sait'i 15 Nisan 1925 günü Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde nasıl yakaladığını, Cibranlı Halit Bey'i ve Kürt İstiklâl Cemiyeti'ni nasıl ele verdiğini anlatıyordu.²¹⁸

"*Solhan'ın Bugılan ve Iğık köyündeyiz. Şeyh Sait, bir kağıt gönderiyor. Türk askerinin geldiğini ve kuvvetin fazla olduğunu ve kendi kuvvetlerinin dağlara çekilmek zorunda kaldığını, bir kısmının da evlerine dağıldıklarını, işlerin kötüye gittiğini yazıyordu. İki gün sonra da kendisi Iğık köyüne geldi. Şeyh Sait'in esasen bana hiç güveni yoktu. Fakat Şeyh Abdullah ona güven vermişti. İkisi yanıma geldiler. Şeyh Sait:*

- *Bu işe başladığımda ümitliydim, fakat vahim bir netice ile karşılaştım. Ancak umutsuzluk caiz değildir, dedi.*

Bu konudaki görüşümü sordu. Ben de, günün birinde duruma hakim olacağımı ve bu işi yaratan Şeyh Sait'i elden kaçırmamak gerektiğini düşünerek, kendisine kuşkuya düşürmemek için yapay bir ciddiyetle şu yanıtı verdim:

- *Bu işin önemi biliniyor. Böyle bir dar günde düşünceleri keskinleştirecek sorulara ve yorumlara yer yoktur. Bugün vereceğiniz emirleri hepimiz ve herkes kayıtsız koşulsuz kabul etmelidir.*

Bu sözlerimden memnun olmuş göründü. Ve:

- *Şu halde buradaki 400 kişilik kuvvetimizle Muş Ovası'na inelim. Murat Nehri'ni köprüden geçip Huvit Reisi Nuh ve Hasenalı Halit'le birleşelim, oradan İran'a geçelim, dedi.*

Hemen hazırlık yapılmasını emretti. Bir saat sonra hareket edildi. Girvas Köyü'nde akşam namazı kılındı. Şu öneride bulundum: Akşam karanlığında Bogılan Gediği'nde kuvvetimizin bir pusuya düşmemesi için ileriye bir silahlı birlik gönderilmesi uygundur.

Şeyhler, bu önerimi uygun buldular. Şeyh Sait, Ognut Beylerine içlerinden birinin beş-on atlı ile ilerde yürümesini söyledi. Birkaç kez yineledi, yanıt veren olmadı. Benim de aradığım buydu! Hemen 'bu akşam nöbeti ben alayım, başka zaman diğerleri alırlar' dedim. İlerledim.

Arkamdan kardeşimle beş-on atlı geliyordu. Bogılan gediği denilen boğazı geçtik. Muş Ovası'na indik. Atlıyı durdurdum. Biraz sonra şeyhler geldiler. Şeyh Sait, 'haydi yürüyelim' dedi. Ben:

- Evet ama buradan köprüye altı saatlik mesafe var, sabaha da dört saat var. Köprüden nasıl geçersiniz, dedim; 'Uygun' dediler. Bazılan 'Murat'ı geçitten geçelim. Gündüzün ordan atlı geçtiğini gördük' dediler. Ben:

- Şu memlekette Nisan ayı taşkınında gece yarısı Murat'ı geçmek mucize sahibi olmak demektir. Gündüzün sular azalıyor, geceleyin son derece kabarıyor, bunu herkes bilir, dedim. Şeyh Abdullah:

- Hepiniz geçseniz de ben suya vurmam. Ölümüne ben kendim sebep olacağıma, başkası beni öldürsün, dedi. Şeyh Sait, 'Şu halde ne yapalım' diye sordu. Ben:

- Girvas Köyü'ne dönelim, orada sabahlayalım, yarın görüşürüz, dedim. Geriye dönüldü, Girvas'a geldik. Sabah şeyhlerle görüştük. Şeyhlere, Şerafettin Dağı'ndan aşıp Varto'ya inmemizin vaziyeti biraz daha kolaylaştıracağını söyledim. Tartışmalardan sonra Şeyh Abdullah'ın da etkisiyle bu önerimi benimsediler.

Öğleyin Şerafettin Dağı'na tırmandık. Birkaç yüz metre yükseğe çıkınca karların üzerinde yürüyoruz. Bata, çıka dağın üstüne çıktık. Şerafettin'in 2500 rakımındayız. Hafif bir tipi ile kanşık bir kar yağışı başladı. Ovaya inip de bir taraftan kaşmaya fırsat bulmasınlar diye hemen kuzey yıldızını yön vererek öncülerini tenbih ettim. Ve bunları izledik. İki saat sonra Varto yüzünü aştık. Ve dağda bulunan Habiban köyüne indik. Köyde kimse yok. Yerleştik. Herkes yorgun yatıyor. Ben bir mektup yazdım. Fırka komutanına gönderdim. Beni gözlüyorlardı. Şeyh Sait'e haber vermişler. Şeyh çağırdı.

- Atlıyı geri al, burada bulunduğumuzu etraf ve hükümet hissetmesin yahut ben birini göndereyim geri getireyim, dedi.

- Şimdi geri çağırırım, dedim. Biraderi yolladım. Mektubu yırtıp atlıyı getirdi.

İkinci vakti köyün kenarında akan incecik suyun başında toplanan şeyhlerle beyler beni çağırdılar. Şeyh Sait, görüşümü sordu. Ben, başka yollar gösterdim. Beylerden biri 'Sen göz göre göre bizi Türkler'e öldürteceksin. Senin gösterdiğin yolda müfrezeler vardır. Bize ne düşmanlığın var?' dedi. Ben işi günlüğe boğmak için bağırdım:

- Sen bu ağzınla mı 600 yıllık hükümetle uğraşmaya kalktın?.. O müfrezelerle değilse başka müfrezelerle karşılaşacaksın, dedim. Ve oradan ayrıldım.

Akşam namazı, hepsi at binmiş olarak bulunduğum yere geldiler. Bizi de ister istemez atlara bindirdiler. Şeyh Sait'in fikri, Varto suyunu geçip Hınıs'a doğru gitmektir. Beraberimdeki bir miktar atlı ile Şeyh Abdullah ve biz başka geçite indik. Biz onları bekliyorduk. Onlar da bizi bekliyorlardı. Nihayet bizi buldular.

Geçitten geçtik, bir yokuştan sonra Baltaş Köyü tepesine çıktık. Tugay karargahı 20 dakika sağımızda, fırka karargahı bir saat solumuzda ve bu arada hiçbir tertibat, pasta ve hatta gözcü bile yok.

Güneş doğmuştu. Dürbün elimden düşmüyor, hep bir takip müfrezesi ve kuvvetin hareketini gözlüyorum. Gelen yok. Çevre köy halkı işaret atışları yaptı. Hiçbir engel ile karşılaşmadan o gün akşam üzeri İspahan köyüne indik. Akşam namazından sonra Melhemli köyüne geldik.

Melhemli köyü şeyhlerin köyüdür, ancak yerinde yeller esiyor. Ne bir şey var, ne de bir kimsel! Geceledik, sabahleyin köyün güneyinde Murat Nehri üzerinde bir tepede toplandık.

Şeyh Sait, orada, bir yolcuya bir altın verdi. Murat'ı yüzüp geçerek karşıdaki köyün adamlarından, kendilerini geçirmek üzere geçidin başına gelmelerini istedi. Bir aralık, yolcuyu bir kenara çektim. Kendimi tanıttım. Ve askeri kuvvet beklediğimi, karşı köydeki atlıların geçit başındaki şeyhlerin geçişlerine engel olmalarını ve aksi takdirde akşama kalmaz, bütün çoluk çocuklarıyla köylerinin yakılacağını söylemesini tenbih ettim.

Yolcu yüzerek Murad'ı geçti, bir saat sonra beş-on atlı geçit başına geldiler. Şeyh Sait 'işte bizi geçirmek için atlılar geldi' dedi.

- Murat'ı geçersek selamete vardık demektir. Nuh ile Halit'i bulur birlikte İran'a geçeriz.

Ben, buradan itibaren hareketlerine katılmayacağımı, bu yaşa kadar yapmadığım gibi bundan sonra da Türk vatanına karşı nankörlük yapmak tenezzülünde bulunamayacağımı ve geçidin -geçebilirlerse- kendilerine açık olduğunu söyledim.

Şeyh Abdullah:

- Ben Acemler'in ve İngilizler'in ekmeğini yemeyeceğim. Ve sizin de gelmeyeceğim. Ölüm nerede olsa bizi bulacaktır, dedi.

Şeyh Sait:

- Zaten ikinizin de gizli gizli görüştüğünüzü biliyordum, dedi.²¹⁹ Ve yünüdü. Büyük bir kütle ile geçidin başına vardılar. Karşıdan yaylın ateşi gibi silah sesleri duyuldu. Şeyhler dönüp bize geldiler. Bir-iki saat sonra bir askeri birliğin dağdan indiğini haber verdiler. Dürbünle baktım.

- Herhalde bir fırka geliyor. Bu suvariler öncüdür, yüz atlı, otuz kadar yaya tahmin ediyorum, dedim.

Beş kilometre karşıımızdaki Darabi Köyü'ne indiler. Orada bir müfreze sağa, bir müfreze sola çıkardılar. Diğer kısmı köyde kaldı.

Şeyhler, aralarında görüşüp tartışmışlar. Beni çağırdılar. Teslim olacaklarını söylediler. Ben Şeyh'e baktım.. 'Evet teslim olmaya karar verdik' dedi. Yemin etti.. "Hiçbiri teslim olmasa bile ben teslim olurum, bütün hareketi da sana teslim ediyorum" dedi.

- Şu halde Varto'da fırkaya teslim olalım, dedim. Ve hemen tepeden Murat kıyasına indik. Bir kısmı ayrılmış, oralarda saklanmışlar.

Varto'ya birbuçuk saat uzaklıkta Çarbahor köyü yakınında akrobalarından biri geldi. Ongut Beylerinin Şeyh Sait'i kandınp, caydırdıklarını ve teslim olmayıp Murat'ı geçeceklerini söyledi.

Şeyh'e yetiştim. Köyün kenanna vardık. Yolun yukandan geçeceğini söyledim.. 'Aşağı caddeden çıkalım' dedi. Köyün içinden geçtik; yine ses yok. Köyü geçince, 'teslimden vazgeçtiğini, boş yere kanını neden heder edeceğini' söyledi.

Beş çeyrek uzaklıktaki Abdurrahman Paşa Köprüsü'ne gelinceye kadar cevaplanmıla idare ediyordum. Önde Ongut Beyleri 90 atlı ile yürüyorlardı. Bunlar, köprüyü geçtiler. Şeyh Sait de geçmek için atından indi. Ben de indim. Geçmemesini ve bırakmayacağımı söyledim. Elini şöyle havaya sallayarak köprüye doğruldu. Ben silahımı beylere çevirdim. Birkaç söz söyleyerek ateş ettim. Ataşe karşılık gelmedi. Çayın öbür yakasından atlinin karartısı da kalmadı; kaçtılar.

Şeyh Sait, köprüyü geçtikten sonra akrabalarından bir-ikisi önünü kestiler. Ve beni çağırdılar. Köprüyü geçtiğim zaman Şeyh Sait üç arkadaşı ile kayaya arkasını dayamış ve elinde mavzer, akrabalarından ikisi de yolun üzerinde silaha davranmış durumda bekliyorlar.

Ben, Şeyh Sait ile karşılaştım. Elindeki mavzeri kalbimin üzerine çevirerek 'bak' dedi. Ben silahı göğsümden uzaklaştırdım. Oradaki akrabalarından ikisi her ikimizin de silahını almak istedi. Şeyh Sait 'vermem' dedi. Fakat akrabalarım çekti, aldı. Fişek yatakta ve silah tetikteydi.

Meğer Şeyh Sait, silahını göğsüme uzattığı zaman arkamdaki biraderim silahı ile Şeyh'e nişan almış, ihtimal ki, bu nedenle ateş edememişti.

Biz altı, onlar dört kişi, hepimiz silahlıyız. Varto'ya gitmek için ne kadar ısrar ettiysem de para etmedi. Sonunda Fırka komutanına tezkere yazdım:

'12. Fırka Komutanlığına,

Şeyh Sait'i Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde tutukladım. Küçük bir müfrezenin gönderilmesini arz ederim.

15 Nisan 1335

Emekli Binbaşı Kasım"

Bir atlı ile gönderdim.²²⁰

Hizmetçinin hareketinden bir buçuk saat sonra Fırka komutanı telefon etmiş olmalı ki, Çarbohor sırtlarına bir manga asker çıktı. Biraz sonra bize doğru adım adım geldiler. Yaklaştılar, kim olduğumuzu sorup, anladılar. Başlarındaki subay Çarbohor'a davet etti. Gittik Varto'dan istediğim müfrezeyi, Hareket Şubesi Müdürü Yüzbaşı Ata komutasında gönderen Osman Paşa, (...) beni takdir etmişti.

Duyduğuma göre Osman Paşa, orduya başvurarak Varto'da idamıma emir verilmesini istemiş; ancak iki hafta önce Şeyh Sait'i

benim tutukladığımı bildiren bir telgraf ile bu istek çeliştiği için İstiklâl Mahkemesi Savcılığı beni istemiş, bu yüzden beni yok etmeye olanak bulamamıştı.”

Kasım Ataç'ın ifadesinde şaşırtıcı olan, ayaklanmayı 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum'da ihbar ettiğini anlatan bölümdü. İfadeyi okuyalım:

“Bulunduğum çevre ve bölgede bir Kürt bağımsızlığı ve Türkiye'den ayrılmayı amaçlayan akımlar bulunduğunu, bu akımların halkın yüzde seksen beşini etkilediğini, ruhlarını bildiğim için adam saptamada ayrıca kanıt gerekmediğini, hükümetçe bir an önce önlem alınması gerektiğini, bu önlemlerin de örneğin merkezde bir gezici fırkanın oluşturulması, aşiret reislerinin Batı'ya sürülmeleri, karşı koyanların örnek olacak biçimde şiddetle cezalandırılmaları (olabileceğini), yoksa, büyük bir felaketin gelmekte olduğunu gözümle görür gibi olduğumu, söylediklerimin hiçbirinin soruşturulmasına bile gerek olmadığını ayrıntılı olarak arz etmiş ve teşekkür yanıtlarını almıştım.”²²¹

Bu sözler de Binbaşı Kasım'ındı. Kasım konuşuyor, Söke kaymakamı Kâzım Atakul da bu sözleri tutanağa yazdırıyordu.

Ayaklanmadan sonra Söke'ye yerleşen Kasım Bey, bugün Tariş binasının bulunduğu tren yolu çevresinde bir küçük incir bahçesi satın almıştı. Kemal Paşa Mahallesi'nde oturuyordu.

Kasım, olaydan yıllar sonra Mustafa Kemal ile gizli görüşmelerini ve Kürt İstiklâl Cemiyeti'ni nasıl ihbar ettiğini Söke Kaymakamı Kâzım Atakul'a böyle anlatıyordu.

“1924 yılında Atatürk Erzurum'a geldi. Halkın saygılarını sunmak için Muşlular ile birlikte Erzurum'a gitmiştim. Kabulden sonra Atatürk'ten özel görüşme istedim. Kabul edildim. 9. Kolordu Komutanı Ali Sait (Aybaytugan) Paşa (da) hazırды.”

Demek ki, Kasım'ın ihaneti 1924 yılında başlıyor; Kasım, 1924 yılı Ekim ayında hem Cibranlı Halit'i hem Yusuf Ziya ve Şeyh Sait'i, Gazi Paşa'ya ihbar ediyordu! Gazi Paşa da Ankara'ya döner dönmez emir vererek Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya'yı tutuklatmıştı.

Kasım, ayaklanma sırasında 7. Kolordu ile de gizli gizli görüşüyordu. TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Binbaşı Kasım'a bu çabalarından ötürü bir teşekkür telgrafi bile çekmişti.

Ataç'ı dinleyelim:

“Şeyh Sait'in, Yusuf Ziya'dan etkilenerек ayaklanma fikri taşıdığını duymuştum. Erzurum'dan Varto'ya dönüşümde Hınıs'ta beş saat süren tartışmamız üzerine bu fikirden tamamen vazgeçtiğini söyledi. Bu arada yol hazırlıklarından da vazgeçti. Fakat olaylar, ayaklanma fikrinin değişmediğini ortaya koydu.

Atatürk'ün Ankara'ya dönüşünden sonra Yusuf Ziya ve arkadaşları için Bitlis'te bir Özel Harp Divanı kuruldu. Yusuf Ziya'nın ifadesi üzerine bazı aşiret reisleri ile Şeyh Sait, Divan-ı Harp'e çağrıldı. Erzurum'da Tetkik-i Hesabat Komisyonu Başkanlığı'ndan ayrılan Miralay Halit Bey Bitlis'e götürüldü. Hasenalı Aşiret Reisi Halit ve Zerikanlı Aşiret Reisi Kerem, tebligata uymayarak kaçtılar. Şeyh Sait, yaşlılığını ileri sürerek ifadesinin Hınıs'ta alınmasını istedi. Verilen emirle Hınıs'ta ifadesi alındı.

Bitlis Valisi ve 2. Fırka Komutanı Kâzım Dirik Paşa, Muş ve Erzurum Valileri'nin de yardımlarıyla ve askeri bir kuvvetle ayaklanmayı bastırmaya memur edildi. Bitlis-Muş arasında oturan Huvit (Mutki) Aşireti Resi ünlü Hacı Musa'yı yakalayıp Bitlis'e gönderdi. Ve Bulanık İlçe Merkezi Kop'a kadar geldi.

Hasenalı Halit'in Varto köylerinden geçeceğini haber aldım. Ankara'da cumhurbaşkanına, başbakana, içişleri bakanına ve meclis başkanına ve Muş Valisi aracılığı ile de Kâzım Paşa'ya telgraflar çektim. Sözcükleri anımsamıyorum, genel anlamını anımsıyorum. Telgraf şöyleydi:

(Hasenalı Halit, cumhuriyet aleyhine kötü düşünceleriyle Cibranlı aşiretimizi ve ilçemizi lekelemek amacındadır. Aşiretimiz bu amacı nefretle karşılamakta ve cumhuriyet hükümetinden adaletin uygulanmasını istemekte ve bu uğurda hizmete amade bulunmaktadır.)

Hasenalı Halit, bu başvurudan haber almış ve fikrinden vazgeçmiş. Bir bölük seyyar jandarma Halit'i evinde yakalıyor. (...) Altı jandarma ile hareket ediliyor. Oğlu Şemsettin, yüz atlı ile Halit'i jandarmaların elinden kurtarıyor.

Zirikanlı Kerem, bir aralık Hınıs'tan Bulanık köylerine geçiyor; oradan Varto köylerine geliyor. Bir saat uzaklıktaki

Çerbahor Köyü'nde jandarma müfrezesi ile küçük bir çatışmadan sonra akşam karanlığından yararlanarak yoluna devam ediyor. Genç, Ognut, oradan da Çapakçur'a iniyor.

Kerem'in geçişinden bir gün sonra jandarma bölüğü Var-to'ya geldi.

(...)

Esasen verdiği ifadelerden şüpheli bulunan Şeyh Sait, Erzurum Valisi'nin Hınıs'a geleceğini haber alınca Hınıs'ın Suşar Bucağı'ndaki koyunlarını bahane ederek savuşturuyor. Sonbaharda Halep'e beş-altı bölük koyun satan ve parasını altın olarak İstanbul'da alan Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, bu sırada Erzurum'a gelmiş; babasının Suşar'da bulunduğunu haber almış ve doğruca yanına gitmiş, aralarında ne konuştuklarını bilemeyeceğim. Ancak, duyduklarım göre Ali Rıza babasına: 'İstanbul'da Seyit Abdülkadir ile görüştüğünü ve onun bir Kürtlük işi ile meşgul bulunduğunu ve ilkbaharda Hakkâri yöresine geçerek bir kıyam hareketini yöneteceğini', söylemiş.

Ali Rıza, ordan evine geliyor. Şeyh Sait de Suşar'dan Ognut'a -bugünkü Karlıova İlçesi- geçiyor. Orada aşiret reisleriyle konuşuyor. Sözler, vaatler alıyor. Devamla, Çapakçur, Çan, Fıhran bucaklarına ve ilçe merkezlerine uğrayarak ve birer ikişer gece kalarak Genç İli'nin merkezi olan Darahini'ye geçiyor. Gerek geçtiği ilçelerde ve gerekse il merkezinde bütün sözleri cumhuriyet aleyhine olduğu halde yerel memurlar saygıyla karşılamışlar ve hükümete haber vermeyi bile düşünmemişlerdi.

İstiklâl Mahkemesi, bu dediklerimi gereği gibi saptamıştır."

Binbaşı Kasım'ın Şeyh Sait'i yakalattığı biliniyordu. Ancak, Kasım'ın ayaklanma ile ilgili ihbarı, 1924 yılında Mustafa Kemal'e yaptığını, Kürt İstiklâl Cemiyeti hakkındaki soruşturmanın bu tarihten sonra başladığını bu güne kadar bilen insan sayısı çok azdı.

Olaydan sonra uzun yıllar Isparta'da sürgün yaşayan Şeyh Sait'in katibi Fehmi (Fırat), herhalde, kesilecek ağaç ve balta arasındaki konuşmaları anlatan şu şiiri Cıbranlı Binbaşı Kasım'ın ihaneti için yazmış olmalıydı:

“Ben gücü senden alıyorum / Başımı senin elinle kesiyo-
rum / Sen bana vermezsen balta sapını / Benimle taş arasın-
da ne fark vardır?

Bu Kürtler’in hikayesidir / Dertlerin başı da budur /
Onların bazı haramzade evlatları / Evlatların nankörleri /
Yabancılarla ellerini vererek / Kürtleri boyunduruk altında
tutuyorlar.”^{222(*)}

(*) Şiirin Kürtçesi şöyle:

"Ez guwetté ji re dîgîrîm / Seré te bî desté dîbîrîm / Tu nedi min
desté bîvîr / Ha ezu ha ev kevir / Ev mesela?

Kurdane / Derdé seré dardana / Handexxeram zaden wan / Dî
bigamenra dîbîn destgîrî / Dî pîstgîrî Kurdan dîxîn bînenîr."

SEYİT ABDÜLKADİR: "KÜRT DEĞİLİM!"

14 Mayıs 1925 perşembe günüydü.

İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Başkanı Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Hoşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Palulu Kör Sadî'nin yargılanmaları Şark İstiklâl Mahkemesi'nde başlamıştı.

Bitlisli Kemal Feyzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti, Mehmet Tevfik, Cemil Paşazade Ekrem, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğili İlyas ve Fado (Abdülkadir Sido), Rifat, Hüseyin, ve İlyas da yargılananlar arasındaydı.

Savcılık, Seyit Abdülkadir'in ayaklanma öncesindeki hazırlıkların lideri olduğu kanısındaydı. Bu yüzden önce Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının davası başlamıştı.

Savcı Ahmet Süreyya Bey, iddianamesini şöyle özetliyordu: "Mahkemenizin huzurunda bulunan sanık Seyit Abdülkadir, oğlu Mehmet, Hoşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Abdullah Sadi ile, yargılanması kısmen yapılmış olan Bitlisli Kemal Feyzi, Türk vatanının doğu bölgelerinde zaman zaman meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcılarıdır. Bu haince hareketlerin ana hatlarını şu basit sözlerle özetleyeceğim:

Gizli amaçlarına ulaşmak için sanıklar dört devre geçirmişlerdir: Birinci devre, hayal kurma, ikinci devre tertip, üçüncü devre karar ve dördüncü devre de icra!

Esasen suç olan hareket de dört devrelik bir düşüncenin sonucudur. Bu hazırlık aşamaları, içinde Kemal Feyzi de olmak üzere, başlayıp devam edegelen eylemlerle sabittir.

Seyit Abdülkadir, son zamanlarda İstanbul'da evinden çok az çıkmışsa da ayaklanmanın başarı ile sonuçlanmasını sağlamak için oğlu ve özellikle Abdullah Sadi aracılığı ile yabancı bir devletin korumasını sağlamaya çalışmıştı.

Sadi, kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere en faal elemanlardan biriydi. Hoşnev Aşireti reislerinden Erbilli Nafiz, son ayaklanmadan bir ay önce İstanbul'a gelmiş, Seyid Abdülkadir ve oğlu Mehmet ile çok candan ve etkili işbirliği yapmıştır. Seyit Abdülkadir, geçimini sağlamak için evini ve eşyasını satmak zorunda kaldığını ısrarla itiraf ettiği halde Nafiz'i evinde günlerce misafir etmiştir.

Seyit Abdülkadir, Cumhuriyet Hükümeti Ordusu, ayaklanmacılara şiddetli darbeler indirdiği sıralarda -hatta 11 Nisan gününe kadar bile- bu mel'un fikrinden vazgeçmemiştir.

Hükümet bütün hareketini bilir. Cumhuriyet Hükümeti'nin dikkatinden hiçbir şeyin kaçmayacağı bilinir. Hükümet, sırf bu adamları yakalamak için sabretmesini bilmıştır.

Hükümet, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza İstanbul'a geldiği zaman Seyit Abdülkadir'in evinden çıkmayan malum şahıslarca elim sonuçlar verecek bu müthiş ve hain kararları saptamıştır."²²³

Savcı, kanıt olarak, sahte Templen ile Kör Sadi'nin görüşme tutanaklarını ve gizli yazışmaları sunmuştu.

Şark İstiklal Mahekmesi Başkanı Mazhar Müfit Bey²²⁴, Bitlisli Kemal Feyzi'nin Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Bey'e gönderdiği mektupla, Şırnak, Hacı Bayram, Selubi, Güyan Aşireti Reisleri adına Şırnak Aşireti Reisi Aysurzade Abdurrahman Ağa'nın İngiltere'nin Irak'taki Başkomiserliği'ne gönderdiği 7 Ocak 1922 tarihli mektubu okuttu.

Jin Dergisi sahibi ve başyazarı Bitlisli Kemal Feyzi ile Zaho Belediye Başkanı Mehmet Bey'in Şırnak Aşireti Reisi'ne gönderdikleri mektupta, Türkler ile İngilizler'in imzaladıkları gizli bir anlaşma ile Kürtler'e özerklik verilmesinin planlandığı kaydedilerek İngiltere hükümeti ile samimi bir münasebat kurulması isteniyordu.²²⁵

Bitlisli Kemal Feyzi'nin önerdiği, Kürtler ve İngilizler arasında bu samimi münasebat'ın kurulması gecikmedi. Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa'nın Bağdat'taki İngiliz Başkomiserliği'ne gönderdiği mektup şöyle başlıyordu:

"Asaletmeap;

Adaleti bütün dünyaca bilinen Büyük Britanya hükümetinin doğuda Kürt milletinin yüce hukukunu üstün tuttuğuna

inancımız tamdır. Lloyd George Cenaplarının, Kürtler hakkında Avam Kamarası'nda çeşitli beyanları, İstanbul'daki muhalif Kürtler'in bağımsızlık hareketleri ve son olarak da Sevr Anlaşması'nda bağımsızlığımızın açıkça belirtilmesi bu konudaki kanılarımızı daha da pekiştirmiştir.

Biz, bu konuyu, herşeyden önce, bir ırk ilişkisi nedeniyle kaydetmek zorundayız."

Abdurrahman Ağa'nın mektubunda daha sonra Anglosakson ve Kürt soyları hakkında tarihsel bilgiler veriliyor ve şu isteklerde bulunuluyordu:

"Britanya hükümetinin, haklarımızı yalnızca bu anlaşmayla tanımakla yetinmesine rıza göstermeyiz. Bağımsızlığımızın sağlanması konusunda gizli yardımda bulunulacağı umudunu taşımaktaydık. Oysa, Şırnak olayında, umut ettiğimiz ve beklediğimiz yardımı görmediğimizden güçlü düşmanımız olan Türk Hükümeti elinde yalnız kaldığımızı üzülererek ifade ederiz.²²⁶

Milli hukukumuzun elde edilmesi ve hükümetimizin kurulmasına kadar aşiretlerimizin savaş mühimmatı konusundaki eksiklikleri milli maksadımızın gerçekleşmesini engellemektedir. Bazı aşiretler de mühimmatsızlık yüzünden harekete katılamıyorlar.

Gerçi, hükümet kurmadan Büyük Britanya'nın açıkça yardım edemeyeceğini biliyoruz. Ancak, hükümet kurulduktan sonra yapılacak açık yardımdan önce bu gizli yardımın yapılmasını bütün içtenliğimizle bildiririz."²²⁷

Mektupta, bu istekler konusunda daha ayrıntılı bilgi verileceği de bildiriliyordu.

Mahkemede Kemal Feyzi ile ilgili raporlar da okundu.²²⁸ Kemal Feyzi, 20 Nisan 1925 günü saat 11'de başlayan sorgusunda Savcı Ahmet Süreyya Bey'e şunları söyledi:

"Ben, bağımsız bir Kürdistan kurulması için çok çalıştım. Yıllarca aşiretler içinde yaşadım. Vilayetlerde uğraştım. Ünlü Simko'ya altı ay katiplik yaptım. Bütün bu gezilerim ve faaliyetlerimden sonra gördüklerim bana şu kanıyı verdi:

Birçokları gibi benim de önceden sandığım birşeyin bugün ham bir hayal olduğunu anlamış bulunuyorum. Ortada millet denecek bir Kürt topluluğu yokmuş meğer. Benim, o

eski bütün emellerim ve hayallerim, inançlarım hep boş, yersiz bir kuruntudan başka birşey değilmiş."

Kemal Feyzi, mahkemede de şöyle konuştu:

"Evet, ben, Kürtlük için ve bir Kürt hükümeti kurulması için çok çalıştım. Bu yüzden daha önce de ölüm cezasına çarptırılmıştım. Bu uğurda benim gibi çalışanların bir kısmı bağımsızlık, bir kısmı da özerklik istiyordu. Bunların fikirlerini birleştirmek ve bu gaye uğruna bunları birleştirmek mümkün olmadı."²²⁹

Sanıklardan Kör Sadi, bütün suçlamaları kabul etti. Polis Celal'in raporları mahkemede okunmuştu. Sadi, Kürdistan Devleti kurulması için çalıştığını, Seyit Abdülkadir adına yaptığı görüşmeleri, sahte Templen ile buluşmasını, hepsini, hepsini kabul etti.

"- Pişmanım" diyordu. "Ama yapmış bulundum. Bana verilecek idam cezası adaletin tam kendisi olacaktır."

Kör Sadi, neden böyle itiraflarda bulunmuştu? Kör Sadi, savcılıkta suçlamaları reddetmişti. Savcılıkta reddettiği suçlamaları mahkemede birdenbire kabul etmesi Savcı Ahmet Süreyya Bey'i de şaşırtmıştı. Savcı sorunca, Sadi, bu tutumunu şöyle açıkladı.

"- Bu ana kadar Seyit Abdülkadir Efendi ve diğerleri aleyhine hiçbir şey söylemedim. Şimdi neden söylüyorum? Bunun nedeni şudur:

Uzun zamandan beri Seyit Abdülkadir Efendi, beni iyi kötü besler, beni korurdu. Ben de kendilerine hizmetler ederdim. Tutuklanıp buraya geldikten sonra bana bir süre baktı. Fakat son günlerde beni tamamen terketti. İnsanlar felaket günlerinde belli oluyor. Kendisine bu kadar hizmet ettim. Şu son günlerimde beni aç bıraktı. Ondan müteessir oldum. Ve zaten mahkemece anlaşılan durumu adalet huzurunda beyan ediyorum.

Hapishanede tahakküm etmek istiyor. Bu gece beni az kalsın öldürtüyordu. Alemi ateşle yakıp kendileri kurtulmak istiyorlar. Cumhuriyetin adaletinden, şefkatinden eminim.

İstanbul'da Mr. Templen ile konuşmalarım Seyit Abdülkadir'in bilgisi ile yapılmıştır. Biz bu adamı hakiki İngiliz zannettik. Türk ve hatta emniyet memuru olduğunu katiyen

farketmedik. Seyit Abdülkadir, bana konuşmalar hakkında talimat veriyordu. Hatta bir gün:

- Aşiretler ücret almaz. Silah, erzak ve bazı subayları elde etmek için para gerekir. Bundan başka, terkedeceğim köşküm için de para isterim, dedi.

Ben de bunun üzerine Templen'den önce 250 bin, sonra da 500 bin lira istedim. Konuşmalar altı aydan fazla devam etti. Demin de arzettiğim gibi esasları Seyit Abdülkadir idare ediyordu.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, iki gün Abdülkadir'in evinde oturdu. Ayaklanmayı o zaman düzenlediler. Bu sebepten dolayıdır ki, Abdülkadir ayaklanmayı daha önceden biliyordu. Zaten Abdülkadir'in haberi olmadan Kürdistan'da yaparak kıpırdamaz.

Ah beyler! Bu sır Bektaşî sırrı gibidir. Abdülkadir, oğlu aracılığı ile komşusu İngilizler'le de bu konuyu görüştü. Bütün iskele hamallarını elde etmişti. Cephaneyi İstanbul'dan kendisi sağladı!"²³¹

Seyit Abdülkadir ise Kör Sadi'nin bu itiraflarını kabul etmiyordu. "Benim haberim yok" diyordu. "Belki oğlum Mehmet'in haberi vardır!" diyordu. Ya da "Yalan söylüyor!" diye tepki gösteriyordu.

Seyit Abdülkadir, sorgusunda Damat Ferit Paşa'nın, Ermenistan kurulması için girişimlerde bulunduğunu, kendisinin Ermenistan fikrine karşı koyduğunu söyledi ve Kürdistan Özerk Devleti kurulma çalışmalarını da anlattı:

(Mahkeme Başkanı) Mazhar Müfit Bey, Ocak 1919 tarihinde imzalanmış bir anlaşmanın Abdülkadir'in evinde bulunduğunu, Kürt Teali Cemiyeti ile Damat Ferit Paşa hükümeti arasında imzalanan bu anlaşmada özerklik konusunun yer aldığını belirterek sordu:

"- Bu konuda bizi aydınlatır mısınız?"

Seyit Abdülkadir yanıtladı:

"- Evet, bilgim vardır, inkar etmem. Hürriyet ve İtilafla bir anlaşma yaparak Ferit Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak istedik. Bu anlaşma gereğince Kürdistan'a özerklik verecektik. Fakat Osmanlı Hükümetiyle İslâm halifeliğini ayırmadık.

- Bu imza sahipleri kim?

- Bizim taraftan Molla Sait vardı. Bedirhanilerden Mehmet Ali vardı, bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaftan da Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hocalar vardı.

- Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı tanır mısın?

- Allah şahit, Şeyh Sait'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım. Ben evimden sık çıkmazdım. Yalnız bazen Abdülhamid adında bir tüccara gider, mağazasında bir çay içerdim. Bir gün yine gittiğimde birisi daha vardı. Oturuyordu. O adamın Şeyh Sait'in oğlu olduğunu söyledi. Beni tanıştırdı. O vakit Ali Rıza kalktı, elimi öptü. Ben de çay içtim ve evime döndüm.

- Sonra yine görüştünüz mü?

- Evet, ertesi gün evime geldi. Ziyaret için geldiğini söyledi, bir-iki saat oturdu, gitti.

- Sonra birdaha gelmedi mi?

- İki gün sonra bir daha geldi. Gece kaldı, ertesi gün gitti.

- Siz görüştüğünüzde yanınızda kim vardı?

- İlk geldiğinde Nafiz vardı; ikinci gelişinde bir adamıyla geldi.

- Bu görüşmeden sonra, Ali Rıza'nın dönüşünden üç veya dört gün sonra ihtilal başladı. Bundan haberiniz var mı?

- Dinimle sizi temin ederim ki, bu ihtilalden haberim yoktu ve olsaydı hükümete haber verirdim."

Mahkeme üyesi Ali Saip Bey "Seyitlik nereden geliyor?" diye sordu. Seyit Abdülkadir'in bu soruya verdiği yanıt herkesi şaşırtmıştı:

"- Abdülgani Geylani ahfadındanım. Aslen Kürt değilim, Kürdistan'da yerleşmişim."²³¹

Seyit Abdülkadir'in evindeki aramada şifreler ele geçmişti. Bu şifrelere neden gerek görüldüğünü, Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet, 17 Mayıs günlü duruşmada şöyle açıkladı:

"- Hükümetten korktuğumuz için Anadolu'daki kulüpler ile haberleşmek için bu şifreleri yaptık."²³²

Şifreler şöyleydi:

"Terfiniz mukarrerdir" demek, "ihtilal için olursa..." demekti. "Tahsilinizi ikmal için geliniz" tümcesi, "Kürtlük lehine hükümete karşı nümayiş için..." anlamındaydı. "Sihhatiniz

ışar olunması...”, “her tarafta birlik sağlandı” demekti. “Elbiseniz gönderilecek” demek, “her tarafta hükümeti ele almak” anlamına geliyordu.

Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet, savunmalarında Kör Sadi’yi yalancılıkla ve çıkarıcılıkla suçladılar. Sadi de Seyit Abdülkadir ile ilgili suçlamalarını sürdürdü.

Mahkeme 23 Mayıs günü kararını açıkladı: Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Palulu Kör Sadi, Bitlisli Hüzanizade Kemal Feyzi, Avukat Hacı Ahdi, Mehmet Tevfik, Aksaray’da Valide Camii Kürsü Şeyhi Silifkeli Hoca Askeri’nin idamlarına karar verilmişti.²³³

Gerekçeli kararda, Seyit Abdülkadir ve Kör Sadi ile ilgili şu hususlar yer alıyordu:

“Kör Sadi’nin... (...) maddi ve manevi nüfuzu dolayısıyla adeta Kürt ırkının ilahı olan Seyit Abdülkadir Efendi’nin köşküne sürekli olarak gittiği ve sonra da İngilizler’in güvenini kazanmış olan Celal Efendi aracılığı ile (Mr. Templen adı verilen), Seyit Abdülkadir Efendi’nin emir ve talimatıyla ve oğlu Seyit Mehmet’in yardımıyla Kürdistan bağımsızlığını sağlamak, ihtilal ve ayaklanmayı genişletmek için görüşmeler yaptığı gibi bu görüşmelerin devamı sırasında ayaklanma lideri Şeyh Sait’in oğlu Ali Rıza’nın Seyit Abdülkadir’e geldiği, (...) görüşme sırasında Kürdistan’a gönderilecek silahın kaynağı konusunda önemsiz uyuşmazlıklar başgöstermiş ise de karşılıklı özveriler ile uyuşmazlık giderilmiş, tam anlaşma imzalanacakken, Templen’in imzaya yetkili olup olmadığı konusunda tereddüt eden Seyit Abdülkadir Efendi’nin anlaşmanın imzalanmasını birkaç gün ertelediğini kabul ve itiraf eylemiş olmasına... (...) suçüstü halinde düzenlenen raporun olaya tamamen uymasına...

Seyid Abdülkadir’in (...) evinde bulunan ve içlerinde Kürdistan ile ilgili belgelerin bulunduğu iki çuvalı, arama sırasında yoketmeye teşebbüs etmesi... (...) ...bunların içinde dinsizlik ve şeriat ile medreselerin kaldırılmasından dolayı cumhurbaşkanına hakaret eden yazıların bulunmasına... tutuklanmasından sonra evinde çok miktarda ateşli silah ele geçmesi... (...) ve Ayan üyeliğinde iken dahi özellikle Kürdistan’ın geleceği ile ilgili girişimlerde bulunduğu eldeki

belgelerden anlaşılması ve adı geçenin Lozan Konferansı'ndan önceki günlerde Sultan Hamid döneminden beri Kürt ve Kürtlük işleri ile ilgilenmeyi siyasal amaç edinen Şerif Paşa ile aynı amaçla çalışması (...) Dünya savaşından sonra Ermenistan'ın geleceğini belirlemek için çalışan Boğos Nubar ile de ilişki kurması, Abdülkadir Efendi, Şemdinli gibi dar bir yerden asırlarca imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gelerek Türkler'in arasında şeref ve mutlulukla mevki ve servet kazandığı halde Türk'ün güçlü zamanında olumlu bir vatan görevi yerine vatan aleyhine çalışması.. (...) Kürdistan bağımsızlığı liderlerinden Şeyh Sait ve avanesi vasıtasıyla Doğu illerinde ayaklanma çıkarıldıktan sonra Seyit Abdülkadir ve oğlu ile Palulu Abdullah Sadi'nin (...) Abdülkadir Efendi'nin emir ve talimatıyla Sadi'nin Templen namı verilmiş bir İngiliz ile görüşüp Doğu ayaklanmasını genişletmeye ve milli şahsiyetlere suikast ve bunun sonucu olarak da Kürdistan bağımsızlığını sağlamak, sınırlarını belirlemek ve Abdülkadir'i Kürdistan kralı ilan etmek için İngilizler'den para yardımı yapılması için görüşmelerde bulunulması..."²³⁴

İsmet Paşa, İstiklâl Mahkemesi kararlarının TBMM'ne sunulmadan infazı yetkisini de almıştı.²³⁵ İnfazlar, 27 Mayıs çarşamba sabahı Ulucami önünde yapıldı. Önce Bitlisli Kemal Feyzi, arkasından Hacı Ahti asıldılar. Kemal Feyzi, suçsuz olduğunu söyledi. Avukat Hacı Ahti "Yaşasın Kürtlük mefkuresi, yaşasın Kürdistan!" diye bağırdı.

Seyit Abdülkadir idam sehpasında "Beni asmakla Kürtlük gayretlerini diriltiyorsunuz. Kürtler'le Araplar'ın birleşmesine sebep oluyorsunuz" dedi. Oğlu Seyit Mehmet "Peygamber sülalesine bu reva görülür mü? Başınıza iş açtınız" diye konuştu. Kör Sadi ise "İdam kararını minnet ve şükranla kabul ediyorum. Hepimiz idam cezasına müstehakız. Çünkü vatana ihanet ettik. Allah Türk milletinin ve memleketinin saadetini ebedi etsin, başka sözüm yok." dedi.²³⁶

Sabah saat dört elli üçte İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti başkanı asıldı. Erzurum'daki Kürt İstiklal Cemiyeti

lideri Miralay Cibranlı Halit Bey de 15 Nisan günü Bitlis'te kurşuna dizildi.

Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'in kurşuna dizilmesinden bir gün sonra yakalanmıştı; davası da Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının asılmalarından bir gün önce başladı.

ŞEYH SAİT: "AMACIM ŞERİAT..."

Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey, sorgudan önce Şeyh Sait ile dostluk ilişkisi kurmak istemişti. Ayaklanmanın nasıl başladığını anlamak istiyor; bu amaçla ile sık sık görüştüğü Şeyh Sait ise Ahmet Süreyya Bey'in sorularına hep aynı karşılığı veriyordu:

"- Jandarmalar ile hükümet tarafından aranan şahıslar arasında meydana gelen çatışmadan sonra ben artık köyde kalmadım; döndüm. Yolda, kabileye bir çok kişi katılarak gösteri yaptı. Olay bu yüzden oldu."

Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Sait'in söylediklerine hiç inanmıyor üsteliyor; Şeyh Sait de açık yanıtlar vermekten kaçınıyordu.

"- Pekiyi.. Siz de onlara uydunuz. Ve başlanma geçtiniz. İş, yani ayaklanmayı büyütüp genişlettiniz. Öyle mi?

"- Yoh. Onlar çoktu ve silahları da vardı. Beni dinlemiyorlardı ki...

"- Şu halde siz de onları dinlemeyerek, bırakıp geldiğiniz yere, Hınıs'a gidebilirdiniz. Ama siz böyle yapmadınız; onların başına geçtiniz. Emir-ül Mücahidin ünvanı aldınız; onlara emir ve komutan oldunuz demek?

"- Yoh yoh, onlar beni zorladılar. Ben de kaderim olarak, onların içinde oldum. Ben bu işin ne önündeyim, ne arkasındayım. Herkes gibi içindeyim Savcı Bey!"²³⁷

Savcı Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Sait ile konuşurken hep kafasını kurcalayan şu sorulara yanıt arıyordu. Şeyh Sait'in Piran'a gitmekteki amacı neydi? Piran'agitmeden önce kimlere haber vermişti? Ayaklanma dinsel amaçlı mıydı, yoksa amaç dinsel görüntü altında Kürdistan devleti kurmak mıydı?

Şeyh Sait bir süre düşündü ve yanıtladı:

"- Şeriat hükümlerinin hükümetimiz tarafından uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim başımda yaşayan bir fikir

ve arzuydu. Bunu gereğinde söylemekten de çekinmezdim. Fakat, böyle olsun diye kimseye birşey söylemedim.”

Savcı, Şeyh Sait'i konuşturmak istiyordu. Bu amaçla bilmezlikten gelerek sordu:

“- Nasıl olsun diye? Anlayamadım Şeyh Efendi?

- İşte bu ayaklanma denilen olaya ait önceden bir karar olmamıştı.”

Ahmet Süreyya Bey, yeniden üsteledi:

“- Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit, size kıyam için teklifte bulunmuşlar. Ve Bitlis'teki askeri cephaneliği ele geçireceklerinden de söz etmişler. Yusuf Ziya size de gelir gidermiş. Muşlu Nuh Bey de böyle bir harekete taraftarmış. Siz bunlardan haberi olduğunuzu da inkar edemezsiniz ya..

- Onların fikri, davası başka idi.

- Ne gibi dava?

- Kürdistan davası.. Kürt hükümeti kurmak istediklerini Yusuf Ziya Bey'den duymuştum.”

Savcı, umudu kesmişti. Şeyh Sait, istediği yanıtları bir türlü vermiyordu. Aralarındaki söyleşi şöyle sürdü:

“- Şeyh Hazretleri! Ben şahsen, cidden size acıyorum. Size uyan şu zavallı, masum insanlara da çok acınm. Onlar, siz büyüklere uymuşlar.

Size gelince... Siz de yaşlı-başlı, on evlat sahibi bir ihtiyarsınız. Ve şahsen öyle anlıyorum ki, işlediğiniz fiil, ne şer'an ne de akıl yönünden caiz bir fiil değildir. Nasılsa seçtiğiniz hareketin cezasını görerek pişman olduğunuza da inanıyorum. Benim elimde olsa sizi bir kaleye kapatır ve orada uzun ömürlü olarak yaşamınızı isterdim. Böylece, cumhuriyet yönetiminin bu vatan ve millete sağlayacağı hayırlı hizmetleri ve büyük faydalan görmenizi isterdim..

- Sizin olgun iman sahibi bir Müslüman olduğunuza inanıyorum. Merhametinizden de eminim Şu halde bizi affetmek olmaz mı?

- Bak Şeyh Efendi; ben, savcıyım. Yetkim yasayla belirlenmiştir ve sınırlıdır. Bir sanığı, bir suçluyu affetmek yetkim yok. Size yalnız şu güvenceyi verebilirim: Mahkemenin adaletine ve yasalara uyacağına inanınız. Yasa ve adaletle karşı hiçbir işlem olmaz. Bir haksız karar verilmez.

- Ben adalet istemiyorum. Merhamet, atıfet istiyorum. Adalet uygulanırsa benim halim nice olur? Beni, sizin buyduğunuz gibi uzak bir yerde, bir şehirde ikamete memur kılsalardı, olmaz mıydı?"

Şeyh Sait'in savcılıktaki ilk sorgusu 21 Mayıs günü Savcı Ahmet Süreyya Bey ile askeri Yargıç Münir Bey tarafından yapılmıştı. Savcı Bey sordu:

"- Diyarbakır'a saldırırken kaç bin kişi vardı?"

Şeyh Sait yanıtladı:

"- Bilmem, Allah bilir. Benim haberim yok. Ben o gece Semahi'deydim. Dörtbin, dörtbin beşyüz, belki beşbin asker olur, Allah bilir."

Süreyya Bey soruyor, Şeyh Sait yanıtlıyordu:

"- Bu askeri, siz Semahi'deyken kim yönetiyordu?"

- Hanili Salih Bey,²⁸⁸ Mustafa Bey, Şeyh İsmail, Abdullatif, Hacı Selim var ise de kesin olarak bilemiyorum.

- Sizin askerlerden o gece kaç kişi Diyarbakır'a girmişti?

- Seksen ile yüz kırk arasında söyleniyor.

- Diyarbakır'ın çevresinde, kale ve içerisinde de asker vardır. Top, kamalı tüfek mevcuttur. Buranın yalnız tüfek ile zaptedileceğine nasıl inandınız? Topunuz mu vardı?

- Elimizde top vardıysa da kullanan yoktu. Esasen topumuz da, tüfeğimiz de noksandı.

- Peki alınmasına ümit edilmeyen yere nasıl saldırı düzenlenir?

- Belki içerden de bize taraftar çıkar umuduyla akıl ileri sürüldü ve yürütüldü. Bu bence imkansızdı.

- İçerden taraftar çıkacağını kim söyledi? Bu taraftarlar kimlerdi?

- Salih Bey söylemişti. Daha kim söyledi, bilmiyorum. Ben Diyarbakır ahalisini tanımiyorum. Ancak aklıma geldiğine göre Salih Bey, Cemil Paşazadeler, Dr. Fuat²³⁹ şeriatı taraftardır, demişti. Bir de Nakip Bekir Bey'in şeriatı eğilimli olduğunu söylemişti.

- Diyarbakır'ı aldıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz?

- Diyarbakır'ı aldıktan sonra hükümet ile görüşecek ve şeriatı isteyecek, kabulü halinde hükümetin raiyesi²⁴⁰ olacaktık.

- Bu kadar yerleri almıştınız. Neden oralardan hükümetle görüşmediniz de görüşme için Diyarbakır'ı seçtiniz?

- Kaderi ilahi bu tarafa düşürdü.
- Oğlunuz Şeyh Ali Rıza Efendi İstanbul'da kimlerle görüşmüş?
- Kürtlere misafir olmuş..
- Kimlere?
- Reşit adlı bir amele başı birine..
- Otelde yatmamış mı?
- Yok hayır, söylemedi.
- Başka kimlere misafir olmuş?
- Yok, işitmemişem.
- Seyit Abdülkadir'e misafir olmamış mı?
- Misafir olmamış. Yalnız görüşmüş. Ziyarete gittiğini söyledi.

- Seyit Abdülkadir, oğlunuzun kendisinde misafir kaldığını söylüyor.

- Ben, oğlumun bana söylediğini bildiriyorum. O bana yalnız ziyaret ettiğini söyledi.

- Size bağlı olanlar arasında geçen bir söz vardır; o da, (Diyarbakır'ı aldıktan sonra Şeyh Efendi, Cizre üzerinden İngilizler'le temas edecek ve yardım sağlayacaktır). Bu nasıldır?

- Böyle birşeyden haberim yoktur. Bilsem söylerim. Fakat kimseye iftira etmem ve yalan söylemem.²⁴¹

(...)

- Lice'den buraya mektup yazdırdınız mı?

- Ben Lice'de esir suvari kaymakamı Cemil Bey'e,²⁴² Mürsel Paşa'ya hitaben bir mektup yazdırdım ve bunda maksadımın şariat olduğunu, elbirliği ile dinin ihyasına çalışmaklığımı yazdım. Fakat, vardı, varmadı bilmiyorum.

(...)

- Diyarbakır'ı - farzedelim ki- aldınız. Tabii bir hükümet kuracaksınız ve Ankara'ya yazacaksınız. Ankara - farzedelim ki - kabul etmedi, o zaman ne yapacaktınız?

- Bazı şeyleri kabul edeceklerini ümit ediyor, bazılarını da bahanelerle kabul etmeyeceklerini sanıyordum. Mesela, medreseleri açmalarını ümit ediyordum.

- Kesin olarak reddettikleri zaman ne yapacaktınız?

- Ya bağımsızlık ilan ederdik; ya göç ederdik; Şam'a Halep'e bir yere çekilir giderdik.

- Cıbranlı Halit Bey, Hasenalı Halit Bey, Hacı Musa, Nuh ve Yusuf Ziya Beyler'in eskiden beri bu konularda çalışmaları vardı. Bunlar hakkında neler duymuştunuz?

- Hınıs'taydım. Bir gün işittim ki, Halit Bey'i hapsedmişler. Bir gün de Hacı Musa Bey'in hapsini duydum. Ondan evvel de Yusuf Ziya Bey'i hapsedmişlerdi. Hasenalı Halit Bey'i de tutmaya gelmişlerdi. Başka birşey bilmiyorum.

- Başka bir diyeceğin var mı?

- Hayır, benim maksadım bu dine hizmet vermektir. Bu çeşit niyetim de yoktu. Allahü Teala'nın kaderi beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olamadık. Şimdi anladığıma göre muvaffak olsaydık bu ahali ile birşey olmazdı. Bu vaziyet idi. Çünkü ahaliiden sıtkım sıyrıldı. Şeriata razı olan ahali kalmamıştır."

Savcı Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Sait imzasını taşıyan bir mektup çıkarıp sordu:

"- Türk ve düşman sözleri ne anlama geliyor?"

Yanıt:

"- Mektubun altındaki imza benimdir. Fakat yazısı ve ka-tibi Lice'li Bilal Efendi'nin oğlu Fehmi'nindir."

Savcı, bazı askeri terimlerin yer aldığı mektubu Şeyh Sait'e gösterip yeniden sordu:

"- Nedir bunların anlamı?"

Yanıt aynıydı:

"- Katip Fehmi'nin yazısı."²⁴³

Savcı, Şeyh Sait'e bir mektup daha gösterdi. Mektup, oğlu Ali Rıza tarafından yazılmıştı. Mektuptan, Varto baskınındaki başarısızlıktan Binbaşı Kasım Bey ile İsmail Bey'in sorumlu tutulduğu anlaşıyordu. Savcı yine sordu:

"- Madem, Kasım ve İsmail Beyler ayaklanmaya karşıydılar, bunlara nasıl güvendiniz?"

Şeyh Sait -herhalde iç çekerek- bu soruyu şöyle yanıtladı:

"- Bu mektup bana oğlumdan geldi. Benim Kasım Bey'e hiç itimadım yoktu. Kasım Bey'le benim aramda bir yazışma da olmamıştı. Kendisini kaçış sırasında Şeyh Abdullah'ın yanında gördüm."

Bu soru ve yanıtlar üzerine savcı, Şeyh Sait'i, Binbaşı Kasım, Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah ve Elazığ Cep-

hesi Komutanı Şeyh Şerif ile yüzleştirmeye karar verdi. Şeyh Sait, Binbaşı Kasım'ın yüzüne karşı da aynı sözleri yineledi ve ekledi:

"- Teslim olmak meselesini bu Kasım Bey ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrine katıldı."

Şeyh Sait, damadı Melikanlı Şeyh Abdullah'ı Varto ve Muş üzerine gönderdiğini anlatıyor; Şeyh Abdullah kayınpederinin bu sözlerini;

"- Gerçi ben bu konuda birçok mektup aldım ama oralara gitmedim" diye yanıtlıyordu. Şeyh Sait, ısrar edince de "Mecbur kaldım, Şeyh Sait'in zoruyla gittim" dedi. Damat, can pazarındaydı!

Yüzleştirme sırası Şeyh Sait'in Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif'teydi. Şeyh Sait ısrarla, **"Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif'ti"** diyordu. Şerif ise Melikanlı Şeyh Abdullah gibi, **Şeyh Sait'in zoruyla Elazığ'a gitmek zorunda kaldığını** söyledi.

"- Ben cephe komutanı olmadım; cebren, korkudan ve istemeyerek Şeyh Celal'in yanına gittim."

Şeyh Sait ile bacanağı Binbaşı Kasım Bey'in yüzleştirilmeleri çok gerilimliydi. Kasım Bey, hem Şeyh Sait'i hem Şeyh Şerif'i suçladı:

"- Şeyh Şerif, niçin gerçekleri saklıyorsun? Şeyh Sait, sana emir vermeseydi bile sen bu ayaklanmaya kendi başına ve kendi kuvvetinle yine katılırdın sanıyorum. Gerçi seni ilk kez görüyorum. Fakat, bu düşünce çevresinde yedi yıl önce yazdığın mektubu gördüm ve okudum."

Şeyh Şerif'in **"Mektubu sana mı yazmıştım"** sorusuna karşı Binbaşı Kasım suçlamalarını sürdürdü.

"- Hayır, bana değil, başkasına yazmıştın. Ve hatta mektubun altına Birinci Alay Komutanı Kaymakam Mehmet Şerif imzasını atmıştın."²⁴⁴

Yüzleştirme bitti. Kozlar, 26 Mayıs günü başlayacak duruşmalarda paylaşılacaktı; avukat tutulmayan, Yargıtay yolu kapalı olan, verilen idam kararlarının iki gün içinde infaz edildiği astığı astık, kestiği keстик Şark İstiklâl Mahkemesinde!

Şeyh Sait'in duruşması 26 Mayıs günü Diyarbakır sinema salonunda başladı. Salon tıklım tıklım dolmuştu. 6 Mayıs günü Yarbay Ali Rıza Bey (General Altunkal) komutasındaki birlik-

lerce Diyarbakır'a getirilen Şeyh Sait ile birlikte öteki sanıklar da mahkemeye getirilmişlerdi.²⁴⁵

Savcı Ahmet Süreyya Bey, iddianamesini okuduktan sonra şöyle konuştu:

“- Türkiye'nin doğusundaki illerin bir kısmında bütün dünyanın çeşitli şekillerde öğrendiği bir ayaklanma olayı vardır. Ayaklanma, hiç kuşku yok ki, yıllardan beri içerden ve ayaklanma alanı dışından gelen yönlendirmeler ve düşüncelerle eşkiya hareketinin fiilen gözükmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayaklanma olayı, iddianamede analtıldığı gibi sanki peygamber dininin yükselmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Oysa asıl amaç, Türk vatanının belirli bir kısmını anayurttan ayırmak, vatanın birlik ve beraberliğini bozmaktır.

Huzurunuzda bulunan Hınıslı Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, malını canını yokeden hareketleri fiilen yönetmiş ve hepsini etkilemiş bir vatan hainidir.

Öbür sanıklardan Şeyh Abdullatif ve kardeşi İsmail, ayaklanmanın lideri olan Şeyh Sait'in bu eşkiyalık hareketlerine fiilen katılmış ve Diyarbakır'a yapılan saldırının başarıya ulaşması için yönlendirmelerde bulunmuştur. Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ Cephesi Komutanı adı ile ortaya çıkmış ve ayaklanmayı yönetmiştir. Şeyh Abdullah, Genç ve Varto olaylarında bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi, cephe kumandanı ünvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır.

Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzunca süre birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkiyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin ayaklanmadan önceki günlerde hazırlıklara katıldığına ilişkin kanıtlar olmamakla birlikte Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve görevini terketmiştir.

Baba Bey ve Kemal Bey de ayaklanma liderleridir. Diğer sanıklar da ayaklanmaya katılmışlardır. İddialarımız soruşturma belgeleri, mektuplar ve mahkeme sırasındaki sorgulamalardan anlaşılacağından mahkemenin bu şekilde yapılmasını talep ve dava ederim.”²⁴⁶

Dava başladı. Başkan Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'in sorgusuna geçti.

ŞEYH SAİT SORGUDA

Mazhar Müfit Bey, sorguya Şeyh Sait'in kimliğini saptamakla başladı; sonra ayaklanmanın amacı ile ilgili sorular yöneltti:

“- Kaç yaşındasınız ve nerede öğrenim gördünüz?

- Altmış küsur yaşındayım. Muş, Malazgirt, Hınıs ve Palo'da eğitim gördüm. Medresede okudum. Palo'da amcam Şeyh Hasan'ın yanında, Muş'ta Mehmet Efendi, Malazgirt'te Dev Abdüllahim ve Hınıs'ta Musa Efendiler'in yanında okudum.

- Ayaklanmayı nasıl düşündünüz? Nasıl buldunuz? Sizi kışkırtanlar var mıydı? Yoksa ilham mı vaki oldu?

- Haşa.. İlham? İlham vaki olmadı. Kitaplarda gördük. İmam, ne zaman şeriat kurallarını uygulamazsa üzerine kıyam vaciptir.²⁴⁷ Hükümete şeriat sorununu anlatmak istedik. Hiç olmazsa şeriatın bir kısmının uygulanmasını isteyecektik. Allah'ım beni bu kaderin içine düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.

- Bu kıyamın hiç şartları yok mu?

- Bunun şartları nedir? Şartları bilmiyordum. Şer'an vaciptir biliyorum.

- Bu halin -imamdan geldiğinde- bir Müslüman kıyam mı eder?

- Benim de niyetim bu değildi. Mecburen oldu.

- Kıyamınızın sebebi nedir? Onu söyleyiniz.

- Şeriat meselesi! Bir de Sebilürreşat'ın yazdıkları öfkemizi artırıyordu.²⁴⁸ Bizi kışkırtıyordu. Biz bu fikri yazı ile halletmek için gidip ilmi tartışma yapayım dedim, bazı taraftarlar bulmak istiyordum. Fakat kaderi ilahi beni Piran'a sürükledi.

- Şeyh Efendi, bunların bir yana bırakın, ayaklanma nedenlerini ayrıntısıyla açıklayın.

- Kıyamımızın sebebi.. Piran'da bir olay oldu. Çatışma çıktı. Yaralananlar oldu. Oysa ben Teğmen Efendi'ye kaç

kez rica ettim. Herifler talak-ı selasiye ile yemin etmişler.²⁴⁹ İsrar etmeyiniz, diye rica ettim. Sonra sekiz tanesini bırakmış iki tanesini tutuklamış.

- Piran'a gelmeden önce din meselesinden ötürü kıyamı düşünüyordunuz değil mi?

- Kalbimde düşünüyordum. Ancak savaş yoluyla değil... Küçük kitaplar yazıp, şariat esaslarını gösterip şeriata uygun bir şekilde talep etmek istedik. Meclise göndermek istedim.

- Niçin yazmadınız böyle bir kitap?²⁵⁰

- Allah'ın kaderi bırakmadı. Piran olayı çıktı. Önünü alamadık.

- Şariat kuralları uygulanmıyor diye ayaklandınız öyleyse?

- İmam şariat ahkâmı icra etmezse.. dedim. Bu ayaklanmanın meşruluğuna, geçerliliğine kanıttır.²⁵¹ Vakta ki, vukubuldu. İşte şariat vaciptir, diyor; hiç olmazsa günahkar olmayalım dedim.

- Şeyh Efendi, siz buyuruyorsunuz ki, Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Müslümanı Müslüman üzerine vuruşmaya, öldürmeye göndermek caiz midir?

- Evet, yekdiğerinin kardeşidir. İmama kıyam etmek savaşı doğurmaz mı? Kitap öyle diyor.

- İslâmlar, madem ki kardeşiler, nasıl oldu da siz Müslümanları birbirine vuruşmaya gönderdiniz?

- Ya Hazreti Ali!.. Savaştıkları adam Müslüman değil miydi? Yine kardeş kalır.

- Seçilmiş cumhurbaşkanı, meclis ve hükümet vardır. Bunlara, dinde gördüğünüz kayıtsızlığı bildirmeden Müslümanları neden vuruşmaya gönderdiniz?

- E.. Vuruşmaya ben göndermek istemedim. Bu zatlara da yazmadım, niyette kaldı. Kader bırakmadı, kavgaya düştük. İş elimize geçti.

- Bu kıyâmınızı vacip görüyorsunuz. Küffar, İslâm beldelerini çiğnerken cihat nedir?²⁵²

- O da cihattır. Farzdır.

- Yunan bütün memleketimizi çiğnerken bu topladığınız dört bin kişi ile neden Yunan üzerine yürümediniz?

- O zaman yine giderdik. Vaktimiz yoktu. O zaman biz çok perişandık. Vaktimiz olsaydı durmazdık. Balkan muha-

rebesinde hazırlandık. İstemediler. Bu muharebede göçmendik, yoksulduk.

- Bu ayaklanmayı nerede ve ne zaman hazırladınız?

- Önceden hazırlık yoktu. Piran olayında alevlendi, biz de düştük içine ve işe başladık. Ben Lice'ye geldim. Hiçbir suretle kimseye birşey dememiştim. Bu olaydan önceydi, kimseye -açıkça ya da gizli- hiçbir şey söylemedim.

- Oğlunuz Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'dan gelmesinden kaç gün sonra bu kıyama başlandı?

- Ali Rıza İstanbul'dan geldikten yaklaşık bir ay sonra oldu.

- Oğlunuz bu ayaklanma konusunu kimlerle görüşmüştü? Size ne gibi haberler getirmişti?

- Ayaklanma konusunda İstanbul'da kesinlikle birşey duymamış. Erzurum'a gittim. (Cibranlı) Halit Bey'i bekledim, gelmedi. Oğlu geldi; babasının tutuklandığını söyledi. Duy-mamıştım.

- Oğlunuz size İstanbul'dan geldikten sonra şariat şöyle olmuş, böyle olmuş diye herhalde birşeyler söylemiştir.

- Hınıs Kürtler'inden Reşit adında birisine misafir olmuş ve Seyit Abdülkadir Efendi'yi ziyaret etmişti.

- İstanbul'a ne maksatla gitmişti?

- Koyun götürmüştü. Halep tacirlerine verilir...

- Oğlunuzun dönüşünde nerede buluştunuz?

- Suşar'da...

- Jandarmalar geldi, adamlar vuruldu, bu ayaklanma böyle başladı diyorsunuz. Yoksa ayaklanma başka nedenle ve başka şekilde midir?

- Jandarmalar vurulmasaydı, amaçlarımı kitap yoluyla uygulayacaktım...

- Size neydi, jandarmalar görev yapıyor diye bütün halkı ayaklanmaya kaldırdınız?

- Hayır, bence birşey yoktu. Bir anlaşmazlık çıkmış, bunlar yemin etmiş, siz ısrar ediyorsunuz, yapmayın dedim.

- Sizin bu nasihatlarınız sonunda birşey oldu mu?

- Ya... Vuruştular.

- Vuruştular diye size ne oldu da halkı kıyam ettirdiniz?

- Ben köyden çıktım. Kıyamet koptu. Olunca ben de başına geçtim.

- O kıyametten sonra mı başa geçtiniz?

- Ben Darahini'ye gitmeden önce orayı kuşatıyorlardı. Jandarma meselesi olmasaydı, hitabeden-kitabeden belki bir yıl sonra olurdu, belki altı ay sonra olurdu, belki olmazdı.

- Jandarma meselesi, düşündüğünüz ve tanımladığınız gibi bir olaya yol açtı. O olmasaydı altı ay önce olacaktı, öyle mi?

- Hayır, o olmasaydı belki olmazdı. Allahü Teala kader etseydi olurdu.

- Siz herşeyi kaza ve kadere bağlıyorsunuz. İrade-i cüzziyenizi inkar mı ediyorsunuz?

- Hayır... İrade de var tabii. Ben de boş değilim. Benim de sorumluluğum var tabii. İnkâr etmiyorum.

- Ayaklanmayı yalnız başınıza yaptığınıza inanmıyorum. Herhalde sizi kışkırtanlar, yüreklendirenler vardır?

- Ne içeriden, ne dışarıdan kışkırtan yoktur. Dışarıdan kastım, yabancılarıdır.

- Bu kıyamı, bu ayaklanmayı yalnızca siz mi düşündünüz?

- Evet. Benim fikrim de vardı. Ulema, fudala ve ukalayı göreyim dedim. Din ahkâmı bırakıldı, onları isteyelim dedim. Öyle umud ediyorduk.²⁵⁴

- Ukala ve ulemayla görüştünüz mü?

- Görüşmedim, görüşemedim. Zaman kalmadı. Bu iş başladı.

- İsrarla Diyarbakır'ı almak fikri size nereden geldi? Diyarbakır'ı alsaydınız ne olacaktı?

- Bizim rızkımız, nasibimiz bu tarafa düşmüştü. Lice tarafına geldik. Daha nereye gideyim?

- Bir mektubunuzda fetih kelimesini kullanıyorsunuz Neden?

- Her neresi alınırsa fetih deriz.

- Mektuplarınızda Emir-ül Mücahidin diyarsunuz. Kendi kendine Emir-ül Mücahidin namını alır mı bir insan?

- Önce Emir-ül Mücahidin yazıyordum. Büyüklüğü kendime layık görmedim. Sonra Hâdim-ül-Mücahidin dedim, hâdim oldum.²⁵⁵

- Diyarbakır'ı alacağınızı sanarak mı soldımıştınız?

- Diyarbakır'ı almak taraftarı değildim. Fakat bazı ağalar taraftardı.

- Kim bu ağalar? Adlarını söyleyin.

- Salih Bey... Hanili Salih Bey taraftardı. Başka kim vardı bilmiyorum.

- Bir saldırıyla Diyarbakır'ı alamayacağınızı biliyordunuz. Başınızı sağlayacak şey ne idi ki saldırdınız?

- Diyorduk... Birkaç savaş olmuştu. Başarı Kürtler'deydi. Yine olur sandık; fakat olmadı.

- Şehir içinden haberleştikleriniz var mıydı?

- Diyarbakır'ın içinden yoktu. Yalnız halkının çoğunun şeriat taraftarı olduğunu ve dindar olduğunu biliyorduk.

- Diyarbakır içinden yardım umudunuz var mıydı? Kimlerden umud ediyordunuz?

- Yardımdan umutluyduk efendim. Halktan umutvardık.

- Cemil Paşazadeler ve Nakip Bey eğilimlidir diyorlar. Neye eğilimlidir?

- Ben kimseyi tanımam, duyduğuma göre Nakip, Cemilpaşazadeler şeriat yanlılarıdır, diyorlardı. Doğru mu değil mi, bilmem.²⁵⁶

- Şeriat düzenine eğilimlidir diyenler kimlerdir?

- Ağalar... Muhtarlar... Salih Bey'den de işitiyordum.

- Salih Bey bunlarla görüşüyor muymuş?

- Bilmem, görüştüklerini sanmam.

- Size böyle önemli bir haber verilirse araştırıp, incelemeyi mi siniz?

- Öyle yalanlar söyleniyordu ki, ne haddi vardı ne hesabı... Muş, Bitlis işgal ediliyor diye haber geliyordu, sonra yalan olduğu çıkıyordu. Ne postamız vardı, ne irtibat...

- Birşey yokken bu kadar ümmet-i Muhammed'in kanını döktürmek caiz miydi Şeyh Efendi?!

- Günahtır gerçekten... Fakat ben fetva almıştım. Yoksa yapmazdım. Zaten olmuştu. Darahini'ye saldırmışlardı. Hani'de olay oldu.

- Emir-ül-Mücahidin olan bir adam başanlı olacağını anlamadan Diyarbakır'a saldırır mı?

- Ben başarılı olamayacağımızı nereden bilirdim? Önce de Hani meselesinde durum aynıydı. Başardık.

- Demek Diyarbakır için bir tertibatınız vardı..

- Hayır, tertibatımız yoktu. Yine eskisi gibiydi.

- Tertibatsız böyle kan akıtılır mı Şeyh Efendi?

- Şeriatı inşallah tamir ederiz. Bir miktar can kaybı da olsa yine şeriat içindir, dedik.

(...)

- Diyarbakır'a girdikten sonra ne yapacaktınız?

- Diyarbakır'a girdikten sonra birtakım adamları toplayıp hükümetimizle görüşecektik. İçki yasağı koydurup, medreseleri açtıracaktık. Zaman kalmadı.

- Ayaklanıp da bir kıta zaptederek hükümete şöyle yapın, böyle yapın diyeceğine, ayaklanmadan önce başvursaydın ve hükümet istekleriniz kabul etmeseydi ne olacaktı?

- Hükümet kabul etmeseydi günahtan kurtulurduk!.. Evimizde otururduk. Önce hükümete yazsaydım ve kabul etmeseydi göç izni isterdik. Ve bu izin de verilmezse günah bizden giderdi, otururduk.

- Fetihten sonra bağımsız bir Kürdistan krallığı kuracaktınız, öyle mi?

- Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Amacımız şeriat ahkâmını uygulamaktı. Ben ne başkanlık kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

- Bu kadar kan döktükten sonra nedamet olur mu?

- Bilmem. O kadar düşünmedim.

- Burada bir beyanname var.

- Bu beyannameden benim haberim yok. Kim yazmış bilmiyorum.

- Bunda diyorsunuz ki, bazı dindar milletvekilleri var, dinsizler de var. Onlara dinsiz diyebilir misiniz?

- Beyanname öyle demiş, ben o fikirde değilim. Hepsi dindardır. Fakat bazıları dine çok hizmet eder; bazıları az eder. Dini açıkça reddettiğini söylerse ancak o zaman dinsiz derim.

- Sizden ve benden daha çok inanmış olan Müslüman askere kurşun sıkılır mı?

- Evet, o da İslâm askeridir. Kıyam, fikrimizce cihattır.

- Siz yalnız kendi reyinizle kıyam ediyorsunuz. Erdemli ilim adamları ile görüşmeniz gerekmez miydi? Siz müçtehit misiniz?

- Hayır; müçtehit değilim. İslâmi kuralların hepsi değil ama büyük bir kısmı bırakılmıştı. Ben böyle anladım.²⁵⁷

- Madem müçtehit değildiniz, şeriat yoktur diye ayaklanmamalıydınız.

- Nihayet nasıl olacağını düşünemedim. Meclisin büyük bir kısmı dindardır, isteklerimizi kabul ederler. Medreseleri

açarlar dedik. Tabii vakt-i saadet²⁵⁸ kadar olmasa da bir dereceye kadar iyileşir dedik.

- Düşünmediniz mi ki, bu kıyamı Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır ve bizi yok eder diye? Bu cesareti size veren neydi?

- Delilimiz yoktu. Bu kadar askeri süratle sevk edeceklerini zannetmiyorduk.

- Sonra mı anladınız?

- Şimdi anladım, belli...

- Siz bunu -kıyam meselesini- tarihte görmüştünüz ama bugünle o günü birbirine kıyas etmiştiniz ve sonra da öyle olmadığını anlamıştınız, değil mi?

- Bize sorsaydılar, niçin ayaklanıyorsunuz?.. Biz de söyledik. Onlar da kısmen kabul ederlerdi. Biz de teşekkür ederdik. Önceden düşünseydik daha iyi olurdu."

Mazhar Müfit Bey'den sonra Şark İstiklâl Mahkemesi üyesi Ali Saip Bey soru sormaya başladı. İlk sorusu şuydu:

"- Ayaklanma önceden hazırlanmış mıydı, yoksa rastlantı sonucu mu başladı? Bunun esası nedir?

- Esasını kime bağlayayım?

- Lice'ye yazdığın mektuba göre ayaklanmayı önceden düşündüğün anlaşıyor.

- O yazı benim değildir. İmza benim.

- Mektupta 'Ah Türkler kaleden çıksalar intikam alırdık' falan deniyor. İmza ederken okumadın mı?

- Okur yazarım. Aklıma gelmiyor. Vallahi o intikam meselesini bilmem. Diyarbakır kale olmasaydı, şöyle alınırdı, böyle keserdik, diyorlardı. Onu demek istedim.

(...)

- Öğretmen Fahri Efendi'yi öldürttüm, diyorsun. Öyle mi? Sonra, ayaklanmaya ben karar verdim, dedin. Vaktiyle düşünülüp konuşulan birşey olmasa, seni bu yörede kimse tanımazken nasıl Diyarbakır'a saldırdın? Vaktiyle düşünülmüş, karar verilmiş demek!

- Hayır, ben öyle birşey demedim. Öğretmen Fahri Efendi Piranlı'dır. Asker tarafından vuruldu. O olay oldu. Ben de ileri gittim. Allah'ın kaderi oldu ben de içindeydim. Eğer düşünülmüş, tertip edilmişse, eğer böyle birşey gerçek ise...

- Şeriat işini beş-on yıl, yirmi yıl önce niçin düşünmedin? Niye başvurmadın?

- Önce de düşündük; fakat Allahü Teala kader etmemiş. Vakit ve saati dolmamış!

- Kabahati bir yandan jandarma subayına yüklüyorsun, bir taraftan da Allah emretti diyorsun. Allah sana, isyan et mi dedi?

- Ben içindeyim. İşin başına geçtim. Kendi aklımca nasihat ve vaaz ederdim, esirleri incitmeyin derdim.

- Senin medresen var mıydı? Medresede sen mi hocalık ederdin? Medresen kapandı mı?

- Medresem vardı. Müderrisim vardı. Kapandı, resmen kapattılar.

- Ayaklandığın zaman Müslüman askeri olarak mı görüyordun? Yoksa kafir askeri olarak mı?

- Hayır, Müslüman askeri olarak görüyordum.

- Şeriat kurallanna göre şahıs çıkarlarını umumi menfaatlara tercih etmek caiz midir?

- Hayır, şahsi menfaat umumi menfaata tercih edilmez, şeriata aykırıdır.

- Ya sen, Şeyh Şerîfe yazdığın bir mektupta nefsin herşeyden mukaddes olduğunu yazıyorsun:

Şeyh Şerîf Efendi'ye;

Selam ve dualar eylerim. Fişeklerin noksan ve yokluğundan cepheyi Belkini Dağına aldım. Bu tarafta asker-i Rum ziyadedir. Eğer helakımızı mucip bir mani yoksa Karacagöl'den geri çekileceksiniz. Ve bir miktarı kafi kuvveti bize göndereceksiniz. Ve Şeyh Hüseyin ile beraber güzelce yazarsınız.

Dersim, ne halededir? Lehimize veya aleyhimize mi?

Bu gün bizim hayatımızı düşün. Kimsenin hayat ve malını düşünme. Biz mahvolduktan sonra başkalarının hayat ve malı bize ne faydadır? Nefis, başkalarından önce gelir.

- Ben onu yazdım, benim cepheme gelmesini istedim. (...) Nefisten murad, orayı terket, buraya gel demek istedim. Umumi menfaat buradadır. Ya savunalım, ya kaçalım dedim. Biz telef olduktan sonra sizin orada lüzumunuz yoktur demek istedim. Biz reis idik, reisin yok olması, ölümü, umumun menfaatlerine mugayyir değil miydi?

(...)

- Şeyh Sait Efendi, siz elinizle top mermisi tutuyor; üfleyerek uçağı yere attıyormuşsunuz, öyle mi?

- Ne o doğrudur, ne o. Bunu kim söylemişse yalandır.
- *Asker-i Rum nedir?*
- Biz Kürtler, Türk askerlerine asker-i Rum deriz. Tabirdir, öyle deriz.”

ŞEYH SAİT: “KÜRDİSTAN’DA HALK BİRLEŞMEZ.”

Mahkeme Başkanı, Kastamonulu Aziz Paşazadeler’den, E-dime Emlak-ı Hümayun Başkanı Süleyman Müfit Efendi’nin oğlu, eski mutasarrıflardan Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait’in sorgusunda saygılı davranıyor ve sorularına genellikle “Siz” diyerek başlıyordu. Kerküklü Revandizizade Emin Efendi’nin oğlu, Kürt kökenli eski jandarma subayı Ali Saip Bey ise Şeyh Sait’e karşı çok sertti. Şeyh Sait’e azarlaracasına peşpeşe sorular soruyordu.²⁸⁰

“- Rastlantı sonucunda ve olayların yarattığı yerde ayaklanma oldu, ben de kanştım diyorsun. Oysa, ayaklanma için üç ay önce yollara düşmüşsün. Ne için bu seyahat?

- Biz çıktık. Lakin Divan-ı Harp... Bitlis’e şahitlik için beni istediler. Şeyh Abdülbaki’ye yazdım. Benim ifademi burada alsınlar, müsaade alırım dedim. Müsaade edildiğine dair haber geldi. Hınıs’ta mahkemede ifademi aldılar. Memleketin kışı uzundur. Palo’ya gelip kalmak istedim.

- Hangi ayda çıkmıştınız? Kışın en şiddetli zamanı değil mi?

- Aralık’ta çıktım.

- Yaşlı bir insan, kış günü böyle bir seyahate çıkar mı?!.. İlk ve sonbaharda veya yazın çıkmadınız. Böyle bir zaman daha uygun değil mi?

- Günde üç saat gidiyordum. Fazla gitmiyorduk, yer el-verişli değildi. Odun ve ateş de yoktu. Yazın ticaret ve ziraat ile meşgulüz. Aralık durgunluk ayıdır. İş yoktur.

- O zamandan ayaklanmaya kadar ne kadar süre geçti?

- İki aydan fazla geçti.

- Aradan çok geçmeden ayaklanma oluyor. Dediniz ki Sebilünreşat okuyorsunuz. Demek ondan ilham aldınız, düşündünüz ve ayaklandınız.

- O fikrimde vardı. Patlatmak niyetimde yoktu. Fakat patladı.

(...)

- Hani'yi işgal ettiğiniz zaman Mustafa bey ve Salih Bey bana katıldı demiştiniz. Salih bey de size, Diyarbakır'da katılacaklar olduğunu söylemiş, bunlara Salih Bey de bir haber göndermiş. Ne dersiniz?

- Hani'yi ben işgal etmedim, etmişler. Salih Bey'in haber gönderdiğini bilmiyorum. Yalnız bunların hapsedildiklerini duymuştum.

(...)

- Siz yalnız Kürtler'le mi iş görmek istiyordunuz? Eğil taraflarında Türkler ve büyük adamlar da var. Onlarla neden görüşüp işbirliği yapmıyordunuz?

- Eğil tarafına, Ergani'ye gittim. Türkler'i de çağırdım. Dinimize çalışalım, diyordum.

- Onlar sizinle beraber ayaklandılar mı?

- Tutan tutuyor; tutmayan tutmuyordu sözümü.

- Ergani'den kimler vardı?

- Ergani'den Şevki Efendi vardı, Hamit Ağa vardı, Hacı Hüsnü Efendi vardı, Türk'tüler. Mesela onlar katıldılar.

- Acaba bir cemiyet olduğunu duyuyor muydunuz?

- Hayır; böyle cemiyetlerden haberim yok. Kürt Teali Cemiyeti nerededir, görüşme ve yazışmalarını kim sağlar? Hiç haberim yoktur.

- Diyarbakır'a geldiğinizde tutuklu olduklarını duydukları kimlerdi?

- Dediler, altmış kişi. Cemil Paşalar'dan beş kişi, bir de Nakip hapistir dediler.

(...)

- Kürt Teali Cemiyeti'nden haberiniz olmadığını söylediniz. Bitlisli Yusuf Ziya ile neler görüştünüz?

- Yusuf Ziya'yı tanırım; bana gelmişti. Ramazan'daydı. Bitlisli Haydar efendi, Yusuf Ziya Bey'in Muşlu Reşit Bey'i ziyarete geldiğini bana söyledi. Kendisinden ders okumuştum. Tanıdım. Yusuf Ziya'nın Bitlis milletvekili olduğunu orada öğrendim. Bir saat kaldılar, çay içtiler ve kalktılar gittiler.

- Yusuf Ziya size Kürt meselesinden birşey söylemedi mi?

- Bir süre sonra bahar gelmişti. Benim köyüme misafir geldi. Orada açtı bu meseleyi ve dedi ki, bir Kürdistan hü-

kümeti kurmak üzereyiz. Mümkün değildir dedim. Fikrim, bunu kabul etmiyordu. Sonra Erzurum'a gitti.

- Erzurum'da kime gidiyordu?

- Benden para istedi. Paramı Ali Rıza'ya vermiştim. Ona veremedim. Borcumu vermek üzere Erzurum'a gidiyorum, dedi.

- Bu adam kimlerle iş görüyormuş, size söylemiştir.

- Hayır; ben onun da umudunu kestim. Kendi de kani oldu. Erzurum'dan dönüşünde bir daha görmedim.

- Cıbranlı Halit Bey ile bir ilişkisi yok mu? Halit Bey'in tavsiyesi vardır dediler.

- Bilmiyorum. Meclise girdiği zaman Halit Bey'in tavsiyesi vardır dediler.

- Kürdistan hükümeti kuracağız dedi; başka birşey söylemedi mi?

- Bildiğim birşey yok. Mümkün değildir, olmaz dedim. Ne tedbiriniz var, ne tertibiniz dedim.

(...)"

Soru sorma sırası yeniden Başkan Mazhar Müfit Bey'deydi:

"- Hacı Musa Bey'i tanır mısınız?

- Hacı Musa Bey'i Medine'de gördüm. Göreli 22 yıl oluyor.

- Görüşüyor muydunuz onunla?

- Ne yazışma, ne görüşme... Hiç görüşmedim.

- Hasenalı Halit Bey'i?

- Halit Bey'le de görüşmem yoktur. O bize yakındır.

- Cıbranlı Halit Bey... Bununla tanışır mısınız?

- Cıbranlı Halit Bey ile tanışırım.

(...)

- Cıbranlı Halit Bey ile nerede görüştünüz? Yanınızda kimler vardı?

- Halit Bey ile bu bahar Erzurum'da görüştüm. Para almak için Erzurum'a gitmiştim. Orada, kendi divanında görüştüm.

- Şeriatan, devlet idaresinden söz etmedi mi Halit Bey?

- Birşey konuşmadık. Şeriatan söz ettik. Kürtçe bir tercüme yapmıştı. Bana onu gösterdi, okudum. O kadar.

- 'Bu fikir benim içimde vardı, müteessir oluyordum' dediniz. Böyle bir adam görünce, insan bu fikrini -nasihat kabilinden de olsa- açmaz mıydı?

- Nasihat kabilinden?.. Gazetelerde şeriata aykırı yayınları bana gösterdi.

(..)

- Cibranlı ve Hasenalı Halit Beyler bir Kürdistan hükümeti kurmak istiyorlarmış. Ve her tarafa da haber gönderiyorlarmış. Size bu konuda bir haber gönderdiler mi?

- Haber göndermediler. Yalnız, Yusuf Ziya bazı şeylerden bir nebze açtı. Ben kapattım.

- Ne vakitti bu, Şeyh Efendi?

- İki sene önce ilkbahardaydı. Ayaklanmadan söz etti; birleşelim dedi. Ayrılarak bir hükümet kuralım dedi. Birleşsek birşeyler yaparız diyordu.

- Bunu duyduğunuz zaman, bu iş nasıl olur, diye sormadınız mı?

- Ben dedim; Kürdistan'da bütün halk birleşmez dedim. Bitlis'te cephane çoktur; asker de yoktur dedi. Onun imkansızlığından bahsettim.²⁶¹

- Parayı nereden bulacaklarını sormadınız mı?

- Para meselesini sormadım."

Savcı Ahmet Süreyya Örgüevren, yıllar sonra o günkü duruşmayı şöyle anlatıyordu:

"- Büyük bir salonu hınca hınç dolduran seksen küsur insandan ibaret sanıklar gurubunun hep birarada muhakemelerinin yapıldığı günlerde, dinleyici mahallerini dolduran yurttaşların adeta nefes almaktan çekinir gibi ibretli bir hayret içinde dinledikleri bu uzun soru ve cevaplar böyle sürüp giderken, zaman zaman, gerektikçe mahkeme huzurunda hazır bulunan diğer sanıklara da sorular soruluyordu."²⁶²

Bu sanıklardan biri Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah'tı. Başkan Mazhar Müfit Bey, Şeyh Abdullah'ın sorgusuna başladı.

"- Şeyh Abdullah Efendi, bu ayaklanma nerede düzenlendi?

- Ben önceden duymadım. Yalnız Piran'da meydana geldiğini duydum.

- Pekala... Bu ayaklanma kendi kendine olmadı ya..

- Ondan önce birşey duymadım.
- Ayaklanmadan önce size bilgi verilmedi mi?
- Hayır, ayaklanma başlamadan önce haberim yoktu.
- İlk ifadenizde, Şeyh Efendi'den aldığım emir üzerine, diyor-sunuz?.

- Evet; Çapakçur'un düşmesinden sonra Şeyh Sait Efendi'den bir mektup aldım.

- Kim yazmış? Mektupta neler deniyordu?

- Bu şehirleri alalım, şariat isteyelim, katılın gibi şeyler. Geri döndürdüm. İki müdür tutmuşlardı. Onları da geri aldım.

- Şeyh Sait Efendi, nereleri işgal etmek üzere sizi kumandan tayin ediyordu?

- Ben hiçbir saldırıya kumanda etmedim. Hatta önünü almak istedim.

- Bu ayaklanmada hiçbir yerde komutanlık etmediniz mi? Hiç çatışmaya girmediniz mi? Yanında kaç kişi vardı? Kimlerdi bunlar?

- Yanımda yüzelli kişi vardı, Zazalardı bunlar.

- Bunlarla nerelere uğradınız, neler yaptınız?

- Muş'a, Köprü'ye kadar gittiler Ben döndürdüm. Şeyh Ali Rıza aldı bunları götürdü. Hatta Varto'ya gittiğim zaman orası işgal olunmuştu, silah sesleri geliyordu.

- Size Şeyh Sait Efendi, Muş ve Varto'ya gidiniz ve müfsitleri cezalandırmış, dedi mi?

- Ben de diyorum ki, yazdı.

- Bu mektup üzerine Şeyh'in emrini yerine getirdiniz mi?

- İnfaz etmedim. Zaten ben istemedim. Ben halkı iki ke-re kütyüne soktum. Sonra oğlu Ali Rıza aldı, gitti. Bucak müdürleri şahittir.

- Şeyh Sait Efendi'nin oğlu İstanbul'dan döndükten sonra babasıyla görüşürken siz de bulunmadınız mı?

- İstanbul'dan dönüşünde ben görmedim. Yalnız asker almaya geldiğinde gördüm.

- Size de tabii bazı tekliflerde bulundu...

- Teklif etti; gitmedim. Benim hükümete itirazım vardı. Ancak ayaklanma taraftarı değildim.

(...)

- Siz Varto'da halka birşeyler söylediniz mi?

- Varto'ya vardığımızda ahaliye dedim ki: Vurmayın, kırmayın, hükümetle başaramazsınız, dedim.²⁶³

(...)

- Bu ayaklanmadan sizin tabii olarak haberiniz vardır. Bu konuda bizi aydınlatınız.

- Önceden haberim yoktu. Sonra Piran'da olay başladı. Ve her tarafa bulaştı. Ben hatta sarığımı ayaklarına attım. Gitmeyiniz dedim, fakat dinlemediler, gittiler.

- Varto'yu işgal eden siz değil misiniz?!.. O kuvvetin komutanı siz değil misiniz?

- Vallahi ben Varto'nun işgalinden sekiz saat sonra girdim.

- Hükümet konağına ve Selim Bey'in evine bayrağı çeken siz değil misiniz?

- Bayrağı da ben çekmedim. Bayrağı yine Kürtler götürmüş. O kolun komutanı Şeyh Ali Rıza'ydı. Muş'ta yaptığım gibi orda da döndürmek istedim.

- Şeyh Ali'ye yazılmış bir mektup var. Sizin değil mi bu mektup?

- Benim bilgim yok. Ben okur ve yazar değilim. Arapça okurum fakat yazamam.

- Okuma yazma bilmiyorsun, bu kocaman sarığı neden taşıyorsun?

- Vallah yazım yok, sarık öyle adettir.

- Size bir memuriyet daha verilmiş. Tezahürat-ı Diniye Riyaseti... Bu ne demek ?

- Bilmiyorum, vallah."

Mazhar Müfit Bey'den sonra sorgu sırası Ali Saip Bey'deydi.

"- Bu ayaklanma ile ilgin olmadığını söylüyorsun. Oysa sen bu ayaklanmada Şeyh Sait kadar etkili olmuşsun.

- Bunlar iki kere Muş'a gittiler; ben çevirdim beyim.

- Kirvas'daki kuvvetin başındaki kumandan kimdi? Kasım Bey'e mektup yazıyorsun sen."²⁶⁴

Ali Saip Bey, Binbaşı Kasım ile Şeyh Abdullah'ı yüzleştiriyordu:

"- Kasım Bey, sen söyle, kimdi o komutan?"

Binbaşı Kasım:

"- Evet, Şeyh Abdullah'ın emriyle üç-dört defa haber geldi. Görüştüğümüzde haber gönderirim, dedi. Ben de, felaket yaptın, dedim. Sen gelseydin bu felaket olmazdı, dedi.

Bu yüzleştirme üzerine Başkan Mazhar Mürüt Bey, yeniden sordu:

"- Şeyh Abdullah, demek ki sen, Kasım katılmadığı için onun köylerini yaktın. İşgal ettin. O da senin geleceğini haber alıyor. Adamlarıyla, Şeyh Abdullah'ı sokmayın, diye haberler gönderiyor köylere..."

Şeyh Abdullah:

"- Benim kuvvetim yetmezdi, Kasım Bey'e haber gönderdim, gel bu askeri geri çevirelim, dedim. Orada sen olsaydın, başka türlü birşey yapamazdın, dedim.

(...)

- Kıvas'tan Kasım Bey'e mektup yazıyorsun. Ne için inkar ediyorsun?

- Eğer yazılmış ise bu mektup, Kürtler benim adıma yazmışlardır! Geleydin, bu felaket zuhur etmezdi, dedim. Kumandan diye, öyle bir mektup yazmadım. Kürtler yazmıştır."

Mazhar Müfit Bey, Şeyh Abdullah ile Binbaşı Kasım'ı yeniden yüzleştirdi.

"- Kasım Bey, Şeyh Abdullah bunların başında mıydı?"

Kasım Bey:

"- Bu adam bunların başındaydı. Fakat ötekiler de çok alevlenmişlerdi. Şeyh Abdullah Varto'ya girerken onlardan sekiz saat sonra gelmişti.

- Sana yazdığı mektupta katılmanı istemiyor muydu?

- Evet, teklif ediyordu."

Soru yağmuru, doluya, sele dönmüştü. Şeyh Abdullah bu sorular karşısında bocalıyordu.

"- Elman Aşireti Reisi Bedirhan Ağ'a'yı bilir misin?

- Hayır; tanımam. Ömrümde görmedim ve işitmedim.

- Mektubun var bu Bedirhan Ağ'a'ya.

- Ben kendisine birşey yazmadım.

- Bu mektubu cinler mi yazdı? Senin emrin olmadan Kürtler mektup yazabilir mi?

- Yemin ettim; kendini rüyada bile görmedim.

- 4 Nisan 1341 tarihli mektupta bir belge var. Cepheye er gönderiyorsun.

- Haberim yoktur. Herkes benim ağzımdan yazıyordu ki, beni bu işlere soksunlar.

- Bak, bu mektubun altındaki imza senin değil midir?

- Bu imza benimdir, evet benimdir. Bu mektubu inkar etmiyorum, ne yapayım, beni de soktular içine.

- Ben senden bunu anlamak istiyorum, bu işe istemeyerek mi kaştın?

- Evet, bir kere oldu, istemezdim...

- Beyannamede halkı ayaklanmaya kışkırtıyorsun?..

- Beyannameden haberim yoktu. Ben okumak bilmiyordum ki..

- Ne dersin, bu işi yaptın mı?

- Ne diyeyim? Zaruret oldu. İstemezdim, korkudan oldu.

- Kim korkutuyordu seni? Bak Şeyh Sait kalkıyor. Bütün aşiretleri arkasından kaldıyor.

- Aşiretler... Kürtler... Zazalar korkutuyordu.

- Kim zorladı seni? Dövdüler mi seni?

- Döğmediler... Döğmezlerdi... Başka surette cebir ettiler. Başlarına geçirdiler ve bu işi yaptırdılar!"

ŞEYHLER: "AYAKLANMAYA KORKU YÜZÜNDEN KATILDIK"

Ayaklanma hazırlıklarını 1924 yılında gizlice Mustafa Kemal'e bildiren emekli Binbaşı Kasım Bey'in tanıklığı birçok olayı da ortaya çıkardı.

Başkan Mazhar Müfit Bey, ayaklanmanın başlaması ve gelişmesi ile ilgili sorular sorduktan sonra Binbaşı Kasım'ın, Şeyh Sait-Seyit Abdülkadir ilişkileri ve özellikle Kürt Bağımsızlık Hareketi üzerinde konuşmasını istedi.

"- Şeyh Sait'in bu ayaklanmadan amacını, sebeplerini ve kimlerle görüşüğünü söyler misiniz?

- Esasen Seyit Abdülkadir ile Bedirhaniler, iki kardeş gibi Kürdistan Başkanlığı'nı bölüşemiyorlardı. Abdurrezzak Bedirhani, Kürtçülüğü benimsetmek için Rusya'ya gitti, bu fikir gelişti. İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti açıldı. Muş'ta da açıldı. Bu cemiyete Seyit Abdülkadir başkanlık ediyormuş. Savaş yılları bir durgunluk oldu. Mütarekenin ilk yıllarında bunalım dönemi başlayınca²⁶⁵ fırsat buldular. Bazı yerlerde de şubeler açıldı.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Erzurum Kongresi'ni teşriflerinde bendeniz oradaydım. Herkeste bir kanaat vardı ki, hatta halk bile, 'Kürdistan olacak', diye düşünüyordu. Şerif Paşa Paris'te Kürt Temsilcisi olarak çalışıyordu. Biz yazdık. 'Şerif Paşa kimsenin temsilcisi değildir', dedik.

İngiliz temsilcisine başvurduk. 1920'de Meclis açılınca kutladık. Umutlanan insanlar benimle alay ettiler. 'Kürt iken bu adamlara neden meylediyorsun', dediler. Bendeniz fikirlerimi onlara söylemezdim.

Bir kere Kürtler'de, ezelden ebede birleşme olmayacaktır. Söz olarak, ancak tanıklık kelimesinde birleşirler. Sonra dilleri yoktur. Bağımsız olsalar bile ya İngiliz, ya Farsça veya Arapça konuşacaklardır. Bu nedenle bir Kürt hükümeti değil Arap ve İran Hükümeti olacaktı. Ben de altıyüz yıldan beri beraber yaşadığımız bir milletten ayrılmak istemezdim."

Binbaşı Kasım, daha sonra Kürt İstiklal Cemiyeti ve Yusuf Ziya Bey hakkında bilgi verdi.

"- Yusuf Ziya (...), beni çağırdı; 'yemin et sana birşey söyleyeceğim' dedi. Ben de, 'subay olduğum zaman yemin ettim. Bir daha etmem' dedim. 'Bu bir sırdır' dedi.

Ben, 'Söz veririm' dedim. 'Kürdistan Kurtuluş ve Bağımsızlık Cemiyeti kurulmuş. Bu işi siz üstleneceksiniz ve yemin edeceksiniz' dedi. Ben, bu cemiyeti önemsemediğimi söyledim. Yalvardı, hatta ısrar etmeye başladı. Gezmeye çıktık 'Neden kabul etmiyorsun' dedi. 'Kürtlerde bağımsızlık yeteneği yok' dedim. 'Yardım edenler çoktur' dedi. 'Kim' diye sordum. 'Bize para ve silah yardımını hep bir devlet yapacak' dedi. Yokladım. 'Farzedelim ki İngilizler versin. İngilizler'in parasıyla Müslüman öldürülür mü' dedim.

(...)

Mustafa Kemal Paşa'ya da arzetmiştim. Ve önlemler alınması gereğini de belirtmiştim.²⁶⁶

- Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'a gidişi bu ayaklanma ile ilgili midir?

- Ali Rıza, Halep'e, oradan da İstanbul'a geçti. Sonra döndü. Seyit Abdülkadir Efendi'yi gördüğünü söyledi. Bu düdüğü ötmeyiz, ömrümüz onbeş gündür, dedim. Merak etme olacak, dedi.

- Ali Rıza İstanbul'dan döndükten sonra Seyit Abdülkadir'den söz ederken size İngiliz nüfuzu ile bir Kürdistan kurulmasından söz etti mi?

- Esasen, söylesin söylemesin, bu olaylarda İngilizler'in parmağı olduğunu biliyordum.

- Seyit Abdülkadir, bunu Ali Rıza'ya söylemiş mi?

- Onu Ali Rıza bana söylemedi.

(...)

- Şeyh Sait Efendi, herhalde ayaklanmadan önce tertibat yaptı. Bu tertibatta kimler vardı? Ve sebepler neydi?

- Tertibat; din meselesini ortaya attılar. Ayaklanma için dini ortaya attılar. Güya dini uygulamak istiyorlardı.

- Dini araç olarak kullandıklarını söylüyorsunuz. O haled e-sas amaçları neydi?

- Esas amaçları bağımsızlık elde etmektir."

Kasım Bey'in sorgusundan sonra yeniden yüzleştirme başladı. Mahkeme üyesi Ali Saip Bey, hem Şeyh Sait'i hem damadı Şeyh Abdullah'ı sıkıştırıyordu:

Şeyh Abdullah "Şeyh Sait, Piran'a giderken bana ve herkese teklif etti. Hükümet bana vurmadıkça vurmuyordu. Bana vurursa ben de vuruyorum, siz de vurunuz, dedi. Kendisine taraftar arıyordu. Hatta ben, reddettim; kabul etmedim. Şeyh Sait, Divan-ı Harb'in kendisini istemesinden korktu" deyince Ali Saip Bey, Şeyh Sait'e sordu:

- Şeyh Sait Efendi!.. Sen bu ayaklanmanın önceden hazırlanmadığını söylüyorsun, bak damadın ne diyor?

- Benim hükümete karşı ayaklanmam önceden kararlaştırılmış değildi.

(...)

- Şeyh Efendi, sen daha önce karar veriyorsun. Damadına da bilgi veriyorsun. Hâldi da dinden, şeriatı söz ediyorsun.

- Bizim dinden başka bir fikrimiz yoktu. Din içindi; başka bir fikir yoktu...

- Kasım Bey, sen anlat. Şeyh Sait, Piran'a giderken neler söyledi, neler yaptı?

- İştitiğim odur ki, Şeyh Sait, din için kıyam farz oldu demiş. Bir Türk öldürmek, yetmiş gavuru öldürmekten daha üstündür, demiş.

- Şeyh Sait Efendi, sana din bunu mu emretti?"

Şeyh Sait susuyordu!

Bu yüzleştirmeden sonra Şeyh Abdüllatif ve Şeyh Şerif'in sorgularına geçildi. Hınıslı Kamilbeyzade Şeyh Abdüllatif de tıpkı Şeyh Abdullah gibi konuştu:

"- Korkumdan ayaklanmacılarla beraber oldum.

- Acaba ayaklanmacılar yabancı bir hükümetten kuvvet almak için söz almışlar mıdır?

- Duyduğuma göre Şeyh Sait, Diyarbakır'ı alacak, dört kişiyi İngilizler'e gönderecek ve anlaşılmış. Bunları da ben Zazalar'dan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle duydum efendim. Hükümet mi kuracaklarmış, ne yapacaklarmış, bilmiyorum. Savaşacaklar, İngilizler'in yardımıyla hükümet kuracaklarmış.

- Korkudan katıldım diyorsun; ne yaptılar sana?

- Kızılbaşlardan korktum efendim. Beylere mensup olduğumdan korktum.”

Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif de uzun sorgusunda Elazığ Cephesi Komutanı olmadığını, Harput’u işgal etmediğini, bu işlere de Şeyh Sait’in zoruyla, istemeyerek karıştığını söyledi!

Sıra Şeyh Sait’in eniştesindeydi. Enişte, Çan Şeyhi İbrahim’di. Çan Şeyhi ve Çapakçur Müftüsü İbrahim de Şeyh Şerifi suçladı ve Şeyh Şerif’in zoruyla ayaklanmaya katılmak zorunda kaldığını, yoksa hayatının tehlike içinde olacağını ileri sürdü.

Şeyh Şerif ve Şeyh İbrahim birbirlerini suçladılar. Şeyh Şerif, Şeyh İbrahim’in kardeşini de suçluyordu. Çapakçur’u kendisi değil Çan Şeyhleri işgal etmişlerdi.

Başkan Mazhar Müfit Bey, sanıklar arasında bulunan Çapakçur Kaymakamı Hilmi Bey’e sordu:

“- Kaymakam Hilmi Bey, Çapakçur’a ilk giren Şeyh Şerif mi? Yoksa Şeyh İbrahim mi?”

Hilmi Bey’in söyledikleri birbirlerini suçlayarak kurtulmaya çalışan her iki şeyhi de ele vermeye yetti:

- İlk gün Şeyh İbrahim Efendi geldi. Vilayetle görüşmek için bir hat kuruldu. (...) Akşam üzeri Şeyh Şerif geldi. Yanında adamı yoktu. Arif Bey’in evine indi. ‘Bizim gayemiz hattı açıp, Gazi Paşa ile muhabere edip şeriatı istemektir’ dedi.

- Siz, Şeyh Şerif gelince mi görevinizden çekildiniz?

- Şeyh Şerif’in gelmesiyle görevden çekildik. Zaten bir gün önce de görev yapmak mümkün değildi.

(...)

- Müftü Efendi; şunlar ispat eder ki, sen de ayaklanmacılar ile beraber misin. Bu yazılar, bu telgraflar senin değil mi?

- Ben itiraf ettim. Mecbur oldum. Muharebe yaptım. Korkumdan yaptım. Ben, zannımca iyi hareket ettim. Ve memurların hayatlarını kurtardım. Ben ne kuvvet gönderdim, ne de kimse benim emrimle giderdi.

- Sen kimden korkuyordun? Seni kim öldürecekti?

- Kim öldürmezdi?!.. Memuru öldürünce beni niye öldürmezlerdi?!..”.

Darahinili fakih Hasan Fehmi de çareyi Şeyh Sait'i suçlamakta bulanlardandı.. **"Sebep olan Şeyh Sait'tir"** dedi.²⁶⁸

Hemen hemen bütün sanıklar, ayaklanmaya istemeden katıldıklarını ileri sürüyorlardı. Hanili Salih ve Mustafa Beyler de ayaklanmaya **"din için"** katıldıklarını söylediler.

Ayaklanmadan sonra kayıtsız koşulsuz af koşulu ile teslim pazarlığı yapan, sonra da yakalanan Şeyh Şemsettin'in sorgusundan sonra sıra savunmalara geldi.

26 Haziran günü Savcı Ahmet Süreyya Bey, esas hakkındaki görüşünü açıkladı. Ayaklanmaya katılanların 47'sinin idam cezası ile cezalandırılmalarını isteyen savcı, yöredeki tekke ve zaviyelerin de kapatılmalarını istedi. Ahmet Süreyya Bey, Doğu'daki ayaklanma düşüncesinin Arnavutluk ve Arap ihtilallerine benzediğini, din ile bir ilgisinin olmadığını söyledi. Savcı, Cemil Paşazadeler ile Binbaşı Kasım'ın aklanmalarını istedi.

Şeyh Sait, **"Heyet-i Aliye-i Adliye-i İstiklalimize Son Maruzatımdır"** diye başladığı yazılı savunmasını gözlüğünü takarak okudu.²⁶⁹ Şeyh Sait kendisini şöyle savunuyordu:

"- Yöre halkı fen ve yeniliklerden habersiz olduğu için din kurallarını, fıkıh ve hadisten başkasını bilmez. Medreselerin, din mahkemelerinin, içki yasağı kanununun kaldırılması, nikahta boşanma hükümlerinin değiştirileceği hakkındaki söylentilerin çıkması, bura halkının kalbinde üzüntüye yol açmıştı. Sebilürreşat gibi gazeteler bu haberlerle halkın fikrini bozuyordu.

Piran olayı olunca her taraftan Kürtler galeyana, heyecana geldiler. Önünü alamadım. Civarımızdaki bazı şeyhlere, beylere mektup yazdıysam da sonra kanaat ettim ki, mektuplarımın zerre kadar etkisi olmadı. Herkes kendi keyfine, tek başına hareket ediyordu. Mektup gönderdiğim şahısların bazısı itaat etmiyordu. Haber vermediğim aşiretler koşup bana geldiler.

Bu işlerin ne önündeyim, ne arkasındayım. Belki ortada bulunmuşum. Binnefis kumanda etmedim. Harbi, ne uzak, ne yakından görmedim. Aşiretler kendi akıllarıyla hareket ediyorlardı.

Benim hizmetim ahaliye zulmetmemek, esirlere iyi muamele etmek, vaaz ve nasihatta bulunmaktı. İyi ahlaklılar

zulmetmiyordu. Geriye kalanlar da zaten sözümü dinlemiyorlardı.

Bizim olaya katılmaktan maksadımız din hükümlerinin uygulanmasını rica yoluyla hükümete arz etmektir! Zannımız buydu. İnşallah kabul buyrulur. Zira onlar da bizim gibi, hatta daha fazla Müslümandırlar; din ehlidirler. Hatta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içerisinde 'Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslâmdır' diye yazılıdır. Din hükümlerinin yerine getirilmesi de yazılıdır. Elhamdülillah Türkiye ricali dındardır.”²⁷⁰

Şeyh Sait, savunmasının sonunda yakalandığında üzerinde bulunan 2000 altının da kendisine geri verilmesini istedi.²⁷¹

Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'den son sözlerini sordu. Şeyh Sait'in mahkemedeki son sözleri şunlar oldu:

“- Elhamdülillah, büyük nimetler beklemekteyiz. Peygamberin işareti çoktur. Sizin gibi adil mahkemenin vicdanına bırakırım. Ne karar verirsiniz makbulümdür. Kaderim, olduktan sonra isyanın içinde bulunmaktadır. Kader ne ise onu göreceğim.”²⁷²

Şeyh Sait'den sonra savunmasını yapan damadı Şeyh Abdullah: Kürtçülükle meşgul değildim, affım hükümetin şanındandır” dedi. Binbaşı Kasım da Şeyh Sait'i yakalattığı için ödül istiyordu.²⁷³

Karar 28 haziran günü açıklandı.

“- Gerekçeli kararda ayrıntısıyla beyan olunduğu üzere yalan yere din ve şeriatı araç yaparak bağımsız bir İslâm Kürt Hükümeti”²⁷⁴ kurmak maksat ve gayesiyle Şeyh Sait'in başlattığı silahlı ayaklanma ve ihtilal hareketine çeşitli şekillerde karışıp katılarak, ayaklanmanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca birçok şehir, kasaba ve köyleri, devlet, hükümet, zabıta ve askeri kuvvetleriyle, kanlı bir savaş halinde çarpışmak suretiyle zapt ve işgal eden ve ihtilal bölgesindeki en önemli il merkezlerinden Diyarbakır kentini de kuşatan ve orada bile inat ve ısrarla savaşıp vuruştan çekinmeyen ve uğradıkları acz ve mahrumiyetten sonra tutuldukları günlere kadar birçok asker, subay ve vatandaşları yaralayan, şehit eden, hırsızlıklar, gasplar, yağmalar yapan ve yaptıran şahıslardan yargılanmaları biten seksen sanıktan...”

Başta Şeyh Sait olmak üzere 48 kişi ölüm cezasına çarptırıldı. İdam cezasına çarptırılan Çapakçur Kaymakamı Hilmi Bey'in cezası geçmiş hizmetleri göz önüne alınarak 15 yıl ağır hapis cezasına çevrildi; diğerlerine çeşitli ağır hapis cezaları verildi; aralarında Cemil Paşazadeler'den Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhittin Beyler ile Binbaşı Kasım'ın bulunduğu 18 kişi de amlandı.²⁷⁵

Kararla, yöredeki tekke ve zaviyelerin de kapanması öngörülüyordu.

Başkan Mazhar Müfit Bey, kararı okuduktan sonra şunları söyledi:

"- Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Bağımsız Kürdistan kurulmasına yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, cumhuriyet hükümeti, fesat ve irticaa, her türlü lanetli faaliyetlere kesin suretle göz yummayacağı gibi, hatta kesin önlemler ile eşkiya eylemlerine yer vermeyecektir. Yıllardan beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, can ve ırzları şeyhlerin, beylerin, ağaların keyfine kurban edilen bu bölgenin zavallı halkı sizin fesadınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak cumhuriyetimizin feyizli ilerleme ve mutluluk vaad eden yollarında yürüyerek, refah ve mutluluk içinde yaşayacaktır.

Siz de döktüğünüz kanların, söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehvasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz.

İşte cumhuriyetin sert fakat adil yasalarının hükmü budur."²⁷⁶

ŞEYH ABDULLAH: “BİZ HAINLERE UYDUK”

28 Haziran'ı 29 Haziran'a bağlayan gece Osman Bey, Şeyh Sait'in hüccresinin kapısını vurdu. Osman Bey, Cezaevi Müdürüydü. Şeyh Sait, Osman Bey'i karşısında görünce, olacakları anlamıştı. Vasiyetnamesini yazdırmak istedi. Ve yazdı. Vasiyetinde Savcı Ahmet Süreyya Bey'i vasi olarak görevlendiriyordu.²⁷⁷

Şeyh Sait, yanındaki paraları saydı ve gazetecilerin önünde Osman Bey'e verdi. “ Bu paraları evlatlarıma teslim ediniz.”

Şeyh Sait, vasiyetinde mezarının yapılmasını istiyordu.²⁷⁸

Merkez Hastanesi'nden Dr. Yüzbaşı Cemil Bey, Muhafız bölüğü komutanı Yüzbaşı Nafiz Bey ile, koğuşlardaki öteki idam mahkumlarının son muayenelerini yaptılar.

Gazeteciler de koğuştaydılar. Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, gazetecilere “Yazın” dedi, “Yazın, biz bu hainlere uyduk, başkası uymasın.”²⁷⁹

Muhafız bölüğü erleri ellerinde lüks lambaları ile koğuşun önünde sıralanmışlardı. İdam mahkumları zincirle birbirlerine bağlanmışlardı. En önde Darahini İnzibat Komutanı ve Geri Hizmetler Amiri Fakih Hasan Fehmi vardı. Zincirler bağlanırken Hanili Mustafa Bey, oğlu Mahmut ile helalleşiyordu. Hanili Hacı Salih Bey, asılmaya giderken arkadaşlarının mert olmalarını söylüyordu.²⁸⁰ Şeyh Sait en önde değildi; aralardaydı.

İdam mahkumları birbirlerine bağlı yürürlerken karanlığı yaran tanıdık bir sesle irkildiler:

“- Şeyh Sait nerede?”

Şeyh Sait, sesin sahibini tanımıştı. Ali Saip Bey'di. O da karanlıkta Ali Saip Bey'e karşılık verdi. İdam kararı veren İstiklâl Mahkemesi'nin Kürt kökenli üyesi ile Kürt-İslâm Ayaklanması liderinin bu son söz düellosu karanlıkta yankılanıyordu:

“- Saip Bey hani ya doğruyu söylersem kurtaracaktın?”

Duruşmadaki o asik yüzlü Ali Saip Bey, ilk kez güldü:

“- Ne yapalım Sait Efendi, seninle Hınıs'da kuzu yiyemedik.

- Ben doğru söyledim. Siz cezamı hafifletmeliydiniz.

- Şeyh Efendi, bundan hafifceza olur mu?

- Bundan daha ağırını söyle bakalım Saip Bey?

Şeyh Sait de gülmeye başlamıştı.

“- Artık kuzu falan kalmadı. Ne olurdu Edirne'de yüzbir sene verseydiniz?!...”

Ali Saip Bey, bu kez gülmeyi kesemiş öfkeyle bağırıyordu:

“- Bu kadar Türk kanının dökülmesine, ocaklarının sönmesine sebep oldun, cezasını çekeceksin!..”

Konuşma kesildi. Şeyh Sait, gülümsüyor ve mırıldanarak yürüyordu. Gece karanlığında yalnızca askerlerin ve idam mahkumlarının ayak sesleri duyuluyordu.

Diyarbakır'ı Siverek'e bağlayan Dağ Kapısı'ndan çıkıldı. Başkan Mazhar Müfit ile Savcı Ahmet Süreyya Bey gelmemişlerdi. İnfazlarla yerel savcılık görevliydi. Ali Saip ve Lütfi Müfit gelmişlerdi.²⁸¹ 46 idam sehpa²⁸²sı hazırды.

Sehpaların başında General Mürsel, Diyarbakır Milletvekillerinden Cavit (Ekin) Bey ve Şeref Bey onlara bakıyorlardı. Şeyh Sait durdu ve Ali Saip Bey'e seslendi:

“- Seni severim; ama mahşer günü seninle muhakeme olacağız.”

Mahkeme üyesi, Karakol Cemiyeti ile MM gurubunun acar subayı Lütfi Müfit Bey de oradaydı. O da sordu:

“- Beni mi çok seversin, Saip'i mi?”

Şeyh Sait gülümsedi:

- Saip Bey'i. Sonra seni.. Seninle çok sevişmiştik. Reisten de Allah hoşnut olsun. En sevdiğim Süreyya Bey'di.”

Vali Mithat Bey darağacı önündeki bu ilginç söyleşiye şu sert çıkışı ile katıldı:

“- Mahşer gününde adil yargıçlarımızla değil öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün biçarelerle muhakeme edileceksin.”

Şeyh Sait mırıldanıyordu:

“- Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar.”

Mürsel Paşa, Şeyh Sait'e sordu:

“- Din kalktı, diyorsun. Namazını kılmıyor muydun? Camilerde ezan okunmuyor muydu?”

Şeyh Sait, kimsenin namaz kılmasına, oruç tutmasına karışılmadığını söyledikten sonra ekledi:

“- Ahmet Zihni Bey’in Fütuhât-ı İslâmiye’sinde yazılıdır. Mehdi’nin hurucunda²⁸³ üç yüz bin asker vereceklerdir. Anaşılıyor ki, Türkiye, kıyamete kadar İslâmiyeti koruyacaktır.”

Bir süre düşündükten sonra başını eğip mırıldandı:

“- Fena yaptık. Bundan sonra iyi olur inşallah...”

Gömleğini giydirdiler. Sessizce yürüdü. Sehpaya çıktı. Şeyh Sait son nefesini verirken alkış sesleri yükseldi. İnfazda bulunanlar, Şark İstiklâl Mahkemesi’nin kararını alkışlıyorlardı.²⁸⁴ Bütün idam hükümlüleri teker teker asıldılar. Ayaklanma bastırılmıştı.²⁸⁵

•

• •

Şeyh Sait Ayaklanması dinsel bir ayaklanma mıydı, yoksa ulusal nitelikli mi? Bir irtica olayı mıydı, yoksa **Bağımsız Kürt Devleti** kurmayı amaçlayan bir ayaklanma mı? Bir İslâm ayaklanması mıydı, yoksa Kürt ayaklanması mı?²⁸⁶ Ya da her ikisi miydi?

Bu soruların yanıtını, Savcı Ahmet Süreyya Bey, Şark İstiklâl Mahkemesi’nin ilk kararını, Dr. Fuat Bey ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası eski Siverek İl Başkanı Karabahçeli Eyüp Bey ile ilgili kararı açıklarken vermişti. Ahmet Süreyya Bey, Dr. Fuat ve Eyüp Beyler’in **Bağımsız bir Kürdistan** kurmaya teşebbüs suçundan cezalandırıldıklarını duyuruyordu. Ayrıca Şeyh Sait ve arkadaşlarını ölüm cezalarına çarptıran kararın gerekçesinde de ayaklanmacıların **İslâm-Kürt Hükümeti** kurma peşinde olduklarını vurguluyordu.²⁸⁷

Kaldı ki, ayaklanmanın bastırılması sırasında “**Kürdistan Harbiye Nezareti**”, “**Kürdistan Hükümeti**” ya da “**Kürdistan Reisi**” gibi yazılı belgeler de ele geçmişti.²⁸⁸ Şeyh Sait’in kardeşi Abdürrahim ve arkadaşlarınca yayınlanan beyannamede de “**Kürtlerin bağımsız bir müslüman hükümeti**” kuracakları açıklanmıştı.²⁸⁹

Bütün bunlar, ayaklanmanın İslâmi düzen istemleriyle başladığını ve ayaklanma sonunda da **Bağımsız Kürt İslam Devleti** amaçlandığını ortaya koyuyordu.²⁹⁰

Ayaklanmanın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bir ilgisi var mıydı? Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'e Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkındaki görüşünü sormuş, şu yanıtları almıştı:

"- Mecliste bir muhalefet olduğunu ve bu muhalefetin dini kurtaracağını, geçen duruşmada söylemiştiniz. Bunu nasıl duydun, bir daha söyler misin?

- Duymuştum.

- Bu muhalefetten birşey umut ettiniz mi?

- Kalbimizden seviniyorduk. Allah bir sebep çıkarsa da dine yardımcı büyük adamlar kalsalar derdik. Allah sebep yaratır derdik.

- Sen her iki fırkanın programını gördün mü? Senin en çok hoşuna giden hangisi oldu?

- Muhabere etmedik. Programı Darahini'de Belediye Başkanı verdi. İçkiyi yasaklayacağız diyordu. Hoşuma gitti. (...) Terakkiperver'i nisbeten doğru buldum.

- Bir madde vardı o programda, dine saygılıyız diye..

- Evet... O madde çok iyiydi.

- Buna taraftar olan adamları, başlarında bulunanları kimler, olduğunu bilmez miydin?

- Her iki programı da Belediye Başkanı verdi. Ergani'nin işgalinden sonra Ali Bey namında birinde bir kağıt gördüm. Kâzım Karabekir imzalıydı. İnşallah işimiz iyi gider, diyordu. Bunu bana Ali gösterdi."²⁹¹

Bu ilişki, daha önce de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa katib-i mesulü emekli Yarbay Fethi Bey'in davasında aranmıştı. Fethi Bey'in Eyup Bey ile görüşmesi ve Şeyh Eyup'un evinde kalması, ayrıca üzerinde bazı şifreler içeren defterin yakalanması, beş yıl ağır hapis cezası almasına yetmiş; Fethi Bey, parti programının 6. maddesinde yeralan "din duygularına saygılıyız" ilkesinin de cahil şeyhler tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılacağını bildiği halde, bunu, parti merkezine bildirmemekten de sorumlu bulunmuştu!

Sorumlu bulunmuştu ama ayaklanmayla parti arasında bir ilişki olduğu da kanıtlanamamıştı.

Şeyh Eyup'un Şeyh Sait'e yazdığı mektup ele geçmiş; Eyup'un ayaklanma sırasında Alibardak Köyünde bulunan

Türk askerlerine gece baskını yapılmasını önerdiği anlaşılmıştı. Şeyh Eyup, bu nedenle asılmıştı.²⁹²

Şark İstiklâl Mahkemesi, 25 Mayıs 1925 günü verdiği kararla görev bölgesi içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini de kapatıyordu. 3 Haziran 1925 günü de Bakanlar Kurulu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar vermişti.

5 Haziran günü İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, partinin İstanbul İl örgütünü basarak arama yaptı ve ele geçen belgelerle yazışmaları Ankara'ya gönderdi.²⁹³

Mustafa Kemal, en yakın arkadaşlarının kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel gericilerce desteklenmesini hiç bağışlamamış ve Söylev'de patiyi ve arkadaşlarını bu nedenle ağır biçimde eleştirmiştir.

"... Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında 'Biz halifelğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasaları istemeyiz. Bize din yasaları yeterlidir. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, bizi sizi konuyacağız, bizimle birlik olunuz. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın partisi halifelği kaldırdı, Müslümanlığı zedeliyor, sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek' diye bağırıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği bu sözler gerici haykırışlarla dolu değildir, denilebilir mi?"

Mustafa Kemal Paşa, şu kanıdaydı:

"Tarih, gizli amaçlarla düzenlenmiş genel ve gerici Doğu ayaklanmasının nedenlerini araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konularda verdiği sözleri ve Doğu'ya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kıskırtmaları bulacaktır."²⁹⁴

Karar verilmişti. Devrimler, tek partili cumhuriyetle yapılacaktı. Çünkü devrim yasaları, yasaların üzerindeydi. Gazi Paşa böyle düşünüyordu. Şeyh Sait Ayaklanması, devrimlerin, tek parti yönetimi altında yapılması sonucunu doğurmuştu. Atatürk, Söylev'de bu olayı şöyle değerlendirir:

"Baylar.

Tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebicilik, falcılık gibi birtakım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Takrir-i Sükun yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir."²⁹⁵

İngiliz gizli belgelerinde, ayaklanmanın Türk Hükümeti'nce düzenlendiği yolunda savlara rastlanıyor.²⁹⁶

Ayaklanmadan sonra tek parti yöntemleri ve İstiklâl Mahkemesi'nin **şiddet hükümleri** ile laik düzenin yerleştirilmesi yolu da açılmıştı.²⁹⁷

Bugün açıklanan İngiliz gizli belgeleri, ayaklanmadan sonra yurt dışına kaçan Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın **Bağımsız bir Kürt devleti** kurulması için İngiltere'ye gitmek istediğini, bu amaçla İngiltere'nin Tebriz'deki Başkonsolosluğu'na başvurduğunu ortaya koyuyor.²⁹⁸ İngiliz yetkilileri, Şeyh Ali Rıza'ya İngiliz hükümetinin bağımsızlıktan yana olmadığını, bu nedenle ziyaretin yapılmaması gerektiğini bildirmişti.

İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi, 21 Nisan 1925 günlü raporunun 4. maddesinde "Harekat sırasında **ele geçen belgelerin Irak'taki İngiliz yetkililerinin ayaklanmayı desteklemeseler bile onayladıklarını gösterdiğini**" yazmak zorunda kalıyordu.²⁹⁹

Aynı günlerde, İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lindsay de, Dışişleri Bakanı Charberlain'e şu raporu gönderiyordu:

"Böylece başladığımız noktaya döndük. Bu nokta, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesini engelleyen Musul Sorunu'dur. Son birkaç ay içinde ortaya çıkan kışkırtmalardan sonra Majestelerinin hükümeti bütün kozları ele geçirmiş ve dilediği kartı oynayabilecek duruma gelmiştir. Ancak sorunun yalnızca sınır düzeltilmesi ile sınırlı tutulmaması gerekiyor.

Majestelerinin hükümeti, Güney Kürdistan'da milliyetçiliği geliştirmek yolunda geri dönemeyeceği biçimde bağlantılar kurmuş olabilir. Eğer böyle bağlantılar kurmamışsa, Cemiyet-i Akvam'ın mandater devlete bu yönde baskı yapmayacağını düşünmek için elde yeterli neden var."³⁰⁰

Emperyalizmin diplomasisi çok başarılıydı. Bütün bu sorunlar gelip Musul konusuna bağlanıyordu.

MUSUL İNGİLİZLERE!

“- Arkadaşlar; ben Kürt’üm. Fakat, Türkiye’nin yükselmesini, Türkiye’nin şerefini, Türkiye’nin gelişmesini dileyen Kürtler’denim. Nedeni ise, okur yazar olmaklığım ve konuştuğum dildir. Bu dil ise ırkımın dili değildir. Türkler’indir. Bunun için Türkler’in gelişmesini ve yükselmesini isterim.

Arakadaşlar; benim bir imanım, bir kanaatım var. Bugünkü durumu Avrupa devletleri öyle tesbit etmişlerdir ki, Türk ile Kürt, birlikte çalışarak yaşamazlarsa ikisi için de son yoktur. (...) Arkadaşlar, sosyal durumumuz bunu gösteriyor. Bu nedenle, herhangisi, herhangisine ihanet ederse, ikisi için de son yoktur.”

6 Mart 1923 salı günü TBMM gizli oturumlarında Musul Sorunu görüşülüyordu. 27 Şubat salı günü, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, ayağının tozuyla TBMM gizli oturumunda Musul Sorunu ile ilgili bilgi vermişti. Milletvekilleri sert konuşmalar yapıyorlardı.

Konuşmaların sertleşmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa kürsüye geldi ve Musul Sorunu’nun İngilizler’le karşılıklı görüşmelerde karara bağlanacağını, bunu sağlayamazlarsa savaş çıkacağını anlattı ve şunları söyledi:

“- Musul Sorunu’nu bir günde halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bir gün alacağız desek bu mümkündür. Fakat Musul’u aldıktan sonra savaşın hemen son bulacağına emin olamayız. Şüphesiz orada savaş cephesi açmış olacağız.”³⁰¹

Konu, 5 Mart günü de gizli oturumda görüşülmüş; sövgülü tartışmalar çıkmıştı. Kürsüde İzmit Milletvekili Sırrı Bey, hükümeti eleştiriyordu. Ergani Milletvekili Emin Bey de heyecanlanıp yerinden bağırıyordu:

“- Musul’u satıyorlar... Bu memleketi daima satıyorlar. Daima gidiyor.”

Başbakan Hüseyin Rauf Bey, şaşırmıştı. Oturumu yöneten Başkan Ali Fuat Paşa’ya seslendi:

“- Paşa, ya bana söz verirsiniz, ya da görevden affedersiniz!..”

İki yıl sonra Bitlis Harp Divanı tarafından idam cezasına çarptırılacak olan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, “Ben açıklayayım” diye bağıyordu, “Milli mesele olarak satıyorlar.”

Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) de Ziya Bey'e bağarmaya başlamıştı.

“- Bu sözü söyleyen, namusun ne olduğunu bilmeyen aşağılık ve rezildir.”

Yusuf Ziya Bey de Hamdullah Suphi Bey'e bağıyordu:

“- Aşağılık sensin, rezil sensin, namuzsuz sensin, alçak!..”³⁰²

Kavga nedeniyle oturum kapanmıştı.

TBMM'nin 6 Mart günü yapılan gizli oturumunda “Arkadaşlar” diyordu Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey:

“- Dilerdim ki, Musul Türkiye'nin bir parçasıdır, densin. Çünkü, Musul Türkiye'nin, Türkler'le Kürtler'in yaşadıkları bir parçasıdır. Yarisından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürt'ün tarihinde bir önemi vardır. (...) Musul'un Kürt'ün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek yahut herhangi bir parçasını ayırmak nasıl mümkün değilse Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir.”³⁰³

Mustafa Kemal, Ocak ayında çıktığı yurt gezisinde İzmit'te Musul Sorunu'nu gazetecilere şöyle anlatmıştı:

“- Musul Sorunu'na gelince... Biz bu ili eski sınırı ile ulusal sınırlarımız içine almıştık. Bu sorunda İsmet Paşa, Lord Curzon ile karşı karşıya geldi. Curzon diyor ki;

- Musul, Irak'ın ayrılmaz parçasıdır. Musul, Irak için gereklidir. Bunu vermeyeceğiz. İsterseniz sizi petrolere ortak edelim.

Oysa Musul, bizim için petrol değil memleket sorunu-
dur. En son aşama budur. Ve Musul Sorunu'nun Boğazlar'la Adalar sorunu görüşüleceği zaman halledileceğini söyledi. Sorun da bu noktada kaldı.”³⁰⁴

Musul Sorunu nasıl çözülecekti? Gazi Paşa, ne gibi bir çözüm düşünüyordu? Önce İngilizler'le görüşmelerde bir çözüm yolu arayacaktı. Olmazsa?

Olmazsa savaş!

Musul'u alacak komutan bile kafasında hazırды: Kâzım Karabekir!

Nasturi Harekatı yeni başlamış. Fevzi Paşa, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Cafer Tayyar Paşa'ya emrini vermişti: “- Gerekirse eşkiyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz!..”

İsmet Paşa, yakın arkadaşı Kâzım Karabekir'e birdenbire “Kâzım, Musul boş... işgal ediversene!..” diyordu.³⁰⁵ Karabekir kuşkulandı; Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a bu kuşku-larını anlatmıştı. Karabekir şu görüşteydi: “-... Bugün için yapılacak şey, İngilizlerle harbin önünü almaktır.”

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul'u alıp imparatorluğunu ilan edeceği kanısındaydı! Musul için girişilecek askeri harekatın bir felaket ile sonuçlanacağını düşünüyordu. Bu kanısını, daha doğrusu bu kuşkusunu M. Kemal Paşa'ya da anlatmıştı. Gazi Paşa, bu eski silah arkadaşına oldukça soğuk bir yanıt verdi: “- Büyük Millet Meclisi'ni acele topladık. Söz milletindir!..”

Karabekir, Gazi Paşa'dan aldığı bu yanıtın sonra yazgısını değiştiren kararını verdi: Söz milletinin ise ordudan ayrılıp, siyasete girecekti.³⁰⁶

*
* *

Paris'teki Fransa Dışişleri Bakanlığı sorumlusu, önündeki çok gizli damgalı raporu okuyordu.

“İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasının doğal sonucu, Cizre'nin Irak'a katılması yani İngilizler'in petrol nedeniyle bizden almak istedikleri Fırat ve Dicle arasındaki Yukarı Mezopotamya'nın ilhalkı demektir. Bağımsız Kürdistan, aynı zamanda İngiltere'nin, İran'ın batısındaki kesime egemen olmasını da sağlayacaktı.

Ankara Hükümeti, bu çok ustalıkla hazırlanan plana karşı sert karşılık verdi. Böylece, Türkler'in durumu daha da iyileşiyor. İngiliz politikası dikkatsiz kışkırtmalarıyla belayı daha da yakınlaştırmışa benziyor.”

Bu satırlar, 1925 yılında Fransız istihbaratçılarınca yazılmış ve rapor Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti.

1920'li yıllarda Ortadoğu'da kum değil ajan kaynıyordu. İngilizler Fransızlar'la, Fransızlar da İngilizler ile bir ajan savaşına girmişlerdi. Birbirlerini adım adım izliyorlardı. Çünkü bölgedeki çıkarları birbiriyle çelişiyordu.

Şeyh Sait Ayaklanması'nı izleyen günlerde Bağdat'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nden Paris'e 40 sayfalık bir rapor gönderilmişti. Konu, Ortadoğu'daki çelişen İngiliz-Fransız çıkarları ve özellikle Kürt-İngiliz ilişkileriydi.

Rapora yıllar sonra biz de göz gezdiriyoruz. İşte 25 sayfa... Birlikte okuyalım:

“Şeyh Sait. 1918 yılından beri, amacı İngiliz mandası altında bir Kürt devleti kurmak olan İstanbul Kürt Komitesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır. Şey Sait 1919 yılında Kürdistan Bağımsızlığı Türk Komitesi lideri Abdullah Djendel Bey³⁰⁷ tarafından İngilizler'in Kürt politikasında temel unsur olan Binbaşı Noel ile ilişkiye geçirildi.

Şeyh Sait, daha önce Suriye'ye sığınan Sultan Hamid ailesinden bir prensin Kürdistan'a girmesi için destek vermiş olabilir. Ayrıca bu konuda Halep'te gizli toplantılar yapılmış olabilir. Bir hanedan prensi de 1924 yılında Halep'i bizzat ziyaret etmiştir.

Damat Zülkadir Paşa, Sultan Abdülaziz'in damadıdır. Beyrut'a sığınmıştır. Şu anda Halep'tedir. Kısa bir süre önce, İngiliz yetkililerinin çağrısı üzerine Kudüs'e gitmek için pasaport aldı. Kendisi büyük bir Kürt ailesine mensuptur.

(..)

Van kökenli Hacı Bey'e de Süleymaniye Sancağı'nı yeniden toplama ve Hakkâri'de Kürt milisleri oluşturma görevi verilmiş olabilir. Hacı Bey'in Dersim Bölgesi'ndeki liderlerle ilişki içinde olduğu belirtiliyor. Öte yandan liderler de Halep'teki İngiliz Konsolosu Russel ile ilişkideler.

(...)

Suriye, kuzey sınırında İngiliz egemenliğinde bir Kürdistan kurulmasından hiçbir şekilde yarar sağlamaz. Binbaşı Noel'in tam bu sırada bölgede bulunması hiçbir şekilde açıklanamaz.

(...)

Ayaklanma bölgesinde çok sayıda İngiliz ajanı saptandı. Binbaşı Thomson'un bölgede olması ihtimal dışı değil.

(...)

Bedirhan Ailesi'nin temsilcileri kısa bir süre sonra İstanbul'dan Beyrut'a gelerek Fransız Yüksek Komiserliği'ne,

Bağımsız Kürdistan Hareketi'ni desteklemesini önerdiler. Ancak bu öneri reddedildi. Bedirhanoğulları Ailesi'nden bir albay şu anda Halep'te kalıyor.³⁰⁸

Albay ve Şeyh Sait, İngiltere'nin Halep Konsolosu ile ilişki içinde.³⁰⁹

(...) Türklerin ayaklanmayı bastırmadaki başarısı Musul'daki prestijlerini artıracaktır. Suriye'den geçen birçok Türk subayı, İngiltere'ye karşı besledikleri kini ve intikam arzularını ifade ettiler."

Musul Sorunu Fransa ve İngiltere arasında da bir uyuşmazlık kaynağıydı. Kurtuluş Savaşı'nda Ankara Hükümeti ile olumlu ilişkiler kuran Fransa, ayaklanma sırasında Türk Hükümeti'nin istediği Bağdat demiryolu hattının kullanılmasına, bu trenle asker taşınmasına da izin vermişti.³¹⁰

İsmet Paşa, Musul'da plebisit yapılmasını önerdi, ancak bu öneri Lord Curzon tarafından reddedildi. Lord Curzon şu görüşteydi:

"- Halkının çoğunluğu cahil olan, kısmen de göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli irki ve dini inaçları bulunan bir ülkede plebisit yapılamaz."³¹¹

İsmet Paşa da ikili görüşmede şöyle konuşmuştu:

"- Musul'u almadan Türkiye'ye dönmem!"³¹²

Konu, ikili görüşmelerle ele alınıyordu. Türk delegasyonundan Dr. Rıza Nur, 5 Aralık günü Lord Curzon'a şu öneride bulunmuştu:

"- Musul'u verin, Sovyetler'le ilişkimizi keselim."³¹³

Lord Curzon, Türkiye'ye petrollerden pay vermeyi öneriyor, bu öneri de İsmet Paşa tarafından red ediliyordu. İngiliz Delegasyonu Başkanı Lord Curzon direniyor ve "Kürtler'in Türk yönetiminden hoşnut olmadıklarını" söylüyordu.³¹⁴

İngiliz diplomasisi bir oyuna daha girişmiş ve Abdülhamid'in mirasçılarına el atmıştı. Mirasçılar, İsviçre Federal Mahkemesi'ne başvurarak Abdülhamid'in yurt dışında bulunan malvarlığını almak istemişlerdi.

İngiliz Yüzbaşı John Godolphin Benetti, Abdülhamid'in mirasçılarıyla ilişkiye geçti. Amaç, Abdülhamid'in Musul'daki malvarlığını ele geçirmektir. İngilizler bu amaçla Vahdettin ile de görüştüler.³¹⁵

Lozan'da Musul görüşmeleri çıkmaza girmiş; konunun bir çözüme bağlanması için Türkiye, 25 Ocak 1923 günü Cemiyet-i Akvam'a başvurmuştu.

Musul konusunda ilk görüşmeler, 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da başladı. **Haliç Konferansı** olarak adlandırılan bu görüşmelerde bir sonuç alınamadı. Türk delegasyonu başkanı Fethi (Okyar) Bey Musul konusundaki Türk tezlerini yineledi.

İkinci toplantı, Cenevre'de yapıldı. Fethi Bey, Musul konusundaki Türk tezlerini yeniden anlattı. Ancak bu toplantıda da sonuç alınamadı.

Konu, Macar, Belçikalı ve İsveçli temsilcilerden oluşan bir üçlü komisyonda görüşülecekti. 30 Eylül 1924 günü komisyon kuruldu. 12 Eylül günü başlayan Nasturi Ayaklanması, komisyonun kurulduğu günden iki gün önce bastırılmıştı.

Üçlü Komisyon, 13 kasım 1924 günü göreve başladı. Ve ilk toplantısını Londra'da yaptı. 16 Ocak'ta Bağdat ve Musul'da toplanan Komisyon, kararını vermişti: **"1928 yılında bitecek olan İngiliz manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması ve Kürtler'e özerklik verilmesi..."**³¹⁶ Bu kararın verildiği günü izleyen Şubat ayında Şeyh Sait Ayaklanması başladı.

Komisyon raporundan sonra sorun, Milletler Cemiyeti tarafından Milletlerarası Adalet Divanı'na götürüldü. Türkiye Divan toplantılarına katılmadı. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Estonyalı General Laidoner de bu arada raporunu vermişti: **"Türkler hristiyanlara kötü davranıyor!.."**

Bu rapordan sonra Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık günü kararını verdi: Musul, İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmıştı.

Türkiye bu karara karşı direndi. Ancak, Hükümet, o günlerde, birbiri ardından başlayan ayaklanmalarla meşguldü. Nasturi Ayaklanması'ndan sonra Şeyh Sait Ayaklanması başlamıştı. Şeyh Sait Ayaklanması'nı Reçkotan ve Raman Ayaklanmaları izlemişti. 1925'de Sason Ayaklanması patlak veriyordu. Reçkotan Ayaklanması'ndan sonra 16 Mayıs 1926 günü I'inci Ağrı Ayaklanması, 26 Mayıs 1927'de de Mutki Ayaklanması başgöstermişti.

Türkiye bu koşullarda 5 Haziran 1926 günü İngiltere ile anlaşma imzalamak ve Musul'u terketmek zorunda kalıyordu.

Anlaşma gereği olarak Türkiye'ye Musul petrolleri üzerindeki hakkı karşılığı olmak üzere 500.000 sterlin ödenecekti.³¹⁷

Musul'u İngiltere kazanmıştı!

4 Ocak 1927 günü Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir D. Cleck, Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e şu raporu gönderiyordu:

"Tarihte yalnız İngiliz İmparatorluğu ayrılıkçı güçlere kendisini uydurarak kendi yapısını koruma hünerini gösterebilmiştir. (...) Türkiye'nin doğusundakilerin kültür düzeyleri o kadar düşüktür ki, Türkler'in bunları kolayca asimile etmelerine olanak yoktur. Ekselansları, bunları, Amerikalıların Hinduları'na benzetti. Sanıyorum Ekselans, Kızılderilileri kastediyorlardı. Kürtler'in, Türkler'in ileri kültürü ile yarışmalarına ekonomik bakımdan güçleri yetmeyenleri kaybolup gidecekler."³¹⁸

Şeyh Sait Ayaklanması bastırılmış, ancak Musul İngilizler'in eline geçmişti.³¹⁹

ŞEYH SAİT'İN TORUNU MELİK FIRAT

Şeyh Sait'in torunlarından Melik Fırat anlatıyor; dinliyorum:

“- Sevdim Paşalardan Hatip Bey, Atatürk'ün huzuruna çıkıyor. Şeyh Sait'e karşı hükümet ile işbirliği yapmış; ama o da sürülmüş. Atatürk'e çıkıp, derdini anlatacak. Binbir güçlükle huzura ulaşıyor. Kapıdan içeri girince, bakıyor; Atatürk, elini şakağına koymuş, bir noktaya bakmış, düşünüyor. Diyor ki:

- Paşam, biliyorsunuz size bağlılığımı ve saygımı. Biz, sizinle Şeyh Sait'e vurduk; onlar bizden öldürdü, biz onlardan öldürdük. Şimdi bizi assan, bize ağır gelmez, fakat sen bizi onlarla bir yaptın. Sürdün. Bu ağnımıza gittiği için sana geldik

Mustafa kemal:

- Hatip Bey, sen akıllı bir adamsın. Bir insan ki, milletine hayındır, ondan bir hayır gelmez, diyor. Hadi gidin, diyor. Kovuyor.”

Melik Fırat, Şeyh Sait'in kardeşlerinden Şeyh Bahattin'in torunu. Aynı zamanda Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın da damadı.

Fırat, eski DP milletvekili. 1957 seçimlerine yaşını küçülterek girmiş.³²⁰ 1960'ta Yassıada'da yargılanmış; Yassıada ve Kayseri Cezaevi'nde hapis yatmış; 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde de gözaltına alınmış. 12 Eylül döneminde Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri Yönetim Kurulu'nda yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmış.

Soruyorum.

“- Siz, Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın damadısiniz. Kayın-pederiniz bu olayın, Şeyh Sait'ten sonra gelen önemli lideri. Herhalde aile arasında bu olayı çok konuşmuşsunuzdur. Şeyh Ali Rıza'dan dinledikleriniz vardır. Şeyh Sait Olay'ını siz nasıl yorumluyorsunuz? Nedir, sizce olay?”

Önce “Teşekkür ederim” diyor, “Bir Kemalist gazetede bu konuları ele alıp, bize söz hakkı verdiğiniz için!”

Ve yakınıyor:

“- Yıllarca ezildik, sürüldük ve suçlandık.”

Sonra ağır konuşarak yanıtlıyor sorumuzu:

“- Şeyh Sait Olayı, bugün bütün dünyada üzerinde fikir yürütülen bir büyük olaydır. Bu büyük olayı herkes, kendi düşünce açısından görür ve yorumunu ona göre yapar. Fakat biz Şeyh Sait ailesi olarak Şeyh Sait'i ve fikriyatını şöyle özetleyebiliriz size:

Şeyh Sait, babasından, dedesinden intikal eden medrese ilim ve irfanı ile meşgul olmuş bir kimsedir. Aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı postnişinidir; yani tarikatın en yüksek rütbesinin sahibidir.

Şeyh Sait'in, müktesabatı ve ailesinin yapısı nedeniyle, İslâmi bir düşüncenin dışında, ümmet fikrinin dışında herhangi bir beşeri sisteme inanması, o yolda, hareket etmesi mümkün değil. Nasyonalist bir düşüncesi olamaz, diyorum. Şeyh Sait'in şahsi düşüncesi nasyonalist olamaz. Fakat, İslâmi ağırlıklı bir hareket içinde, otomatikman, nasyonalist bir harekete, yani ulusal bir harekete katılabilir.”

Soruyorum:

“- Bazı Marksistler de, İslâmcılar da sahip çıkıyorlar Şeyh Sait'e? Bunu nasıl yorumluyorsunuz?”³²¹

Yanıtlıyor:

“- Bazı çevreler meseleyi yanlış değerlendiriyorlar. Eğer Marksist ve ataistse, diyor ki, 'Bu hareket nasyonalist bir harekettir, dini olamaz.' Bu yanlış!

Bazı çevreler var. Onlar da diyorlar ki, 'Madem ki, dini bir harekettir. Bu harekete Kürt meselesini karıştırmak dine zarar verir.' Bu da yanlış!

Burada nasyonalizm ve din birbirinden soyutlanamaz.

Din nedir?... İslâm dini bir yaşam tarzıdır. Bir insan, doğumundan ölümüne kadar, kendi şahsına, topluma ve yaradana karşı görevlerini yerine getiren bir varlıktır. Bu yüzden, İslâm'ı siyasetten soyutlamak yanlıştır.

Bu bakımdan demek istediğim şu: Şeyh Sait gibi yetişmiş bir insanın, durup dururken 'Ben Kürdistan Devleti kuracağım' demesi biraz yanlıştır. O, dine inandığı için, din yıkıldığı zaman kıyam edebilir.”

Atatürk dini mi yıkmıştı? Neden? Şeyh bu yüzden mi kıyam etmişti? Neydi Şeyh Sait'i ayaklanmaya yönlendiren ana neden? Torunundan bunları öğrenmek istiyorum. Yorumu şöyle:

“- Şeyh Sait ile Atatürkçülük... Bunlar birbirine karşı iki olgudur. İki dünya görüşü ve iki ayrı siyasettir doğuda. Mustafa Kemal, ‘Osmanlı İmparatorluğu batıyor, devlet yıkılacak. Bunun yerine, batının kültür sistemini, hukuk sistemini alıp, Türk ulusunu yüceltebilirim’ diye düşünüyor. Buna karşı ‘Osmanlı İmparatorluğu yıkılsa bile yine kendi kültürünü, inançlarını yaşatıp, batı teknolojisini almak’ fikri savunuluyor.

Bu, çarpışan iki fikirdir. Şeyh Sait, cumhuriyete karşı değildir. Bu batılı-taklitçi düşünceye karşıdır. Şöyle düşünüyor: ‘Kürtler ve Türkler, İslâm unsuru olarak kaldıkça bir devlet çatısı altında birlikte yaşarlar. Fakat, İslâm düşüncesi ortadan kalkarsa beraber bir devlet olmanın anlamı kalmaz.’ Yani, İslâm düşüncesi, Kürtleri ve Türkler’i birarada tutan unsurdur. Bu kalktı. Bunu söyleyen Kürtler. Jön-Türkler’de nasıl batı standardında bir devlet kurma fikri varsa, Kürtler arasında da Kürt Devleti kurmak isteyenler vardı.

İngiliz sosyoloğu Toynbee ‘Medeniyet Yargılanıyor’ adlı kitabında diyor ki: ‘Biz, doğuluları tahrik ettik. Onlarla alay ettik. Onların kültürlerini küçümsedik. Ve onlardan kendi kültürümüzü taklit etmelerini istedik. Yanlış yaptık. Bu taklitçiler bizim kültürümüzü de mahvedecekler, medeniyetimizi de.’

Toynbee’nin görüşü bu. Ben bu görüşü katılıyorum. ‘Müslüman ülkelerde en büyük batı taklitçisi Mustafa Kemal’dir’ diyor. Ben de Doğulu düşünceye sahip biri olarak diyorum ki: Doğunun kültürü, tarihi kalsın, batının sadece medeniyet dediğimiz teknolojisini alalım.

İslâm ülkelerinde bu iki görüş çarpışmıştır. Atatürkçüler ‘Din terakkiye manidir’, ‘Din, bizim batılı olmamıza engeldir’ diye düşünmüşler. Sizin yayınladığınız anılarda, Fethi Okyar, İsmet Paşa ve Tefik Rüşti Aras, ‘Dinimizi değiştirelim’ diyorlar.³²² Batılı olmak için hristiyan olmamız şart! Buna karşı, ‘Batının teknolojisini alalım ama kendi tarihimiz, kültürümüz bizim olsun...’ görüşü savunuluyor. Çatışmanın nirengi noktası budur. Mücadelenin temeli de budur.

Bununla beraber, Şeyh Sait Olayı'nın diğer yanı da Kürt Ulusu'nun kendi başına devlet kurma fikridir. Bu fikir de var işin içinde. O iş de Şeyh Sait ile başlamıyor, bu da her milletin kendini idare hakkından doğuyor."

Şeyh Sait, duruşmalarda Kürt Devleti kurma suçlamasını hep red etmiş. Melik Fırat'a bunu anımsatıyor ve soruyorum:

"- Şeyh Sait, Kürt Devleti kurmayı düşünmemiştim, diyor. Diyelim ki, bir Kürt-İslâm Devleti kuruldu. Devlet başkanı mı olacaktı Şeyh Sait?

- Şeyh Sait, 'Kürt Devleti kurmayı düşünmemiştim' derken doğruyu söylüyor. Çünkü kendisi ruhanidir. İlim irfan sahibir. O'nun vazifesi tebliğ... Kürdistan'da ve Kürtdistan dışında herkese, Doğu'da ve Batı'da tanıdığı herkese gönderdiği mesaj şu: 'İslâm esasına dayalı bir devlet taraftarıyız. Bu esas kalkıyor, bunu kabul etmeyelim!..'

Tam o sırada, Halit Bey, Mustafa Kemal tarafından tutuklanıyor. Yusuf Ziya ile birlikte Bitlis'e gönderiliyorlar. Şeyh Sait gitse aynı akıbet onun başına gelecek, Hınıs'ı terketmese Şeyh Sait'i de tutuklatacaklar.

Şeyh Sait, 'Dini kaldırdılar. Biz Kürtler, kendi kendimize, dini esaslara göre idare edilelim' diyor. Kendisine bağlı birçok aşiret var. Birbirine zıt aşiretlerin ruhani lideri olarak hepsini birarada tutmak istiyor. Bir de medreseler açıp İslâmi bilgileri yaymak... Askeri veya siyasi bir amacı yok: amacı dini. İleri gelen bütün beylere, aşiretlere, aydınlara hitap ediyor, diyor ki: 'Bu iş bitti, artık İslâmi esaslara göre kendi başımıza devlet olalım.'

Şeyh Sait-Abdülkadir ilişkisi çok önemliydi. Şeyh Ali Rıza, ayaklanmadan önce Seyit Abdülkadir ile niçin görüşmüştü?

Melik Fırat, "Amcam" diye saygıyla andığı kayınpederi Şeyh Ali Rıza'nın Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir ile görüşmesini ve görüşmenin amacını şöyle anlatıyor:

"- Seyit Abdülkadir, Doğu'nun en büyük ailelerinden birini temsil ediyor. Seyit Abdülkadir, siyasetin içinde. Büyük Seyit Taha Nehri'nin torunu. Küfrevi ailesi, Nurişnler... İran'daki başka aileler, hatta Kafkasya'daki Şeyh Şamil... Seyit Taha ailesine bağlı. Küfrevi'nin dedesi icazet almış bu aile-

den... Seyit Abdülkadir'in babası Osmanlı'ya karşı kıyam etmiş Şeyh Ubeydullah... Ayaklanmadan sonra Medine'ye sürülmüş. Oğlu, gelmiş İstanbul'a, Şuray-ı Devlet Reisliği'ne kadar yükselmiş. O'nun zaten bir hüviyeti var. Şeyh Sait onlarla temas etmek istemiştir. Herkese de mektup göndermiştir. İşin icabı bu. 'Kıyam başlıyor; haberiniz olsun; gelin toplanalım bir karar varalım.'

Kıyam, fikri bakımdan tamamlanmamış; bu kıyama fiili olarak hiç başlanmamıştır."

Melik Fırat'a ayaklanmanın Nevruz günü başlayacağını ileri süren ve ayaklanmayı savunan yazarlardan söz ediyor; bu yazılardan örnekler veriyorum.

"Hayır" diyor:

"- Bunlar senaryo. Bu konuda bir yazılı belge yok. Bunları hangi kaynak anlatıyorsa, bir senaryo sunuyor. Piran'a Şeyh Abdurrahim'in evine bir jandarma üsteğmeni geliyor. Piran, o zaman bir köy, küçük bir köy. Jandarmalar Şeyh Abdurrahim'in evine gelmiyorlar. Fırariler, başka bir evdeler. Başka bir ağanın evindeler. Şeyh Sait Efendi, haberi alınca, çağırıyor üsteğmeni, diyor ki: 'Bugün cuma; ben namazımı kılıp, burayı terecedeğim. O zaman ne yaparsınız yapın. Hadise çıkmasın.'

Üsteğmen gidip ağanın evini kuşatıyor. Çatışma oluyor. Abdurrahim Efendi'nin kesinlikle dışında. Mesele tesadüfen ortaya çıkıyor. Ya hükümetin yaptığı bir provokasyondur -ki bakın kesin olarak provokasyondur demiyorum, olabilir diyorum- veyahut da öyle ayarlanmış.

Olay patlak verdiği zaman Şeyh Sait Efendi'nin yanında bulunanlar, çok üzüldüğünü söylerler. Şeyh Sait Efendi 'Hadise bizim irademiz dışına kaçtı; kader bizi sürükledi' demiş. Doğrudur.

Her aşiret Diyarbakır'a kendi başına hücum etmiş; O'nun ifadeleri de bunu teyid eder. 'Ben bu hadisenin ne önündeyim, ne arkasındayım. İçindeyim.' Fevkalade objektif anlatıyor."

Bu noktada sorumu yineliyorum.

"- Rastlantı ya da değil... Ayaklanma başlıyor... Ayaklanma başanya ulaşıyorsa, bu Kürt-İslâm Devleti'ni kimler yönetecekti?"

Melik Fırat:

"- Bütün Kürdistan'da kıyam fikrinde birlik sağlanmamış; kıyam hareketi organize de edilmemiş. Kim organize edecek? Askeri ve mülki kadro yok... Kıyam hazır değil. Olgunlaşmamış bir hadise. Kıyam, zamanından önce patlak veriyor. Ve iradelerinin dışında gelişiyor. Hadise sebebiyle hüznünü dile getiriyor.

Bundan sonra, bütün Kürdistan'da başlattığı şiddet, cebir, öldürme, sürgünler, hadisenin boyutunu daha da büyüttü.

Ruhani bir lider. Sevilen, sayılan, sözü dinlenen bir liderdir Şeyh Sait efendi. Asker değil, kumandan değil, paşa değil.

Size, şimdi biri gelse, dese ki 'Arabam bozuldu, tamir et...' Tamir edebilir misiniz? Arabanın tamirinden anlayacak bir teknik adam lazım."

Benim de sorum şuydu:

"- Kimler olabilirdi bu teknik adamlar? Kürt-İslâm Devleti'ni kimler yönetecekti?"

- Seyit Abdülkadir... Cibranlı Halit Bey... Doktor Fuat... Cemil Paşazadeler... Kasım Bey de var tabii. Hem Halit Bey'in akrabası, hem Şeyh Sait'in bacanağı.

Böyle bir devlet kurulsaydı, Şeyh Sait Efendi'nin fonksiyonu yine ruhani kalırdı. Devleti yönlendirenler yine onlar olurdu. Bilemiyoruz."

Şeyh Ali Rıza, anılarını yazmış mıydı? Hayır, yazmamıştı.

Melik Fırat'a dedesinin Erzurum'da kurulan Kürt İstiklal Cemiyeti'nin başkanlığını yaptığını ileri süren yayınlardan da söz ediyorum. Buna da "Hayır" diyor.

"- Hayır. Ancak, biliyorsunuz bu gibi işlerde toparlayıcılık şart. Cibranlı Halit Bey'in kendisi miralay. Harbiye okumuş. Hamidiye alaylarının da komutanı. Binbaşı Kasım da Harbiye'de okumuştur. Şimdi Halit Bey, kıyamın başına geçse, aşiretlerin hinterlandı geniş, kabul etmeyebilirler. Mesela diyelim ki, birçok aşiret - belki on beş, yirmi aşiret-birbirleriyle rekabet halinde olmalarına rağmen, manevi bakımdan, Şeyh Sait'e bağlıdırlar.

Aşiretlerin üzerinde kollayıcı, muvazene sağlayıcı bir sıfatı var. Liderlik de işte bu ruhani şahsiyete dayanıyor. Şeyh Sait Efendi'nin politik hüviyeti o hadiseyle başlıyor."

Melik Fırat, ayaklanma sözcüğü kullanmıyor, ayaklanma yerine hep kıyam diyor. Çünkü kıyamın dinsel anlamı var. Dinsel amaçlı ayaklanmaya kıyam deniyor.

Soruyorum:

"- Sayın Fırat, aradan bunca yıl geçmiş. Olayları, senikanlı biçimde ele almak zorundayız. Dünyanın her yerinde silahlı ayaklanma suçtur ve cezası idamdır. Hangi ülkeye giderseniz gidin, durum farklı değildir. Ben, İstiklâl Mahkemesi'ni mahkeme saymıyorum, bu bir Harp Divanı'dır. Ama elinizi vicdanınıza koyarak söyleyin; aynı ayaklanma bugün olsa, hukuk devleti güvenceleri ile donatıldığı ileri sürülen bugünkü mahkemeler de aşağı yukarı aynı cezaları vermezler mi? Uygulamaları da görüyorsunuz. İhtilallerin yasası budur. Ayaklanmayı başaramayan asılır. Yalnızca bizde değil dünyanın her yerinde geçerli kural budur. Başarıya ulaşırsanız, kendi kurallarınızı kendiniz koyarsınız.. Ayaklanma ya da sizin değişinizle kıyam suç değil midir?"

Fırat, bu sorumu şöyle yanıtlıyor:

"- Hukuki bakımdan, iş o noktaya geldikten sonra ayrı. Tabii, suç olabilir... Bu noktaya nasıl gelindi? Bazı hadiseleri tarihin karanlığından görünce ve resmi ideoloji de hadiseleri çevirince bazı fikirler donuklaşıyor; sabitleşiyor.

Bu kıyam ya da sizin değişinizle ayaklanma niye olmuştur? Mesela, kıyam başladıktan sonra, eline bomba alıp, sağı solu bombalamak mı var, yoksa bir nizamı rayına oturtmak mı?

Şimdi ben de diyorum ki: Bugün Türkiye'de birçok siyasi parti var. Bir parti fikrini söyleyip iktidara geldiği zaman silahlı güç gelip vuruyor, diyor ki 'Sen bu işi yapamadın.' Şimdi Türkiye'de darbelerin garabeti nedir? Giden Kemalist, gelen Kemalist!

Her ihtilalin kaidesi vardır dediniz. Doğrudur. Ancak bize uygulananlar değişiktir. Fransız ihtilali, Sovyet ihtilali.. Bunların hepsinin kendilerine göre kanunları vardır. Benim söylemek istediğim şu: Bütün bunlar, kendi dönemlerinde olur, biter. Fakat biz, 66 senedir, hadiselerin varisleriymişiz gibi kuşku altındayız. Doğacak çocuklar bile!

Dedim ki, 'Biz çok ezildik.' 1925'de erkekler, İran'a ve Irak'a geçmişler. Kadınlarla çocuklar sürülüyorlar. 1928'de

çıkarılan aflu geri dönüyorlar 29 senesinde. 35'te ikinci sürgün Trakya'ya. 1960'ta Milli Birlik Komitesi 55 ağı ile aileyi sürgüne gönderiyor. Her birini de başka ile... Menkul-ler satılıyor, gayri menkullere de el konuyor."³²³

Söyleşi burada bir başka konuya bağlanıyor. Sözün burasında bir başka soru daha soruyorum:

"- Bunlar genide kaldı. O dönemin koşulları içinde yapılmış uygulamalardır. Bugünkü hukuk düzeninde bu tür uygulamaları savunmanın olanağı yoktur. Gönüyorsunuz, bugün, içinde Kürt kökenli bakanların da bulunduğu Akbulut hükümeti sürgün ve sansür karamamesi çıkardı. Bu karamameye önce bizler karşı çıktık. Yine elinizi vicdanına koyarak yanıtlayın. Bakın, Devlet Bakanı Kamuran İnan'ın dedesi Bitlis Ayaklanması'nda asılmış. Oğluyla birlikte asılan Seyid Abdülkadir'in torunu Sümerbank Genel Müdürlüğü yapmış. Şeyh Sait ailesinden birkaç kişi milletvekili olmuşlar. Devlet, bu açıdan kin gütmemiş, ama Marksist-'seniz, devrimciyseniz, devlet ömür boyu sizi izler. Kamu hizmetlerine alınmazsınız, pasaport da alamazsınız. Ruhi Su'ya ve Orhan Apaydın'a ölüm döşeklerinde bile pasaport verilmedi. Zekeriya Sertel, yıllarca vatanına gelememi. Nazım Hikmet olayını biliyorsunuz. En son örnek, Behice Boran... TİP'liler... DİSK'ciler... Yapılanları biliyorsunuz. Ne diyorsunuz, bu konulara?

- TBMM'ye Kürt milletvekili olarak giremiyor. Resmi ideoloji Kürd'ü tanımıyor. Bir bakan 'Ben Kürt'üm' dedi; mahkemeler cezalandırdı.³²⁴ Kürtler, İran'da da Irak'ta da ayaklandılar. Türkiye'deki uygulamalar değişiktir.

Bir başka noktayı dikkatinize sunmak istiyorum. Doğu'daki bütün aşiretler, boylar, şeyhler, Şeyh Sait ile beraber değildi. Daha çok Atatürk ile beraber olup, bağlılık telgraf-ları çektiler.

Türkiye Cumhuriyeti, Şeyh Sait ile beraber devlete karşı kıyam edenleri yargılayıp cezalandırırsaydı, tepki bu kadar büyük olmazdı, derlerdi ki: 'Cumhuriyete karşı geldiler, Kürt devleti kurmak istediler. Biz de beraber yaşamak istedik, Atatürk ile beraberdik, biz de beraber yaşıyoruz.'

Bu fikri bugün bizzat devleti kuranlar yıktılar. Tabii, Şeyh Sait ile beraber yargılanıp cezalandıranlar tepki gösterecekler. Bu onların en tabii haklarıdır. Ama Şeyh Sait ile değil

Atatürk ile beraber olanlar da beraberce horlanınca tepki büyüdü. Bugün Türkiye'deki Kürtler, eğer nasyonalist akıma girmişlerse, onların öğretmeni Atatürk'tür."

*

* *

Bugün dünya değişmiş. Bugün koşullar bambaşka.

Çağımızın ulaşmak istediği amaç şu: Uluslar ve insanlar barış içinde birarada yaşamalıdır. Ulusları, etnik kökenleri, soyları, dinleri ve inançları ne olursa olsun insanlar, uygar bir dünyada birarada barış içinde yaşamalıdır. Ülkede barış da, insan haklarının yurdun dört köşesinde uygulanması ile sağlanır.

Melik Fırat ile birçok konuda görüşlerimiz ayn. Ben, Atatürkçüyüm ve devrimciyim; laikliğe bütün yüreğimle inanıyorum. Şıhların, şeyhlerin ve ağaların, toplumda birer sömürü kaynağı oldukları görüşündeyim.

Birleştığımız noktalar da var: Barış, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri, yurttaşlık bilinci ve insan hakları!..

NOTLAR

Seyit Abdülkadir

1 Meşrutiyet aydınlarından Dr. Abdullah Cevdet, garpçı diye bilinen düşünceleri ile tanınan bir aydındır. *İçtihat* adlı yayın organını çıkaran Dr. Abdullah Cevdet, cumhuriyetin ilanından sonra Türkler'in Almanlar ve İtalyanlar ile evlenerek "Türk konına kon eklenmesi" görüşünü savunmuştur. (Tunaya, Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Harekatları, Yedigün Yay., İst., 1960, s: 81.)

Kürt kökenli aydın Dr. Abdullah Cevdet'in Kürdistan hakkındaki yorumları için: Hanioglu, Dr. M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İst., 1981, s: 318.

2 Tunaya, Tanık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cild 2, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s: 186-87; Sekban, Dr. Şükrü M., *Kürt Meselesi*, Kon Yay., Ank. 1979, s:155-56.

3 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucu üyeleri şunlardır:

1- Ayon üyesi Seyit Abdülkadir Efendi, 2- Eski Hicaz Valisi Babanzade Mustafa Zihni Paşa, 3- Bediüzzaman Molla Sait, 4- Eski Harput Valisi Kemahlı Sabit, 5- Eski Belediye Başmüfettişi Bedirhanzade Murat Remzi, 6- Bedirhanzade Mehmet Ali, 7- Bedirhanzade Hasan Remzi, 8- 3'üncü Kolordu Komutanlarından emekli Yarbay Emin Bey, 9- Tekkeler ile ilgili daire olan Meclis-i Müşatih Başkanı Şeyh Saffet, 10- Binbaşı Mehmet Sıddık, 11- Eski Muş Milletvekili İlyas Sami, 13- Şeyhülislâm Haydarzade İbrahim, 14 - Bedirhan Emin Ali, 15- Eski Malatya Mutasarrıfı, Halil Rami Bey, 16- Eski Ukre Kaymakamı Abdülaziz, 17- Babanzade Hikmet, 18 - Bedirhanzade Bedirhan, 19- Eski Erbil Müftüsü Abdullah Efendi, 20- Baytar Çivrilzade Mehmet Nuri, 21- Yüzbaşı Mevlut, 22- Emin Paşa, 23- Darülfünun öğretmenlerinden Abdülkadir Nuri, 24- Ankara'nın Bala Eşrafından Hacı Osman, 25- Eki Medine Kadısı Hacı Molla Sait, 26- Dr. Şükrü Mehmet, 27- Binbaşı Hanbeyzade Süleyman Nuri, 28- Dersim Aşiretlerinden Eczacı Sanoğlu Hüseyin Hüsnü, 29- Sina Konsolosluğundan emekli Emin Avni, 30- Dr.

Binbaşı Ahmet Vîcdanî, 31- Siverekli merhum Osmanpaşazade Halil Fahri, 32 - Babanzade Mahmut, 33- Babanzade Şükrü, 34- Mevlânâzade Rifat, 35- Mehmet Emin Paşa, 36- Kumay Yüzbaşı Tefîk Vehbî, 37- Öğretmen Abdurrahman, 38- Üsteğmen Diyarbakırlı Osmanbeyzade Mustafa Şevket, 39- Eski Üsküdar Mutasarrıfı Sadrettin, 40- Mutasarrıf Hamza, 41- Ahmet Hamdi Paşa, 42- Emekli Savcı Urfalı Tayfur, 43 - Eski Polis Müdürü Halil, 44- Üsteğmen Kemal Feyzi, 45- Yüzbaşı Emin, 46- Yüzbaşı Mehmet Zeki, 47- Fatih Medresesi hocalarından Osman Nuri, 48- Yüzbaşı İhsan, 49- Vanlı komiser Süleyman, 50- Hacı Abdullah Sadi, 51- Dr. Tefîk, 52- Topçu Yüzbaşı Abdülkerim, 53- Cemilpaşazade Ekrem, 54- Bedirhan Asaf, 55- Dr. Feyzi Berhu, 56- Eski Palu Kaymakamı Süleymaniyeli Tefîk, 57- Süleymaniyeli M. Emin Bey, 58- Hoca Ali Efendi, 59- Arvaslı Şefik, 60- Babanzade Fuat, 61- Tüccar Fetullah Efendi. (Doğan Avni, **Yayınlanmayan Anılar**, s: 44; Bruinessen, Martin Van, Özgür Gelecek, Şubat 1989, s: 32).

Dernek Başkanı Seyit Abdülkadir ve Abdullah Sadi, Kemal Feyzi, Şark İstiklâl Mahkemesi Kararı ile asıldılar. Dersimli Mehmet Nuri, (Avni Doğan'daki listede Çevîlzade, Bruinessen'in listesinde Çolakzade olarak yer alıyor) Koçkiri ve Dersim Ayaklanmaları'nda görev aldı. Cemilpaşazadelerden Ekrem Bey, Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle yargılandı. Yüzbaşı İhsan Nuri, Dersim Ayaklanması'nın liderliğini yaptı. Emin Ali Bedirhan da Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Başkanlığı'na seçildi.

Bu derneğin üç kurucusunun izledikleri yaşam çizgisi ilginçtir:

Kürt Teali Cemiyeti genel sekreteri Babanzade Şükrü, İstanbul İktisat Fakültesi eski öğretim üyelerinden Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'dır. Eski Valilerden Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu olan Şükrü Baban, öğretim üyeliği ve gazetecilik yaptı.

Baban, Dr. Şükrü Mehmet ve eski polis müdürlerinden Halil Bey ile birlikte 4 Ağustos 1919 tarihinde Amerikan İnceleme Komisyonu'na Bağımsız Kürdistan kurulması için başvurdu. (Kutlay, Naci, **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Komal Yay., İst., 1991, s: 136).

Demek kurucularından Dr. Şükrü M. Sekban, **Kürt Meselesi** adlı kitabında (Kon Yay., Ank., 1979, s: 162) "Kürt Meselesinin Ortadoğu'da yeni bir koz olarak" kullanıldığı kanısındadır.

Aynı Dernek kurucularından Baytar Mehmet Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi** adlı kitabında (Eylem Yay. İst., 1979, s: 264) Türki-

ye'nin Kürt Sorunu'nu, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Birleşik Amerika'da olduğu gibi çözmesi gerektiğini, bunu yapamazsa ilerde "ecnebi müstemlekesi" olacağını yazmaktadır.

4 1908 yılında Diyarbakır'da Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İstanbul'da Seyit Abdülkadir'in ömür boyu başkanlığında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. (Kutlay Naci, İttihat ve Terakki ve Kürtler, Fırat Yay., İst., 1991, s: 41.) Kurucular arasında Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) ve Babanzade Naim Bey de bulunmaktadır. Derneğin Diyarbakır Şube Başkanı Müftü Suphi Efendi'dir.

Kürt Üniversite Öğrencileri Derneği Hivi de 1912 yılında kurulmuştur. (Kutlay, 42; Sekban, Dr. Şükrü Mehmet, Kürt Sorunu, Menteş Basımevi, 1979, s: 19.)

Kürt Hivi Cemiyeti şu Kürt aydınlarınca kurulmuştu:

Cemilpaşazade Ömer, Cemilpaşazade Kadri, Fuat Tema, Cerrahzade Memduh Selim, Necmettin Hüseyin, Abdüloziz Baban, Motkili Halil Hayali.

Demeğin Roji Kürd adlı bir yayın organı bulunmaktaydı. İstanbul Darülfünunu'nda anayasa hukuku profesörü Babanzade İsmail Hakkı Bey, Yusuf Ziya ve Kemal Fevzi, bu dergide çalışıyorlardı. Bu derginin kapanması üzerine dernek yöneticilerince **Hatewa Kurd** adlı yayın organı çıkarıldı. Demek daha sonra Jin adlı bir dergi daha çıkardı.

Korçikan Aşireti Reisi Hacı Musa Bey de derneği desteklemişti. (Koçkiri Halk Hareketi, 1919-1921, Komal Yay., Ank., 1976, s: 4.)

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti kurucularının adları da şunlardı:

Bedirhanzade Emin Ali, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey, Erzurum Milletvekili Seyfullah Bey, Hakkâri Milletvekili Taha Efendi, Van Milletvekili Tevfik Bey, Bedirhanzade Kamil Bey, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Genç Milletvekili Mehmet Efendi, Mir Zeytinzade Hüseyin Avni Bey, Miralay Mahmut Sami Bey, Yargıç Diyarbakırlı Mehmet Faik Bey, Bediüzzaman Said Efendi, Mutkaylı Halil Hayali Efendi, Kürdizade Ahmet Romiz (Tunaya, Tark Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 2, Mütareke Dönemi. Hürriyet Vakfı Yay., İst., 1986, s: 214-215).

İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti de eski milletvekillerinden Seyit Taha ve Abdülkadir'in girişimleri ile Mısır'da kurulmuştur. Süreyya Bedirhan'ın başkanlığındaki demek, Paris Barış Görüşmeleri'ne Arif Paşa'yı görevlendirmişti. (Tunaya, Cilt 1, s: 408; Kutlay, s: 139.)

Seyit Abdülkadir'i uzlaşmacı bulup Kürdistan Teali Cemiyeti'ne aynılan köktenci bir grup da Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Bu köktenci Kürtler'in adları şöyleydi:

Bedirhani Emin Ali, Bedirhani Ferit Bey, Babanzade Şükrü Bey, Babanzade Hikmet Bey, Dr. Abdullah Cevdet Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey, Bitlisli Kemal Feyzi Bey, Cemilpaşazade Ekrem, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Mevlanazade Rifat Bey. (Kutlay, s: 135.)

4 Aralık 1918 tarihinde kurulan Vilayet-i Şarkıya Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i'nin kurucu üyeleri de şu Kürt ve Türk aydınlardı:

Mahmut Nedim Bey, Eski Beyrut Valisi Hakkı Bey, Beyazıt Milletvekili Şefik Bey, Diyarbakır Milletvekilleri Fevzi ve Lütfü Beyler, Şair Süleyman Nazif, Cevat ve Hacı Raif Efendi. (Kutlay, s: 136.)

1923 yılında Erzurum'da Kürt İstiklal Cemiyeti de şu üyelerden oluşuyordu:

Erzurum: Başkan, Miralay Cibranlı Halit Bey, Kaymakam Küçük Kâzım Bey, Miralay Küçük Ragıp Bey, Hacı Dursun Bey, Hınıs Kaymakamı Arif Bey, Abdullah ve Arslan Beyler. İstanbul: Seyit Abdülkadir, Avukat Abdurrahim; Kars: Yüzbaşı Tefik; Beyazıt: Şeyh İbrahim; Malazgirt: Haydaranlı Hüseyin Paşa; Varto: Hasenalı Halit Bey; Hınıs: Yüzbaşı Raşit ve Rüştü Efendi; Muş-Bitlis: Eski Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Binbaşı Hacı Hasan Bey, Abdurrahman Ağa; Van: Molla Abdülmacit Efendi, Binbaşı Arif Bey, Sadun Bey, Ali Bey; Siirt: Yüzbaşı İhsan Bey, Hacı Abdullah Efendi, Derviş Bey, Kaymakam Rezzak Bey, Emekli Miralay Vais Bey; Şırnak: Süleyman Ağa; Cizre: Hacı Dursun Efendi, Abdulvahap Efendi, Abdulmuttalip Efendi; Diyarbakır: Cemilpaşazade Ekrem Bey, Dr. Fuat Bey, Abdülgani Bey, Dr. Nazım Bey, Binbaşı Mustafa Bey, Kaymakam Adnan Bey; Mardin: Hacı Kadir Efendi, Dersim Kaymakamı Kadir Bey; Erzincan-Harpüt-Dersim: Kangörsade Ali Haydar. Bitlis çevresi: Hacı Musa Bey ve oğulları, Cemil Çeto, Şeyh Selahattin, Mustafa Ağa ve oğulları; Van çevresi: Karavilli Dezzgin Ağa, kardeşi Ebubekir Ağa, İsmail Ağa, Umar Ağa, İsmail Simko Ağa, Şeyh Abdurrahman Efendi, Şahin Ağa, Yahya Ağa, Yakup Ağa; Şırnak çevresi: Alihan Ağa, Abdurrahman Ağa, Süleyman Ağa, Umar Timur Ağa, Ağıt Ağa, Şeyh Tahir. Mardin çevresi: Remo Ağa, Eyup Bey, İsa Ağa, İbrahim Ağa, Faris Ağa, Milli Aşiretinden İbrahim Paşa. (Olson Robert, The Emergence of Kurdish Nationalism and The Said Rebellion, 1880-1925, University Of Texas Press, Austin, 1989, s: 170-171.) Yazar, İngiliz belgelerinde (Air S/566) sayılı belgeye yollama yapıyor.

Bunlardan başka Nuri Dersimi'nin liderliğindeki Kürdistan Muhibban Cemiyeti ile Kürt Milliyet Fırkası, Kürt Hoybun Cemiyeti ve Diyarbakır'da 1918 yılında Ekremcemilpaşazade Ekrem ve Kasım Beyler ile Cerşizade Kerim ve Fikri Beyler'in önderliğinde kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Adana'da İsmail Asafhan'ın başkanlığındaki Teavün Cemiyeti'ni de saymak gerekir. (Tunaya, s: 189; Kutlar, s: 133; Koçkiri, s: 29; Çay, Abdulhaluk, 2. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Kasım 1981, s: 88).

5 Kürt Teali Cemiyeti ile Kürt Neşri Maarif Cemiyeti ve Teali-İslâm Cemiyeti kurucularından Bediüzzaman Said Efendi, nurculuk olarak adlandırılan dinsel akımın lideri Said-i Nursi'dir. Said-i Nursi'nin, Kürt Devleti kurmak isteyen Seyit Abdülkadir'e şu yanıtı verdiği ileri sürülüyor:

"Allahü Zülcelal Hazretleri, Kur'an-ı Kerim'de (öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah'ı severler. Allah da onları sever) diye buyurmuştur. Ben de bu beyan-ı ilahi karşısında düşündüm; bu kavmin, bin yıldan beri alem-i İslâm'ın bayraktarlığını yapan Türk milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine dört yüz elli milyon hakiki Müslümanın kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçi peşinden gitmem." (Şahiner, Necmettin, Bilinmeyen Yanlarıyla Bediüzzaman Said Nursi, Yeni Asya Yay., 7. Bası, s: 229).

6 Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, s: 404; Tunaya, a.g.e., Cilt 2, s: 188; Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti hakkında bkz. (1) Türk Kültürü, sayı 223, Kasım-Aralık, s: 84 vd.)

7 Akşin, s: 181 ve 195; Erdost, Muzaffer, Şemdinli Röportajı, Yön dergisi, 29 Temmuz 1966, s:12; Seyit Abdülkadir'in ailesi hakkında bkz: Erdost, Muzaffer, Şemdinli Röportajı, Onur Yay., İst., 1987, s: 23-32.

Yalçın Küçük'ün, Kürtler Üzerine Tezler adlı kitabında (Dönem Yay, s: 70) şu satırlar var:

"Abdülkadir, bir Kürt lideri olmasının yanında önde gelen İttihatçı'dır. Eldeki bilgilere göre hiç katılmadığı Şeyh Said İsyanı nedeniyle Diyarbakır'da asılmasını, M. kemal'in İttihatçı önderleri temizleme eğilimine de bağlayabiliyoruz."

Abdülkadir, 1896 yılında İttihat ve Terakki'ye girmiş, sonra da Hüriyet ve İtilaf'ın kurucuları arasında yer almıştır. (Tunaya, Cilt II,

264: Akşin Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İst., 1987, s: 20.)

Damat Ferit Kabinesi üyesi bir Hürriyet ve İtilafçı'nın "önde gelen bir İttihatçı" olduğu ve bu yüzden M. Kemal tarafından "temizlendiği" yolundaki sav ve bu sava dayalı kesin yargının hiçbir dayanağı yoktur!

8 "... İmadiye dahil fakat Zaho hariç ve Mardin'in güneyinden 37 enlem boyunca ve Mamureltüzaziz, Bitlis, Van illerinin kuzey sınırlarıyla belirlenen Kürdistan." Akşin, s: 535.

9 İstiklâl Mahkemesi Savcılarının, Doğu İlleri Umumi Müfettişi Avni Doğan'ın yayınlanmamış anılarından (s: 50-51) alınan bu anlaşma metnini günümüz Türkçesi ile yayınlıyoruz. Ayrıca metni karşılaştırmak için bkz. (Kutlay Naci, *İttihat ve Terakki ve Kürtler*, Koral-Fırat Yay., İst. 1991, s: 122).

10 İstiklâl Mahkemesi Savcısı Avni Doğan, *Yayınlanmamış Anılar*, s: 52. Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar hakkında bkz: Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cild II, s: 194. Aşiret reislerinin telgrafı hakkında bkz: Yıldız, Doğan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yay., İst., 1991, s: 81-82; İngilizlerin yorumu hakkında bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, s: 425 vd.

11 Ulubelen, Erol, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yay., İst., 1982, s: 195.

12 Kürt delegesi Şerif Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Timur, Taner, *Bir İttihatçı Düşmanı / Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi*, Tarih ve Toplum, Aralık 1989, sayı 72, s: 17-20, Ayrıca Şerif Paşa, *Bir Muhalefin Hatıraları*, Nehir Yay., İst., 1990.

13 Şimşir, N. Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1973. s: 39, Belge no: F.O. 371/4158/100983.

14 Öke, Mim. Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. Noel'in Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank., 1988, s: 24, Hindistan Bakanlığı Arşivi Belge no: IOR L/PS/11/151. P. 23333. 23.IV.1919.

Doç. Dr. Öke'nin bu kitabı 1989 yılında Boğaziçi Yayınları arasında İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu adıyla da yayınlanmıştır.

15 Şimşir, a.g.e., s: 272-73, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belge no: F.O. 406/41, 424, No: 194.

16 Şimşir, s: 273.

17 Akşın, s: 536, İngiliz Dışışleri Bakanlığı Belgesi: F.O. 371/4191. 89705.

18 Akşın, 6. Kolordu Komutanlığı'ndan 18 Aralık 1918 günü gönderilen 4302 sayılı yazıya karşılık Harbiye Nezareti'nin verdiği yanıtta şu kaygıların yer aldığını aktarıyor

"..aynımcılığın kabul edilemeyeceğini, ancak Kürtler'e karşı yürütülecek tedip hareketlerinin, asayişi bozuk göstererek İngilizler'e işgal vesilesi verebileceği..."

19 Öke, s: 30.

20 Öke'nin kitabının bu bölümü Noel'in tuttuğu günlüklere ve İngiltere Dışışleri Bakanlığı gizli belgelerine dayanılarak hazırlanmıştır. Kitapta, Noel'in gezileri ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer veriliyor. Bkz. s: 29 vd.

21 Şimşir, s: 119-120, İngiliz Dışışleri Bakanlığı özgün belge no: F.O. 371/4913/141332.

İngiliz Kürtçülüğü

22 Ulubelen, s: 193. İngiliz Dışışleri Bakanlığı özgün belge tarih ve sayısı: 21 Temmuz 1919, 693/464; Jaeschke Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1971, s: 144.

23 Ulubelen, s: 193. Kaynak özgün belge no: 678/451.

24 Öke, s: 26. Dr. Öke, Noel'in Tatar Ayaklanması planı için özgün kaynak olarak Hindistan Bakanlığı'nın şu gizli belgesine yollama yapıyor: "IOR, L/PS/11/130. p. 38/1918.3.4 ş. 1918"

25 Akşın, s: 535.

26 Öke, s: 100-101. Kaynak özgün belge: PRO. WO 106/920. Personalities in Kurdistan, Bağdat. Haz. 1919.

Kaynak özgün belge: Fransa'nın Bağdat'taki Yüksek Komiserliği de 19 Şubat 1920 günü Raux imzasıyla geçen raporun Fransız Dışışleri Bakanlığı arşivindeki sayısı: F-311-3.

Bedirhanoglu ailesinin kökeni için bkz.: Sevgen, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Osmanlı Belgeleriyle Kürt Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1981, s: 61-137.

27 Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, s: 108, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndaki özgün belge: F.O. 371/4159/135054.

28 Şimşir, s: 107. Özgün belge: F.O. 371/4192/137252.

29 Şimşir, s: 109.

30 Atatürk, Mustafa Kemal, Söylev, Cilt I-II, Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. Çağdaş Yay., 8. Baskı, s:63 vd.; Karabekir, Kâzım, İstiklal Harbimiz, Merk Yay., İst., 1938, s: 62 vd; Uğur Mumcu, Kâzım Karabekir Anlatıyor. Tekin Yay., İst. 1990, s: 23 vd.

31 Feyzioğlu, Prof. Dr. Necmettin Feyzi, İnkılap Tarihi, Fakülteler Mat., İst., 1975, s: 134.

32 Ali Galip'in yaşam öyküsü hakkında bkz.: **Kurtuluş Savaşında Valiler**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Yıl 1971, s: 36, VII; Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri, Ank., 1970, s: 60-62.)

Ali Galip 1922 yılında Adapazarı'nda kurulan Osman Paşa Harp Divanı'nda yargılanmış ve aklanmıştır. Rauf Bey'in isteği üzerine 150'likler listesinin 39. sırasında Romanya'ya sürülen Ali Galip, Romanya'da at canbazlığı yaparak geçimini sağladı. 1932 yılında Romanya'da öldü. (Sosyal, İlhami, 150'likler, Gür Yay., İst., 1988, 3. bası, s: 270-71; Feyzioğlu, a.g.e., s: 104-5).

33 İğdemir, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1969, s: 78.

34 Nadi, Yunus, **Ali Galip Hadisesi**, Sel Yay., İst., 1955, s: 53-54.

35 Akşin, s: 53, özgün kaynak: *Diary of Major E.W. Noel, C. I, E.D.S.O. On Special Duty in Kurdistan from the 14th. to September 21st., 1919, (Basrah), F.O. 371/5068, E 2999.*

36 Nadi, s: 55.

37 Nadi, s: 58; Öke, s: 90.

38 Bu mektuplar için bkz.: Atatürk, Kemal, Söylev, Velidedeoğlu, Cilt III, Belgeler, s: 70; Noel ve Ali Galip serüveni için Nadi, s: 70-73; Akşin, s: 552-3; Öke, s: 95.

Noel-Ali Galip olayında adı geçen Kamuran Bedirhanoglu, 1840 yılında Osmanlılar'a karşı ayaklanan Cizre Beyleri'nden Bedirhan'ın torunudur. Kamuran ve Celadet Bedirhan'ın babaları Kürt aydınlarından Emin Ali Bedirhan'dır. Celadet ve Kamuran Bedirhan'ın Kürt dili üzerine çalışmaları bulunuyor. (Özgür Gelecek, 1989, sayı: 3, s: 39-40.)

Kamuran Badirhan, İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Hakkında soruşturma açılınca, kardeşi Celadet Bey'le yurt dışına kaçtı. Almanya ve Fransa'da yaşayan Kamuran ve Celadet Bedirhanoglu kardeşler, daha 1930 yılında Suriye'ye gittiler. Celadet Bey, Suriye'de Hawar ve

Ronahi adlı dergileri çıkardı. Celadet Bey Beyrut'ta da Roja Nu adlı Kürtçe dergi çıkarmaya başladı.

Kamuran Bedirhanoglu, Suriye'de Kürt Hoybun Cemiyeti'ni kurdu. 1940 yılından sonra Paris'e yerleşti. Polonyalı bir kadın ile evlendi ve ölümüne kadar da Paris'te yaşadı. Kardeşi Celadet. 1951 yılında bir kazada öldü.

Bedirhanoglu, Irak Kürtleri'nin ayaklanmalarından sonra 1961 yılında bu ayaklanmaların Avrupa'daki sözcülüğünü üstlendi. 1968 yılında Kürt İhtilal Konseyi Temsilcisi Emir Kamuran Ali Bedirhan imzası ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant'a muhtıra verdi. (Sevgen, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Türk Kültürünü Araştırma Ens., Ank., 1982, s: 133 ve 245.)

Bedirhanoglu, Paris'te Inelco kısa adıyla bilinen Doğu Dilleri Araştırma ve Öğrenim Enstitüsü'nde uzun süre öğretmenlik yaptı. 6 Aralık 1978 günü ölen Kamuran Bedirhanoglu, Paris'de 1983 yılında kurulan Kürt Enstitüsü'nün manevi kurucularından sayılıyor.

Atatürk'ün bakanlarından Vasıf Çınar, Kamuran Bedirhanoglu'nun teyzesinin oğludur. Şair İbrahim Alaettin Gövsa, Bedirhanogullarından Hasan Bey'in damadıdır. Tarihçi Cemal Kutay da Bedirhanoglu ailesindendir.

39 Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgesi. Kaynak: özgün belge. bkz: E. Levand (1918-1920) serisi, Vol. 93, s: 1.

Ayrıca bkz Bayur, Hikmet, Türk Devleti'nin Dış Siyaseti, Ank., 1942, s: 40, Metin için Karabekir, İstiklal Harbimiz, s: 374; Sonyel Salahi, Osmanlı İngiliz Gizli Anlaşması, Belleten C. XXXIV., Ank., 1970, s: 135.)

Bu gizli anlaşmanın 6. maddesinde yer alan Kıbrıs'ın İngiltereye verilmesi de Sevr Anlaşması ile gerçekleşmiştir.

Gürel Şükrü, Kıbrıs Tarihi, 1878-1960, Kaynak Yay., İst., 1984, s: 107-9.

40 Bu belgeler için bkz.: Ulubelen, s: 195-196. Kaynak özgün belge: 734/488, s: 206, Kaynak özgün belge: 907/609.

41 Raporun İngilizce tam metni için bkz.: Şimşir, s: 272-73.

42 Ulubelen, s: 257, özgün belge: 49/33.

43 Ulubelen, s: 257; özgün belge: 49/34.

44 Jaeschke, s: 145; Ulubelen, s: 264, özgün belge: 108/103.

45 Baytok, Taner, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı. Başnur Mat., Ank., 1970. s: 32, 109 vd.

46 Olcay, Osman, **Sevr Anlaşması'na Doğru**, SBF Yay., Ank., 1981, s: 121 vd.

47 İngiltere ve Fransa arasında, Ortadoğu'nun paylaşılmasına ilişkin 16 Mayıs 1916 tarihli anlaşma.

48 Olcay, s: 465-66.

49 Olcay, s: 457.

50 Her iki metni karşılaştırmak için bkz.: Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, AÜHF Yay., TTK Basımevi, 1953. s: 551-52 ve Olcay, s: 467.

51 Seyid Abdülkadir'in Sevr Anlaşması'nı imzalayanlardan biri olduğu (Sekban, **Kürt Meselesi**, s: 156) ileri sürülüyor. Ancak resmi anlaşma metninde Ayan üyeleri Hadi Paşa ve Rıza Tevfik ile Bern Büyükelçiliği Fevkalade Temsilcisi Reşid Halis Bey'in imzaları bulunuyor (Erim, s: 527). Sonyel Dr. R. Selahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1986. Özgün İngiliz belgesi F.O/5053/E 9071; F.O/5054/E. 966; Yıldız, Hasan, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yay., İst., 1991, s: 23. Yazar, Sevr görüşmelerinde Ermeniler ve Kürtler arasında gerginliğin sürdüğünü, Kürt toplumu içindeki çeşitli kesimlerin sözcülerinin "*kendilerine ait olmayan hayali bir devlet için kavgaya ettiklerini*" yazıyor.

52 Artuç, İbrahim, **Büyük Dönemeç**, Kastaş Yay., İst., 1985, s: 77 vd.

53 Günlübol-Sar, Mehmet-Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, AKDITYK Yay., Ank., 1990. s: 41 vd; Sonyel, s: 369 vd.

54 Milli Misak hakkında bkz.: Kaymaz, Nejat, **TBMM'nde Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu**, Tarih ve Toplum, sayı 19, temmuz 1985. s: 47 vd.)

55 Meray Seha, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, SBF Yay., Ank., 1970. Takım I, Cilt I, Kitap I, s: 354 vd.; Kürkçüoğlu, Ömer. Doç. Dr., **Türk İngiliz İlişkileri**, SBF Yay., 1978, s: 277; Sonyel, s. 307.

56 Sonyel, s: 310-11, Özgün belge F.O/9060/E 932/E 959. ayrıca Times, 24 Ocak 1923.

57 Şimşir. N. Bilal. **Lozan Telgrafları-I, (1922-1923)**, AKDITYK Yay., Ank., 1990. s: 288

58 Sonyel. s: 399, Özgün belge: F.O/7965/E 13599.

59 Şimşir. a.g.e. s: 493.

60 Türk İstiklal Harbi, VI'ncı cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Yay., Ank., 1974. s: 260 vd.

61 Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Yay., Ank., 1972. s: 28.

Koçkiri Ayaklanması

62 Duru, Orhan, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Milliyet Yay., İst., 1978. s: 160-61.

63 Webster's Biographical Dictionary, s: 194.

64 Mevlanazade Rifat olacak.

65 Mustafa Kemal'i idam cezasına çarptıran Kürt Nemrut Mustafa Paşa'dır.

Kürt Mustafa Paşa, Kürt liderlerinden Şerif Paşa'nın da akrabasıydı. Damat Fenit, Kürt Mustafa Paşa'yı Hüdavendigâr Valiliği'ne atamayı tasarlamıştı. (Akşin, s: 79 ve 590.)

Fransız gizli belgeleri üzerinde bir araştırma yapan Hasan Yıldız, Fransız belgelerinde Kürt Mustafa Paşa, Mevlanazade Rifat, Bahriye Nazin Hamdi (Kiraz Hamdi Paşa), bölgedeki aşiret reislerinden Ahmet Taha ve birkaç Kürt kökenli subay ve sivilin İngiliz egemenliği için çalıştıklarını, bunların sayısının 27 olduğunu kaydediyor. (Yıldız, Hasan, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul, ... s: 33.)

Yıldız, "General Kürt Mustafa, İngiliz propaganda bildirileriyle birlikte, gurubuyla Güney Kürdistan'a hareket eder" diye yazıyor. Yıldız'ın yollama yaptığı özgün Fransız belgesi: Kürdistan Dosyası, Cilt 12, s: 94.

66 Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 tarihli anlaşma İngilizlerin tepkisiyle karşılanmıştı. Sonyel, s: 69 vd.

67 Askeri Ataşe, "bizlere verilen bölgeler" derken herhalde Amerikan mandası projesinden söz ediyor.

68 Raporun tam metni, Duru, a.g.e., s: 161-66.

69 Koçkiri Aşireti altı büyük kabileden oluşur: İbolar, Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Bolular, Laçınlar, Pevizanlılar... Bugün Koçkiri aşireti ileni gelenleri, yörede yaşayan Tannverdi, Aışan oğlu, Apaydın, Balta ve Öztürk Aileleridir. (Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde

Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Yay., Ank., 1974, s: 260; Şadilli, s: 6.

Kürt aşiretleri ile ilgili bilgi için bkz.: Gökalp, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler**, Komal yay., Ank., 1975, s: 48 vd.; Zeki, M. Emin, **Kürdistan Tarihi**, Komal Yay., İst., 1977, s: 191 vd.; Sevgen, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank., 1982. s: 51- 240; Yavuz Edip, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Kurtuluş Matbaası 1968, s: 308 vd.; **Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Genel Durumu**, İçişleri Bakanlığı Yay., Ank., 1972, s: 479 vd.

70 Baytar Nuri, bucak müdürünün Alişan Bey olduğunu; yazıyor. (Dersimi, M. Nuri, **Dersim Tarihi**, Eylem Yay., İst., 1979, s: 110). Genelkurmay yayınında da "Ümraniye Nahiye müdürünün Haydar Bey olduğu" yazılıyor. (**İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, s: 260.)

71 Dersimi, s: 112, Dersimi, Binbaşı Noel'i şöyle savunuyor:

"..Mustafa Kemal Paşa'nın casus diye vasıflandırdığı Binbaşı Noel, bu adamdır ve vazifesi resmi bir vazife olup Sulh Kongresi tarafından Ermenistan ve Kürdistan hududlarının tayin ve tesbiti için ihzari bir rapor tanziminden başka birşey değildir."

İngiliz belgeleri, Noel'i aklamaya çalışan Baytar Nuri'yi yalanlıyor!

72 Dersimi, s: 110.

73 **Koçkiri Halk Hareketi**, Komal Yay., Ank., 1979, s: 35. Kitapta, Koçkiri Ayaklanması'nın Kürt Teali Cemiyeti yöneticileri Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Said-i Nursi ve Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ın İstanbul'da ABD, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlikleri ile görüştükleri kaydediliyor. Kitapta, demek üyesi Baytar Nuri'nin ayaklanmayı örgütlemesi için Dernek tarafından Zara-Divriği-Kangal yöresine gönderildiği anlatılıyor (s: 36). Ayrıca bkz: Dersimi, s: 114; Gündoğan, Cemil-İncesu, İbrahim-Gezici, Ali Rıza, **Halepçe Jenosidi Öncesi ve Sonrası Vahşet Yargılanıyor**, Sun Yay., 1991, s: 247.

74 Dersimi, s: 115; **Türk İstiklal Harbi**, s: 261.

75 **Türk İstiklal Harbi**, s: 26.

76 **Türk İstiklal Harbi**, s: 269-70; Dersimi, s: 117.

77 Dersimi, s: 118.

78 Ayaklanmanın gün gün gelişmesi hakkında bkz.: **İstiklal Harbi**, s: 266 vd.

Milis Yarbayı Topal Osman Ağa, Atatürk'ün Muhafız Birliği'nin de komutanlık yaptı. 27 Mart 1922 günü Trabzon Milletvekili Ali Şük-

rû'nün öldürülmesi olayından sorumlu görüldü. Hükümet kuvvatleriyle çatışmada ölü olarak ele geçirildi. Ulus meydanında ölüsü asıldı. Bkz: TBMM, Zabıt Ceridesi 29.3.1923, c: 28, s: 227; Kandemir Feridun, **Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Yay., 1955, s: 44; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s: 526; Ali Şükrü Olayı ve Ziya Hurşit hakkında bkz.: Goloğlu Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, s: 190-91; Sanbayraktaroğlu, Mehmet Şakir. **Osman Ağa ve Giresun Uşakları**, İst. 1975, s: 142-143:

"Karahisar'da istirahatta iken henüz Koçkiri mevkiine hareket etmeden Osman Ağa asi Kürtler'in elebaşı olan ve bir kısmı İstanbul'da tahsil görmüş kimseler olan bu beylere bir heyetle, yazdığı bir yazıyı gönderdi. Bu elçilerin başında Karahisarlı ahq Kel Hasan geliyordu. Bu Hasan Ağa asi beyleri çok iyi tanıyordu.

Aloy komutanı Osman Ağa'nın yazısı şöyle idi:

Açık yazı - Ey din kardeşlerimiz. Muhterem arkadaşlar. İçimizdeki Pontuscular'ı temizledik. Ermeniler'e terki silah ettirdik. Başka büyük düşmanlarımız var. Yunan ordusu da yurdumuza saldırdı. Kardeş kavgasını bırakalım; bir din kardeşi olarak birleşelim. Yunan ordusunu yurdu-muzdan atalım. Davamızın peşi pek büyüktür. Vatanımızı bu felaketten kurataralım, demişti.

Asilerin cevabı da şu idi: Osman Ağa, biz senin topunu, tüfeğini elinden alacağız, başka kimse ile işimiz yoktur, diyerek cevap göndermişlerdir."

79 Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlatılan İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (s. 274), ayaklanmada İngiliz etkisi olduğu ileri sürülüyor. Şöyle ki: "Alişon ve Haydar'ın, İngiliz altınlarıyla Dersim'den Alişir'e toplattığı 500 asinin büyük bir kısmı böylece felaketli bir sonuç ile canlarını vererek cezalarını çekmiş aldular."

Ginyan Aşireti Reisi Murat Paşa hakkında bkz.: Koçkiri Halk Hareketi, s: 44 ve 72.

80 Tepeyran, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yay., İst., 1982, s: 76-7.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Oktay Akbal'ın dedesi olan Ebubekir Hazım Tepeyran, 1864 yılında Niğde'de doğdu. Aralarında Ankara, Trabzon ve Sivas'ın da bulunduğu çeşitli illerde valilik yaptı. Danıştay'da üyelik ve daire başkanlığı görevlerinde bulundu. Mütareke yıllarında Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde içişleri bakanlığı yaptı. İçişleri bakanıyken, M. Kemal ile ilişki kurduğu gerekçesi ile Kürt

Mustafa Paşa Divanı'nca ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası yaşam boyu hapis cezasına çevrildi. Tevfik Paşa Hükümeti tarafından cezaevinden çıkarıldıktan sonra Anadolu'ya geçti. Sivas ve Trabzon valilikleri yaptı. 2. dönemde TBMM'ne girdi. Anayasa komisyonunda üyelik ve başkanlık yaptı. 1939-46 arasında Niğde milletvekili olarak görevini ve siyasal yaşamını sürdürdü. "Zalimane Bir İdam Hükümü", "Canlı Tarihler", "Küçük Paşa" adlı romanları ve "Eski Şeyhler" adlı öykü kitabı yayınlandı (Necatigil, Behçet, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, Varlık Yay., İst., 1989, s: 312).

81 Tepeyran, s: 76 ve 80. Sivil otonte ile ordu komutanı arasındaki buna benzer bir çatışma, Bininci Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı ile Doğu illeri Umum Müfettişi Avni Doğan arasında 40'lı yıllarda yaşanmıştır. Bkz.: Beşikçi, İsmail, Orgeneral Muğlalı Olayı ve Otuzüç Kurşun, Belge Yay., Bilim Dizisi, İst., 1991, s: 84-5.

Orgeneral Muğlalı'nın yargılanması ile sonuçlanan Özalp olayı nedeniyle yapılan yazışmalardan bir örnek sunuyoruz. Avni Doğan'ın arşivinde görüp okuduğumuz Muğlalı'nın 5.7.1944 tarihli yazısı şöyle:

"..buna karşılık cevabın 5. maddesi çok uluorta ve makama karşı gösterilmesi lazım gelen her türlü nezaket ve hürmet kaidelerinden uzak yazılmıştır. Umumi müfettişliğe kadar yükselen bir zatın bu şekilde cevap yazması şahsına ve makama hürmetsizliktir."

82 Tepeyran, s: 75.

Sakallı Nurettin Paşa

83 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Yay., Cilt 2, s: 248 vd. (İ: 85, 3.10.1337, c: 1). Konuşmaları bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

84 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 269-70.

85 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 275.

86 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 282-85. Ziya Hürşit ve Hafız Mehmet, 1926 yılından İzmir suikastı nedeniyle İstiklâl Mahkemesi kararı ile ölüm cezasına çarptırılmışlardır.

87 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 286-7. M. Kemal Paşa'nın aynı doğrultudaki konuşması için bkz: s: 408. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk konuşmasında genelkurmay başkanının, Nurettin Paşa'nın görevinden alınmasını istediği, ikinci konuşmasında da bu isteğin içişleri bakanından geldiği kaydediliyor.

88 TBMM Gizli Celse Tutanakları, s. 405.

89 Nurettin Paşa'nın savunması tutanaklarda yer almıyor! (s: 627.)

90 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 60.

M Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği 13.11.1922 günlü yazıda TBMM'nin çoğunluğunun Nurettin Paşa ile Elcezire Komutanı Nihat Paşa'nın görevlerinden alınmalarından hoşnut kaldıklarını, ancak Nurettin ve Nihat Paşaları eleştirenlerin İsmet Paşa ve Karabekir'i de hedef yapmalarından endişe ettiğini ifade ediyor. (Karabekir, s: 994).

Atatürk, bu olayı, Söylev'de şöyle anlatır:

"... Ben Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Feyzi Paşa hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık, meclisçe bir çözüme bağlandı. Mecliste Nurattin Paşa'yı savundum. Kendisi için ağır bir işlem yapılmasını önledim." (Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Söylev, Velidedeoğlu, s: 338).

91 Sakallı Nurettin Paşa diye bilinen Korgeneral İbrahim Nurettin, 1873 yılında Bursa'da doğdu. 1893 yılında Harbiye'yi bitirdikten sonra 1897'de Türk-Yunan savaşında, 1902'de de Makedonya'da Bulgar çetelerine karşı savaştı. Balkan Savaşı'na katıldı. Basra, Bağdat, Aydın ve İzmir valilikleri yaptı. 1919'da Urla Ayaklanması'nın bastırılmasında görev aldı. 1920'de Anadolu'ya geçti ve merkez komutanlığına atandı. 1922'de 1. Ordu Komutanı oldu. 1. Ordu'nun 1922 yılında kaldırılması üzerine izinli sayıldı. 1924 yılında Yüksek Askeri Şura üyeliğine atandı. 1925 yılında kendi isteği ile emekli oldu. 1932 yılında öldü. (Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay., 2. Baskı, Ank., 1989, s: 29-31.)

Atatürk Söylev'de Nurettin Paşa'yı "utkunun şerefine katılmaya en az hakkı olanlardan biri" olarak nitelemiştir (Söylev, s: 408).

12 Eylül askeri yönetimince çıkarılan 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Yasası'nda Nurettin Paşa (Orgeneral Nurettin) olarak, rütbesi de korgenerallikten orgeneralliğe yükseltilerek İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'tan sonra üçüncü sırada Atatürk Araştırma Merkezi'nin şeref üyesi sayılmış bu nedenle devlet mezarlığına gömülmesi kararlaştırılmıştı(!) Genelkurmay başkanlığı, oluşan tepkiler yüzünden Nurettin Paşa'nın devlet mezarlığına gömülmesinden vazgeçmişti.

Şapka devrimine de karşı çıkan Nurettin Paşa'nın Şapka İktizası Hakkındaki Yasa nedeniyle verdiği önerge için bkz.: Tarih ve Toplum,

Nurettin Paşa'nın 12 Eylül Atatürkçülüğü, 1987 Ocak, sayı 37, s: 9-12.

Şu satırlar 2 Aralık 1925 günü Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanmıştır:

"Millet Meclisi'nde İrtica Paşası'nın işi ne?

Şapkayı değil fesi, yeniliği değil bağnazlığı, devrimi değil gericiliği savunan Nurettin Paşa'nın Türk Devrim Meclisi'nde işi yoktur."

Milletvekilliği ve dinsel konulardaki bağnaz tutumu hakkında bkz.: Tuncay Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması-1923-1931, Yurt Yay., Ank., 1981, s: 117-118.

Tuncay, Nurettin Paşa'yı "yobaz, kibirli ve acımasız" olarak nitelendiriyor. (Tuncay, s: 117.)

Nihat Paşa (Korgeneral Nihat Anılmış), 1878 yılında Filibe'de doğdu. 1896 yılında Harp Okulu'nu bitirdi. Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşlarına katıldı. 1920'de Elcezire Komutanlığına atanan Anılmış, 1922'de Askeri Yargıtay Başkanlığına atandı. 1942 yılında emekli oldu. Ankara milletvekilliği yaptı. 1954 yılında öldü.

Hakkında yöre halkına eziyet etmek ve görevini kötüye kullanmak savlarıyla TBMM'nce açılan soruşturma, Adliye Encümeni tarafından Nihat Paşa'nın TBMM Hükümeti'nin "emirlerine uyduğu" gerekçesi ile sonuçlandırıldı. Ve Nihat Paşa aklandı.

Nihat Paşa'nın savunması için bkz.: TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 553-564.

92 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 551. Metni bugünkü Türkçeye çevrerek yayınıyoruz.

Kürtlere Özerklik

93 İnan, Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, TTK Yay., Ank., 1982, s: 45. Konuşmaları bugünkü dile çevirerek yayınıyoruz. Ahmet Emin Yalman, anılarında bu konudan söz etmiyor. Ancak, 26 Ocak 1923 günlü Vakit gazetesinde "İngilizler Kürtçülük meseleleri etrafında tahrirlere giriştiler ve ortalığı bulandırmaya başladılar" konusunu işleyen "İngiltere ve Kürtçülük" başlıklı bir yazı yazdığını anlatıyor. (Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt: 3, Yenilik Basımevi, İst. 1970, s: 33.)

94 Jaeschke Gotthard, *İngiliz Belgeleri*, s: 33; Tansel Selahattin, *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, 1 cilt, Başbakanlık Kültür Müs. Yay., Ank., 1973, s: 39; Atatürk, *Söylev'de Ali İhsan Sabis'i ağır biçimde eleştirir*. Atatürk, *Söylev*, TDK Yay. Ank., 1981, s: 490. General Sabis'in 2. Dünya Savaşı yıllarındaki siyasal tutumu ve ilişkileri hakkında bkz.: Mumcu, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yay., İst. 1990, s: 40 vd.; General Sabis'in anılan için bkz.: Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, cilt: 3 , Nehir Yay.; Sıral Ziya Arif, *Bir Emrivaki ile İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar?*, *Yakın Tarihimiz*, 26 Nisan 1962, s: 261-2.

95 2000'e Doğru, 30 Ağustos-6 Eylül 1987, *Gizlenen Tutanak*, Atatürk, *Kürtlere Özerklik*, s: 1-6.

96 2000'e Doğru, 19 21 Anayasası'nın illere özerklik tanıyan bu maddesini görmezlikten gelmişti. Konuşmanın bu açıdan yorumu için bkz.: Uğur Mumcu, *Türk ve Kürt*; *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1989.

97 *Türk İstiklal Harbi*, s: 280. M. Nuri Dersimi, Alişan ve Haydar Beyler'in önce idama mahkum olduklarını, sonra TBMM karar ile affedildiklerini, uzun süre İstanbul'da sürgün yaşadıkları sonra 1931 yılında çıkarılan Af Yasası'nı izleyen günlerde Koçin'ye döndüklerini, Zira'da Kaymakam Şükrü eliyle düzenlenen bir suikast sonucunda öldürüldüklerini yazıyor. (Dersimi, s: 147.)

98 Dersimi, s: 151.

99 *Türk İstiklal Harbi*, s: 280; Dersimi, s: 152.

Koçiri, Kürt İstiklal Savaşı'nın bir merhalesidir, onunla bir meydan muharebesi kaybettik, fakat harp bitmedi. Biz son zaferi kazanacağız.

100 Kutay Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, Boğaziçi Yay., 1989. 3. Bası, s: 305 vd.

101 Şehidoğlu, Süreyya Hami, *Milli Mücadele'de Zile Ayaklanması*, Ank., 1983, s: 20.

102 Nadi, Yunus, *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, Sel Yay., İst., 1955, s: 105 vd.

"Çerkez Ethem'in ihaneti kanıtlanmış sayılmaz. İspat etmeyi gerektiriyor." Bkz: Küçük Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, Tekin Yay., İst., 1985, s: 710-11; Aynı doğrultuda görüş: Şener Cemal, *Çerkes Ethem Olayı*, Okan Yay., İst., 1984, s: 70.

"Kardeşlerim, Yıyanlılar'ı pek iyi tanım. Dinimizi, namusumuzu, hünriyetimizi, malımızı müdafaa etmekte bulunmuşlardır. Onlar Türk

millettine değil asi M. Kemal Paşa ve uşaklarına karşı harp ediyorlar." Çerkez Ethem, Peyami Sabah, 2 Nisan 1921.

(Sarıhan, Zeki, Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yay., İst., 1984, s: 192). Çerkez Ethem'in Yunan Ordusu'na katılması ve Türk Ordusu ile savaşı hakkında bkz.: Akıncı, İbrahim Ethem, Demirci Akıncıları, TTK Yay., Ank., 1978. s: 31.

103 Karabekir Kâzım, İstiklal Harbi'mizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Tekin Yay., İst., 1991, s: 138-39 ve 327 vd.

(... İngilizler'in Enver ve Halil Paşalar'la temasa gelmesine tavassut ettiği i'şar buyurulan Hakkı ismindeki şahıs...)

104 Kürkçüoğlu, Ömer, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), SBF Yay., Ank., 1978, s: 282.

105 Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler, Genelkurmay Yay., Ank., 1946. s: 16; Mumcu, Uğur, Kâzım Karabekir Anlatıyor, s: 138.

106 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938, Genelkurmay Yay., Ank., 1972. s: 43-44; Sekban, Kürt Meselesi, s: 139-141. 21 Haziran 1930'da İran Şahı tarafından düşürüldüğü pusuda öldürülen İran'daki Kürt ayaklanmalarının lideri Simko. Kürtler tarafından "Kürt Zopatosı" olarak adlandırılıyor. Bkz.: Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı, Komal Yay., Ank., 1975, s: 43.

107 Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 55.

108 Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 484.

109 Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 486.

Aşiretler Kavgası

110 Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E. Yay., İst. 1969, s: 237.

111 Fırat, M. Şerif, Doğu illeri ve Varto Tarihi, M.E.B. Yay., Ank. 1961, s: 96-110-118.

Hamidiye Alayları, 1891 yılında Erzurum'daki 4. Ordu Komutanı Çerkez Müşir Zeki Paşa'nın önerisi ile kuruldu. Aşiret reislerine, kaymakamlık ve miralaylık rütbeleri verildi. 66 alaydan oluşan Hamidiye Alayları, Ruslar'a ve Ermeniler'e karşı savaştılar. Bu alaylar, yörede baskı ve derebeylik aracı olarak da kullanıldılar. 2. Meşrutiyet ile birlikte bu uygulama kaldırıldı. Ancak, alaylar, feodal ilişkilerden

kaynaklanan güçlerini ve etkinliklerini sürdürdüler. Bu alaylar, Kurtuluş Savaşı'na da katıldılar.

Herbiri 1200 atlıdan oluşan Hamidiye Alayları'nda, Cibran Aşireti dışında Celalli, Hayderan, Milli, Sincar, Zilan, Sıpkanlı, Samanlı ve Takariyon aşiretlerinden de asker vardı. (Çay, Abdülhalik M.-Kalafat, Yaşar, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank., 1990, s. 20-31

112 Bruinessen, Van Martin, Şeyh Sait İsyanı, Özgür Gelecek, Şubat 1969, s: 28-29; Hasretyan, M.A., 1925 Kürt Ayaklanması (Şeyh Sait Ayaklanması), 1985, Jina Nu Yay., Uppsala, s:8

Demek üye listesinde Şeyh Sait'in adına rastlanmıyor. Şeyh Sait'in bir çeşit onur başkanı seçildiği anlaşıyor.

Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Erzurum Kongresi'nd oluşturulan, Mustafa Kemal başkanlığındaki Temsilciler Heyeti'nde yer aldı. Atatürk Söylev'de Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa'yı "*Erzinanlı bir Nakşi şeyhi ve Mutkili bir aşiret başkanı gibi acınacak kişilerden kurulu*" ve "*Mutki Dağları'ndan dışarı çıkmaktan korktuğu*" biçiminde ağır yergilerle eleştirmiştir (Atatürk, Söylev, 1 cilt, TDK Yay., Ank., 1981, s: 51-59.)

113 Fırat, s: 125; Cibran Aşireti hakkında bkz.: Yavuz, Edip, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Kurtuluş Yay., Ank., 1968, s: 316-319; Özgür Gelecek, s: 29; Arda, Behram, **Şeyh Sait Ayaklanması Dinsel İrtica mıydı?** Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1988, s: 51; Medya Güneşi, Temmuz-Ağustos 1988, s: 20.

1925 yılında Bitlis'te idam edilen Cibranlı Halit Bey'in ailesi Sever soyadını aldı. Halit Bey'in İbrahim ve Ahmet Sever adlarındaki iki oğlu 60'lı yıllarda öldüler. Ayaklanmadan sonra yurt dışına kaçan, sonra da Türkiye'ye dönen kardeşi Mahmut Sever de 1973 yılında öldü.

114 Hasretyan, M.A., 1925 Kürt Ayaklanması, s: 8; Hasretyan bu konuda şu Rusça doktora tezine yollama yapıyor: Barzani, Hüseyin, **Kürt Probleminin Çözümünde Kürt Parti ve Toplumsal Örgütleri**, Doktora Tezi, Moskova 1974, s: 45; Arda, Behram, Toplumsal Kurtuluş, 8 Şubat 1988, s: 51:

"... Daha 1923'te kurulan Kürt İstiklal Cemiyeti, ulusal bir ayaklanma hazırlıklarına girişti..."

115 Hasretyan, s: 8.

116 Fırat M. Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, M.E.B. Yay., Ankara, 1961, s: 119; Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1988 s: 51.

117 Bir bildirge yayınlayan Abdurrahim ile birlikte bu bildirmede imzası bulunanlar şunlardır:

Fahri, Mehmetağazade Bahri, Mustafa bin Zülfü oğlu Mehmet, Abdullah Ağazade, Kürdiyanzade Mollâ Ömerzade, Melemyanzade Ahmet, Hacı Ali Ağazade, Zülfü Bezdua Ağazade, Büyük Hacıağazade, Hacıbedirağazade Mehmet.

Avni Doğan'ın Yayınlanmamış Anıları, Türkçe daktilo metni, s: 66

118 Doğan, Avni, **Yayınlanmamış Anılar**, s: 68. Metni sövgülerden anndırarak bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

119 **Tarikanlı Reşid Ağa**: Eğil'li zengin bir ağa. Ayaklanmadan sonra sürgüne gönderildi. 1928 yılındaki aftan sonra köyüne döndü. Ve köyünde öldü. **Kör Hüseyin Ağa**: Piran'ın kuzeyindeki köylerden birinde yaşayan bir ağa. Ayaklanmadan sonra sürgüne gönderildi, üç yıl sonra çıkan yasa ile affedildi. Bir başka nedenle cezaevine girdi ve cezaevinde öldü. **Eyüpoğlu Zülfü Ağa**: Ayaklanmaya katıldı; yakalandı, yargılanmak üzere İstiklâl Mahkemesi'ne götürülürken yolda kaçtı. Bir süre dağlarda dolaştı. 7 Mayıs 1928 tarihinde çıkanlan aftan sonra köyüne döndü. Ve köyünde öldü. **Öğretmen Fahri**: Ayaklanma sırasında Piran'da ilkokul başöğretmeni. Ayaklanmadaki çatışmalarda öldürüldü. **Şeyh Abdurrahim**: Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçtı. **Miri Hamid Bey**: Ayaklanmadan sonra İstiklâl Mahkemesi karan ile asıldı.

Avni Doğan'ın arşivinden Eğil Kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun 24 Şubat 1945 gün ve 445 sayılı yazısı.)

120 Hasretyan, s: 9; Behçet Cemal, bu tarihi 1926 Mart olarak veriyor(Şeyh Sait İsyanı, s: 22).

121 Hastreyan, s: 9; Tuncay Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Yurt Yay., s: 130; Tuncay, Seyid Abdülkadir'in ayaklanma ile bir ilgisinin olmadığı kanısındadır. Karşılaştırma için bkz.: Küçük, Yalçın, **Kürtler Üzerine Tezler**, s: 770; Arda, Behram, **Şeyh Sait Ayaklanması Dinsel İrtica mı?**, Toplumsal Kurtuluş, 8 Şubat 1988.

"... silahlı mücadeleden başka yolun olmadığı anlaşıldı ve (...) Ali Rıza, Ocak 1925 tarihine kadar Seyid Abdülkadir dahil birçok aydın ve aşiret reisi ile görüştü."

122 Göstepe Tank Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yay., İst., s: 158; Cemal, Behçet, s: 16; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s: 83.

123 Eyupoğlu, İsmet Zeki, **Gün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi**, s: 250.

124 Beşikçi, İsmail, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, E Yay., İst., 1969, s: 251; Harzya Ali, **Kürt Sorunu**, Emek Aylık Sosyalist Dergi, Kasım 1970, s: 47.

125 Şeyh Sait Ailesi ve yakınları ile ilgili bilgi verelim:

Şeyh Diyaettin, ayaklanmadan sonra İran'a kaçtı. Akrabası Şeyh Ziyaettin ile birlikte İran'da kurşuna dizildi. Şeyh Tahir ve Şeyh Mehdi, bir süre kaçak yaşadıktan sonra, çıkan af yasası ile özgürlüklerine kavuştular. Her ikisi de sonradan ecelleriyle öldüler. Şeyh Bahattin, Hınıs'ta evinde vurularak öldürüldü. Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçan Şeyh Abdurrahim, bir arkadaşının ihbarı üzerine 1937'de Bismil yakınlarında jandarmalarca öldürüldü.

Ayaklanmadan sonra Irak'a kaçan, Şeyh Sait'in oğullarından Şeyh Selahattin, Irak'ta Başbakan Nuri Sait Paşa tarafından Bağdat Harpokulu'nda okutuldu. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye dönünce tutuklandı ve Şimali Kürdistan Partisi davası nedeniyle 12 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı; yedi yıl cezaevinde kaldı; 1970 yılı Eylül ayında öldür. Şeyh Selahattin, 1950'lerde Fırat soyadı yerine Saitoğlu soyadını aldıysa da bu soyadı, 1960 ihtilalinden sonra savcılığın başvurusu üzerine mahkeme kararı ile iptal edildi.

Şeyh Sait'in köyü Erzurum İli Hınıs İlçesi Kolhisar köyüdür. Bu köy şimdi mahalledir.

Şeyh Sait'in dördü kız, altısı erkek olmak üzere on çocuğu oldu. Bütün çocuklar, gelinleri ve damatları Trakya'ya sürüldü. Ali Rıza, Giyasettin ve Selahattin, Abdülhalik ve Ahmet Fırat, Kırklareli'nin Vize ilçesi Midye ve Sergen köylerinde sürgün olarak yaşadılar. Sürgünden sonra Hınıs'a yerleştiler.

Şeyh Sait'in oğulları 27 Mayıs 1960 İhtilali'nde 55 ağa arasında sürgüne gönderildi. Ali Rıza, Giyasettin ve Selahattin Fırat öldüler. Ahmet Fırat, bir süre Tekman'ın Hırbasol köyünde yaşadı. Şimdi Palandöken'de Eğriçayır yaylasında oturuyor. Şeyh Sait'in en küçük kızı, Şeyh Haydar ile evlenen Azize Hınıs'ta yaşıyor.

1957-60 dönemi DP milletvekillerinden Melik Fırat da, Şeyh Sait'in 1972 yılında ölen kızı Ayşe Hanım'ın oğludur. Fırat'ın, 1947

yılında ölen babası Şeyh Sabahattin de, ayaklanma sırasında Hınıs'taki evinde öldürülen Şeyh Bahattin'in oğluydu. Şeyh Sait'in büyükoğlu Ali Rıza'nın kızı ile evlenen Melik Fırat, bugün DYP içinde siyaset yapıyor.

1973 yılında TBMM'ne Erzurum bağımsız milletvekili olarak giren Fuat Fırat, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Fuat Fırat, daha sonra MSP'ye girdi. Şimdi Erzurum'da RP'de siyaset yapıyor.

Eski AP milletvekillerinden ve Ecevit hükümeti Devlet Bakanlarından Ali Rıza Septioğlu, Şeyh Sait'in amcası Şeyh Hasan'ın torunudur. Şeyh Hasan'ın iki oğlu Küçük Efendi diye bilinen Ali Rıza ve Şerif Efendi'ler, ayaklanma sırasında öldürüldüler.

Septioğlu, 1987 seçimlerinde de DYP'den Elazığ milletvekili olarak TBMM'ne girdi.

Eski TİP milletvekillerinden Dr. Tank Ziya Ekinci'nin, Diyarbakır TİP İl Başkanlığı yapan kardeşi Avukat Tahsin Ekinci de Şeyh Sait'in kardeşlerinden Şeyh Tahir'in kızı ile evlidir. Şeyh Abdurrahim'in oğullarından Öğretmen Fevzi Bilgin de TİP listesinden Diyarbakır'da seçimlere katılmıştır. Şeyh Sait'in, Mehdi diye bilinen kardeşi Muhyettin Aygören Elazığ'da TİP'i desteklemiştir.

Muhyettin Aygören'in oğlu 1983 yılından sonra bir süre ANAP Dicle Belediye Başkanlığı yaptı. Aygören ailesi sol eğilimli olarak tanınıyor.

126 Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim, Piran zenginlerinden Hasan Ağa'nın kızı Medine ile evlendi. Zülküf, Fevzi ve Selahattin adlarında üç erkek çocuğu oldu. Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçan Şeyh Abdurrahim, birlikte Suriye'ye gittikleri arkadaşı Yüzbaşı Ziya tarafından 19 Temmuz 1937 günü Sinan bucağı Salat Jandarma Karakolu'na ihbar edildi. Şeyh Sait Ayaklanması dışında, ayrıca 15 Mart 1932 günü Lice'nin Serdi köyünün basılıp iki jandarma erinin öldürülmesi olayı nedeniyle de aranan Abdurrahim, Batman çevresinde Bismil'in Salat köyü yakınlarında çıkan çatışmada yanındakiler ile birlikte jandarma birliklerince öldürüldü. Şeyh Abdurrahim'in üzerinde Dersim ile ilgili yazışmalar bulundu. (Diyarbakır Valisi Cihat Ökmen'in Avni Doğan'a yazdığı 25 Ekim 1943 gün ve 1197 sayılı yazı.)

Ailesi, ayaklanmadan sonra Tekirdağ'ın Şarköy İlçesi Kirazlı köyüne sürüldü. Abdurrahim'in oğlu Zülküf Bilgin, 1950-60 arasında üç devre -önce DP, sonra Hürriyet Partisi'nden- Diyarbakır Belediye Başkanlığı yaptı.

127 Şener Abdülkadir, İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, III. Ank., 1958, s: 81-158; Gölpinarlı, Abdülbaki, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, Der Yay., İst., 1987. s: 208-9.

Cibranlı Halit Bey

128 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Genelkurmay Yay., s: 484. Metni bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

4 Eylül 1924 günlü firar olayı ile ilgili olarak, Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı M. Kemal'e yazdığı 16 Eylül 1924 tarihli yazıda, 400 erin kaçtığı bildiriliyor. (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 484). Sözü edilen kitapta ise kaçan er sayısının $76+275=351$ olduğu belirtiliyor. (s: 46.)

Nasturi Ayaklanması sırasında Yusuf Ziya'nın kardeşi Teğmen Ali Rıza, üç teğmen ve 351 askerle birliklerinden kaçan Yüzbaşı İhsan Nuri, 1937 yılında Dersim Ayaklanması'nda Dersim Generali Nuri olarak ortaya çıktı! (Arda, Behram, Şeyh Said Ayaklanması'nın Ulusal ve Sosyal Karakteri, Medya Güneşi, Ağustos 1988, s: 16.)

İngiliz gizli kaynakları, birliklerinden kaçan beş yüzbaşı ve dört üstteğmen adı veriyor. Yüzbaşılar: Ahmet Macit, Ahmet Edip, Said Fehmi ve İhsan Nuri. Üsteğmenler: Hurşit, Ahmet Edip, Ahmet Hamdi, Abdulkasım (Ölson Robert. The Emergence of Kurdish Nationalism And The Sheikh Said Rebellion, 1989, University Of Texas Press, Austin, s: 172.)

129 Dersimi, s: 153. Cibranlı Halit Bey, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, Ziya'nın damadı Faik, kardeşi Teğmen Ali Rıza ve Molla Abdurrahman, Bitlis Harp Divanı tarafından Hıyaneti Vataniye Yasası gereğince verilen karar sonucu 14 Nisan 1925 günü kurşuna dizildiler.

Mahkeme, Kâzım Dirik Paşa tarafından serbest bıraktırılan Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'yı da 15 yıl (Sinop Cezaevi'nde kalebentlik) ağır hapis cezasına çarptırmıştı.

130 Fırat, s: 126-27.

131 Fırat, s: 129.

132 Fırat, s: 130.

133 Mehmet Şerif Fırat, ilk baskısı 1945 yılında yapılan Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitabın yazarıdır. Fırat, 1949 yılında amcası Halil Bey tarafından öldürülmüştür. Cinayet ile ilgili olarak Şeyh

Sait'in oğlu Ali Rıza'nın, Muş Ağır Ceza Mahkemesi savcılığınca ifadesi alınmıştır. (Ailesinden edindiğimiz özel bilgi).

134 "Bu yılda çok şiddetlenen bu irtica hareketi, her taraftan sezilmiş, fakat isyan bölgesinde olan idare memurları, Cıbranlı Halit'in adamları tarafından aldatılıp keyfiyet yukarıya yazılmamıştır. Bu irtica hareketini ilk önce gizli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e arz eden, Varto'daki Hommek aşireti aydınları olmuştur." (Fırat, s: 127.)

135 Hamdi Bey'in adını verdiği Said-i Kürdî'nin, Şeyh Said değil Said-i Nursi olması gerekiyor.

136 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 89; Cemal Behçet, Şeyh Said İsyanı, s: 28. Genç milletvekili Hamdi Bey'in bu ihbar dilekçeleri ile şifrelerin tam metinleri Avni Doğan'ın yayınlanmamış anılarından. (Daktilo metin, s: 136-148.)

Çapakçur'un Yukarı Akpınar köyünden, Muş'un Merkez İlçesi Kak köyü nüfusuna kayıtlı Hamdi Yılmaz, 1879 yılında doğdu, 10.3.1940 tarihinde öldü. Adliye başkatibiydi.

137 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 89. Elazığ Valisi Halis Ergun'un Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'a yazdığı 4.1.1945 gün ve 16 sayılı yazıda, görevle Palu'ya giden Elazığ Baytarı Kemaliyeli Hacı Osman Bey'in görev dönüşü, durumu Elazığ Valisi Serficali Hilmi Bey'e bildirdiği ancak gereken önlemin alınmadığı belirtiliyor.

Behçet Cemal de, ayaklanmayı haber veren öğretmen Zeki DüNDARALP'in ayaklanmacılar tarafından cezaevinde öldürüldüğünü yazıyor (Cemal Behçet, a.g.e. s: 28).

Genç Valiliği'nin 23 Nisan 1925 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda "öğretmen Mehmet Zeki DüNDARALP'in, Lice'de bir suçtan aranmakta olan Galip Ağa'nın evinden çıkarken gece karanlığında Galip Ağa sonılarak yanlışlıkla öldürüldüğü" ileri sürülmüştü.

Olay tarihinde Lice Askerlik Şubesi'nde görevli Tahsin Cahit Çubukca da (sonradan Diyarbakır Halkevi Başkanlığı yapmıştır) Avni Doğan'a yazdığı, yazıda öğretmen Zeki DüNDARALP'in "Liceli Yusuf-ı Perişan oğlu Mustafa tarafından" sokakta vurularak öldürüldüğünü, cesedin iki gün kar üzerinde sokakta kaldığını ve kendisinin bu olaya tanık olduğunu anlatıyor.

Öğretmen Zeki, Çapakçur Bidayet Mahkemesi'nin 5 Şubat 1925 günlü 5 sayılı kararı ile "gerçek dışı beyanlarda bulunmak, iftira etmek" suçundan mahkum olmuş; ayaklanma 13 Şubat 1925 günü başlamıştı!

Öğretmen Mehmet Zeki, M. Kemal Paşa'ya 5, 12 ve 15 Ocak 1925 günlerinde üç ayrı telgraf çekmiş, bu telgraflardan yalnız 5 Ocak 1925 gün ve 3/33 sayılı olanı İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. (Avni Doğan, Yayınlanmamış Anılar, s: 173. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nün 26 Mayıs 1925 gün ve 6/295 sayılı yazısına yollama yapıyor.)

İstiklâl Mahkemesi, ayaklanma hazırlıklarını önceden haber veren "Elazığ'ın Mustafapaşa Mahallesi'nden Kamber oğlu Zeki Dünderalp" hakkında "iftira ediyor" diye soruşturma açan ve gereken önlemleri zamanında almayan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'i 1 yıl hapis cezasına çarptırmış, Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin de sınır dışına çıkarılmasına karar vermişti. (Aybars Ergün, İstiklal Mahkemeleri, Cilt I-II, 1920-1927, 9 Eylül Ün. Yay., İzmir, 1988, s: 325).

Avni Doğan'ın anılarında Vali'ye verilen cezanın 10 yıl olduğu belirtiliyor. (s: 184.)

Doğan'ın anılarında, İsmail Hakkı Bey'in, M. Ke

Şeyh Sait Ayaklanması Başlıyor

146 Diyarbakır İli Eğil İlçesi Kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun 1. Genel Müfettiş Avni Doğan'a gönderdiği 24 Şubat 1945 gün ve 445 sayılı yazı ekindeki rapor, s: 10; Toker Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yay., Ank, 1968, s: 38.

147 Dersimi, s: 155; Hasretyan, s: 11.

148 Şeyh Sait'e yolda şu aşiretler ve reisler katılmışlardı:

Paro oğlu komutasında Butyanlı, Fakih Hasan oğlu Abdulhamid komutasında Mistanlı, Ömer oğlu Haydar komutasında Tavaslı, Tavberli Molla Ahmet komutasında Silvanlı Aşiretleri (Behçet Cemal, s: 25, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 89.)

149 Cemal, s: 26; Fırat, s: 132.

150 Dersimi, s: 155; Fırat, s: 133; Hasretyan, s: 11. Avni Doğan'ın arşivindeki Mustafa Kızılkaplan imzalı 21 sayfalık raporda, Şeyh Sait'e Darahini'de Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri ve Hacı Mustafa Ağa'nın oğullarının yardım ettikleri, Şeyh Sait'in, Piran'dan çıktıktan sonra Hasenalı Halit, Haydaranlı Halit, Hizanlı Selahattin, Muşlu Kasım ve Rıza ile de haberleştiği kaydediliyor.

151 Ayaklanmayı bastıran birliklerde görev alan Mustafa Kızılkaplan'ın raporuna göre Hani'den Mustafa Bey ve oğlu Mahmut, Salih Bey, Hamdi Bey, Şeyh Cafer, Şeyh Abdullah, Şükrü ve oğlu Refo, Kasap Ali, Molla Zülfü, Hani'nin Şaklat Köyü'nden Şahin Bey ve Sadık, Hani'nin ele geçirilmesinde Şeyh Sait ile işbirliği yapmışlardı.

152 Şeyh Sait ile yapılan bu toplantıya katılanlar:

Lice'nin ileni gelenlerinden Hakkı Bey, İbrahim Bey ve oğulları, Lirceli Selim ve Fehmi, Molla oğulları Galip ve Tahir. (Avni Doğan Arşivi. Kızılkaplan raporu. s: 3.)

153 Emekli Kurmay Albay Reşat Hallı tarafından hazırlanan ve Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayınları arasında 1972 yılında basılan Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar kitabının bu bölümü, Behçet Cemal'in 1955 yılında basılan Şeyh Sait Ayaklanması adlı kitabı ile kelime kelime aynıdır. (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 95-96; Cemal, s: 29-30.)

154 Dersimi, s: 155.

155 Cemal, s: 30-31.

156 Olayın tanıklarından Tahsin Cahit Çubukçu'nun Avni Doğan'a verdiği rapor, s: 11.

157 Çubukçu'nun anlatımları, rapor. s: 12. Ömeri Ferro. Darahini'de çatışmalarda öldürüldü. Abdussamet, Şark İstiklâl Mahkemesi kararı ile idam edildi. Abdussamet hakkında Çubukçu tanıklık yaptı.

158 Tümgeneral Mürsel Baku, 1881 yılında Erzurum'da doğdu. 1904 yılında Harpokulunu bitirdi. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'na katıldı. Ayaklanma sırasında 7. Kolordu Komutan Vekilliği yaptı. 1938'de Askeri Yargıtay üyesiyken emekliye ayrıldı. 1943-1945 yılları arasında Kocaeli milletvekilliği yaptı, 2 Şubat 1945 tarihinde öldü. (Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay., Ank., 1989, s: 146.)

159 Cemal, s: 32.

160 Mustafa Kızılkaplan'ın Avni Doğan'a verdiği rapor, s: 7.

161 İnönü, İsmet, Hatıralar, Bilgi Yay., Ank., 1987, s: 198; Toker, s: 12.

162 Bugünkü Türkçe ile yayınladığımız bu konuşmalar için bkz.: TBMM Tutanakları, İ: 64, 25.2.1925, C: 2, s: 306-309).

163 Ayın Tarihi, 1341, sayı 14, Ank., Goloğlu, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, Goloğlu Yay., Ank. 1972, s: 107. (Telgaflan bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz.)

164 Fırat, s: 137. (Metin bugünkü Türkçeye çevrilmiştir.)

Hormek Aşireti'nin, Şeyh Sait Ayaklanması'nda hükümetten yana tavır alması konusunda Dersimi'nin yorumu şöyledir:

"... Bu sırada Bitlis havalisindeki bir kısım Kürt aşiretleri ve Varto mıntıkasındaki Hormek ve Lolan Aşiretleri reisleri, Türklerin işgalatına kapılarak Kürdistan mücahitlerini, arkadan vurmak suretiyle geri çekilmeye mecbur bırakmışlardı. Öteden beri aralarında husumet inzimam eden Türk işgalatı yüzünden Hormek ve Lolan Aşiretleri reislerinin bu muharebelerde Cebran ve Hasenan aşiretlerine vurdukları darbe Kürtlük tarihinde lanetle yodedilecektir."

Bir Polis Oyunu

165 Seyit Abdülkadir, Sadrazam Talat Paşa'nın talimatı üzerine, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 16 Nisan 1333 (1917) tarih ve 764/74 sayılı emri ile izlenmeye alınmış ve yakalandığı ana kadar polis tarafından sürekli olarak adım adım izlenmiştir. 2 Aralık 1924 günü Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın Şemdinli Tahrirat Katibi Süleymaniyeli Nafiz'le beş saat süre ile görüştükleri, 4 Aralık günü Ali Rıza'nın yeniden Seyid Abdülkadir'in evine geldiği, bir gece evde kaldığı, birinci sınıf memur Bahattin tarafından 7 Aralık 1924 gün ve 663 sayılı rapor ile Emniyet Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. 8 Nisan 1925 günü İngiliz Büyükelçiliği kavaslarından Selim İhsan'ın Abdülkadir'in evine geldiği, 12 Nisan günü de Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet'in, Reşit Paşa yalısında İngiliz Mr. Taker ile yarı saatlik bir görüşme yaptığı belirtilmiştir.

Şark İstiklâl Mahkemesi dava dosyaları arasında bulunan bu rapordaki ayrıntılı bilgiler Avni Doğan'ın yayınlanmayan anılarından alındı (Daktilo metin, s: 90.)

166 General Deedes, Genelkurmay Başkanı değil İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesidir.

167 Bu rapora, Şeyh Sait'i yargılayan İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgüevren'in Dünya Gazetesi'nde yayınlanan anılarından yer verilmiştir (Dünya, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemeleri, 1 Haziran 1957).

Aynı rapor metnine Avni Doğan'ın yayınlanmayan anılarında da rastlıyoruz. Örgüevren, K r Sadi ile g r    en görevlinin adının Nizamettin, Doğan ise Polis Celal olduğunu yazıyor (Doğan, daktilo metin, s: 92 vd.)

"    n komik taraf  Nizamettin Efendi'nin kendisini bir İngiliz olarak tanıtmasına ra  men tek kelime İngilizce bilmemesiydi. Fakat, o kadar güzel taklit yapardı ki,     nrdınız. İngilizce'yi de sanki İngiliz centilmenleri gibi telaffuz ediyordu.

(.)

Nizamettin Efendi ak  am Emniyet Müdürlüğü'nde müzakereleri anlatırken, hem gülüyor, hem de d    n yordum.    n ilginç yanı, oturdu umuz binanın Seyit Abdülkadir'e ait olmasıydı.

70-80 bin lira o gün için büyük paraydı. Ama para temini bizim için g   değildi. Felah Grubu'nu yönetirken para meselelerini Osmanlı Bankası ile hallediyor ve ödemeleri de  ek ile yapıyorduk. Ama artık karşılık-lan yoktu. Bu  eklerden birini kullanmak meseleyi halledebilirdi. Öyle yaptım. Bir  eki, hamiline ödenmek üzere doldurdum ve Mr. Templen'e verdim.

Bu arada, eskiden beri işbirliği yapt  ım Ber  Keresteciyan  aradım. Kendisine, doldurdu um çekin numarasını bildirdim ve bu  ekle para almaya gelen alursa bana bildirmesini rica ettim.

(...)

Kesin sonuca ula amad  ımız için  zg nd k, ama o güne kadarki temas ve gelişmeler, Abdülkadir'in  eyh Sait ile işbirliği yaptığını, Ba ım-sız Kürdistan Devleti'nin başına geçmek istediğini bütün  ıplaklı ı ile gösteriyordu. Seyit Abdülkadir'in yalisını karadan ve denizden kontrol altına ald rdım.

Şeyh Sait, Seyit Abdülkadir ile yüz yüze konu mam  ; oğlu Ali Rıza Efendi'yi aracı kılm  tı.

(...)

 ak muhtemeldir ki, Seyit Abdülkadir, Mr. Templen ile konu tu unu, temas ettiği İngiliz ajanlarına söylemiş, onlar da İstanbul'da böyle görevli bir İngiliz olmadığını söylemişlerdir. Diğer bir ihtimal de Seyit Abdülkadir'in yalisının çevresinde görevli bulunan İngiliz gizli servisi ajan-ları, memurlarımızın giriş  ık  larını g rm   lerdir." (Baydar, Ekrem, M. Kemal'in İstanbul Emniyet Müdürü'yd m, Cumhuriyet, 2 Ağustos 1971, Derleyen: Orhan Er in .)

Behçet Cemal (Şeyh Sait İsyanı, Sel Yay., 1955, s: 15) ve Metin Tokar (Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yay., 1968, s: 55) ile Vedat Şadili (Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yay., Ank., 1980, s: 73-74), Kör Sadi ile ilişki kuran ve görüşen kişinin Nizamettin olduğunu yazıyorlar.

Örgeevren ve Doğan'ın anılan ve bu anılarda yer alan raporların incelenmesinden çıkan sonuç, Kör Sadi ile ilk görüşmeleri Celal'in yaptığı, Nizamettin'in, İngiliz Templen kimliği ile yaptığı bir tek görüşme olduğudur.

Raporu, bugünkü Türkçe'ye çevirerek yayınlıyoruz.

168 Cemal, s: 79-80.

169 1914 yılında, Molla Selim liderliğindeki, başarısızlıkla sonuçlanan Kürt Ayaklanması. (Celil, Celile, 1914, Kürt Ayaklanması, Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1991, s: 33 vd.)

Ermeni yayın organ Horizon, ayaklanmaya çok sayıda Ermeni'nin de katıldığı yazdı. (Celil, Celile, s: 35.)

Ayaklanmaya katılan ve bu nedenle asılan, Gayda köyünden Şeyh Sayid Ali, eski bakanlardan (1980 öncesinde AP, sonrasında ANAP), emekli Büyükelçi Kamuran İnan'ın dedesidir.

170 Cemal Behçet, s: 82; Doğan, Avni, Yayımlanmayan Anılar, s: 101-102'deki bilgilere göre Palulu Abdullah Sadi ile yapılan görüşmeler, Polis Celal tarafından İçişleri Bakanlığı'na 13 Ekim 1924 gün ve İstanbul Polis Müdürlüğü 919 sayı ile 11 Aralık 1924 ve 1535 sayılı yazı ekinde gönderiliyor. İçişleri Bakanlığı 3 Şubat 1925 gün ve Emniyet 1821/652 sayılı yazı ile görüşmelere ara verilmesini istiyor. Piran'da ayaklanma başladıktan sonra 29 Mart 1925 günü 1688 sayılı emir ile görüşmelerin yeniden başlatılması isteniyor!

171 İngilizler ile işbirliği yapan Arap lideri Mekke Şerifi Hüseyin. (Kandemir, Feridun, Medine Müdafaaası, Nehir Yay., İst., 1991, s: 421 vd.)

172 Dünya, Örgeevren, Süreyya, Şeyh Sait İsyanı, 2 ve 3 Haziran 1957.

173 Şeyh Mahmut Berzerci, 1918 yılında Kürtler'e özerklik verilmesi için başvurdu. Binbaşı Noel, kendisini Güney Kürdistan Hükümdarı ilan etti. Şeyh Mahmut 1919 yılında da İngilizler'e karşı ayaklandı. Ancak ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı. Şeyh Mahmut, 1922'de yeniden ayaklandı. Bu ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlandı. 1930'da Irak ve İngiliz orduları, Şeyh Mahmud'un ayaklanmasını

bastırdılar. Mahmut, 1956 yılında Bağdat'ta öldü (Eagleton William, 1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti. Komal Yay., İst., 1960, s: 40).

174 Metin Toker, bu yalının Nafia Nezareti Muhasebecisi Said Bey'den satın alınıp Seyit Abdülkadir'e Sultan Abdülhamit tarafından hediye edildiğini yazıyor. (Toker, s: 55.)

Seyit Abdülkadir'in ailesinden aldığımız bilgiye göre, sonradan bahçesine apartmanlar yapılan bu yalı, 1914 yılında açık arttırma yoluyla satın alınmıştır. Daha önce Sultanahmet'te Akbiyık Mahalle-si'nde oturan Abdülkadir, sonra Kızıltoprak'a yerleşmiş, daha sonra da bu yalıyı satın almıştır.

Seyit Abdülkadir, duruşmalarda Kadiri Tarikatı kurucusu Abdülkadir Geylani soyundan geldiğini ileri sürmüştü. Geylan, Abdülkadir Geylani'nin doğum yeri olan ilçesinin adıdır.

İstiklâl Mahkemesi kararı üzerine babası ile birlikte asılan Seyit Abdülkadir'in oğlu Mehmet'in, iki kızı ve iki oğlu oldu. Oğullardan biri İran'a yerleşti. İki kızı ile oğlu Hızır, İstanbul'da yaşıyorlar. Seyit Abdülkadir'in torunu Hızır, Abdülkadir Geylani'nin doğum yeri olan Geylan soyadını aldı.

Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra Amerika'da tekstil mühendisliği öğrenimi gören Hızır Geylan, 1971-74 yılları arasında Sümerbank Genel Müdürlüğü yaptı. Yük. Mühendis Hızır Geylan daha sonra 1975-79 yılları arasında Ortakpazar'da Sanayi Bakanlığı temsilciliğinde bulundu.

175 Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu 1924-1938, (TTK Yay., s: 60; Özgün kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı belge no: F.O 424/262, p. 167-168 173, no: 175.)

176 Şimşir, s: 64; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndaki özgün belge sayısı: F.O 424/262, p. 173, no: 180.

177 Şimşir, s: 59.

Takrir-i Sükun Dönemi Başlıyor

178 TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 69 4.3.1341, c: 2, s: 134-135.

179 Mumcu Uğur, Kâzım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay., İst., 1990, s: 144 vd.

1924 yılı Kasım ayında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın genel başkanlığına Kâzım Karabekir, genel başkan yardımcılıkla-

rına da Rauf Orbay ve Adnan Adıvar seçilmişlerdi. Refet (Bele) Paşa, İzmir suikastı nedeniyle asılan Rüştü Paşa, Halis Turgut, Feridun Fikri (Düşünsel), Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da partinin kurucuları arasındaydılar. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, partinin genel sekreteriydi. (Kandemir, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt 3, İkinci Tarih Yay., İst., 1955, s: 18-19; Mazıcı, Nursen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet**, Dilmen Yay., İst. 1984, s: 80.)

180 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, İ: 63, 23. 2.1341, c: 3, s: 288 ve 306 vd.

181 Okyar'a Hükümet içinde Recep Peker'den başka Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Deniz Bakanı İhsan (Eryavuz), Ticaret Bakanı Ali Cenani ve İçişleri Bakanı Cemil (Uybadın) karşı çıkmışlardı. (Cemal, Behçet, s: 54); Toker, s: 64.)

182 Toker, s: 66.

183 Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yay., İst., 1980, s: 71.

184 Takrir-i Sükun Yasası'nı getiren 3. İsmet Paşa Hükümeti, İçişleri Bakanı Cemil Uybadın, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Milli Savunma Bakanı Recep Peker, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırmı Bey, Maliye Bakanı Hasan Saka, Ticaret Bakanı Ali Cenani, Sağlık Bakanı Refik Saydam, Deniz Bakanı İhsan Eryavuz, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ziraat Bakanı Sabri Toprak'dan oluşmaktaydı. (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 15, sayfa 127; Dağlı Nuran- Aktürk Belma, **Hükümetler ve Programları**, TBMM Yay., Ank., 1988, s: 33.)

185 Toker, s: 67.

186 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, İ: 69, 4.3.1341 (1925), c: 1, s: 127.

187 Yasayı görüşen Adliye Encümeni üyeleri şunlardı:

Başkan Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi, tutanak yazmanı Çorum Milletvekili Münir, üyeler Konya Milletvekili Refik (Koraltan), Karesi Milletvekili Mustafa Süreyya Örgüevren, Beyazıt Milletvekili Şefik, Kırşehir Milletvekili Ali Rıza, Bursa Milletvekili Yusuf Ziya ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel).

188 Feridun Fikri Bey'in bugün de geçerliğini koruyan parlak ve tutarlı konuşmasını bugünkü Türkçe'ye çevirerek yayınlıyoruz. (TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 15, İ: 69, 4.3.1341, c: 2, s: 133-134; Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, 1924-1930, Turhan Kitabevi, Ank, 1972, s: 112.)

Feridun Fikri Düşünsel, 1892 yılında İstanbul'da doğdu. 23 Aralık 1958 günü Ankara'da öldü. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı. 2. dönemde milletvekili oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer aldı. 1926 yılındaki İzmir suikastı nedeniyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Dava sonunda aklandı. 8 ve 9. dönem Bingöl milletvekilliği yaptı. (Önelçin, Adnan, Nutuk'un İçinden, Yüce Yay. 1981, s: 61; Aybers, s: 452.)

189 TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341 (1924), s: 135.

Takrir-i Sükun Yasası, CHP grubunda 79'a karşı 82 oyla kabul edilmişti. Bkz: Topuz Hıfzı, Cumhuriyeti Kuranlar Anlatıyor: "Takrir-i Sükun Kanunu ile neler kaybettik?", Akşam, 4 Kasım 1951; Tuncay, s: 139.)

Takrir-i Sükun Yasası'nı, bu ateşli konuşması ile savunan Refik Koraltan, 1891 yılında Divriği'de doğdu. 17 Haziran 1974 günü İstanbul'da öldü.

1914 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitiren Koraltan, 1914-18 arasında savcılık ve emniyet müdürlüğü yaptıktan sonra Anadolu'ya geçti. İlk TBMM'ne Konya milletvekili olarak girdi. Yozgat ve İstanbul İstiklâl Mahkemeleri'nde yargıç olarak çalıştı. 1935 yılından sonra Artvin, Trabzon ve Bursa valiliklerinde bulundu. 1939 yılında yeniden TBMM'ne girdi. 1946 yılında DP'nin kurucuları arasına katıldı. 1950-60 yılları arasında TBMM başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden sonra Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Bu ceza Milli Birlik Komitesi'nce yaşam boyu hapis cezasına dönüştürüldü. 1966 yılında çıkan Af Yasası ile özgürlüğe kavuştu. (Aybers, s: 488.)

190 Sivas Milletvekili Halis Turgut, M. Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek suçundan İzmir İstiklâl Mahkemesi kararı ile 14 Temmuz 1926 sabahı İzmir'de idam edilmişti. (Aybers, s: 453.)

191 Recep Peker, 1889 yılında doğdu, 1 Nisan 1950 tarihinde öldü. Harp Okulunu bitiren Recep Peker, 1. Dünya Savaşı ile Balkan Savaşı'na katıldı. İlk TBMM genel sekreterliğine getirildi. 1923 yılında 2. dönem milletvekili olarak TBMM'ne girdi. Aynı yıl CHP genel sekreterliğine seçildi. On iki yıl bu görevi sürdürdü. Okyar, İnönü ve Saraçoğlu hükümetlerinde İçişleri, İmar ve İskan Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlıkları yaptı. Hakimiyet-i Miliye Gazetesi'nde başyazarlık yaptı. Üniversitelerde İnkılap Tarihi dersleri verdi. 1946 yılında kurulan hükümetin de başkanlığına atandı.

Peker, 1935 yılında İtalya ve Almanya'da faşist parti modellerini inceleyip, Atatürk'e bu modelleri sunmuş, Atatürk'ün büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. (Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yay., İst., 1973, s: 58-9.)

Ayaklanma Bastırılıyor

192 Şimşir, s: 27, Kaynak özgün belge: F.O 424/262, p: 82-83, no: 87.

193 Lindsay, herhalde, Seyid Abdülkadir'in ilişkilerinden söz ediyor. Bugüne kadar Şeyh Sait'in ayaklanma öncesinde İngilizler'le ilişki kurduğunu gösteren açık kanıt ya da belge bulunmuş değildir. Şeyh Sait Ayaklanması'nda İngilizler'in bir rolünün olup olmadığı bugüne kadar çok tartışılmıştır.

Kürt-İngiliz ilişkilerine, Sevr Anlaşması-Lozan görüşmeleri ve Musul Sorunu açısından bakılınca bu ilişkilerin amacı anlaşılır. Kurtuluş Savaşı ile ilgili gizli İngiliz yazışmaları da bu amacı yeterince sergilemektedir.

Tartışma, konusu Şeyh Sait Ayaklanması'nın İngilizler'ce düzenlenip düzenlenmediğidir. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* kitabında, Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde "İngiliz Intelligence Service'nin Doğu'da bütün metotlarını kullanarak Türkiye içinde konşıklıklar çıkarmaktan bir an geri kalmadığı" yazılıyor. (s: 78.)

Liselerde okutulan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi* ders kitabında "ayaklanmayı İngilizlerin çıkarttığı" (Su, Mükerrerem K.-Mumcu, Ahmet, MEB Yay., Ank., 1983, s: 187) görüşü savunuluyor.

Bu görüş, "İngiltere'nin Nosturi ve Kürt hareketlerini desteklediği" tümcelerıyla Doğan Avcıoğlu tarafından da savunulmuştur. (Avcıoğlu Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yay., İst., 1974, s: 1417.) Avcıoğlu, "7 Mart 1925'te Diyarbakır'a, üzerinde 'Kürdistan Krallığı Harbiye Bakanlığı' yazılı zarflar içinde bazı İngiliz silah şirketlerine ait katalogların geldiğini" de yazıyor. (s: 1333.)

9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ergün Aybars da ayaklanmanın "İngiliz tahrikiyle" çıktığı kanısındadır. (Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s: 261.)

Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Atatürk Üniversitesi'ndeki doktora tezinin Doğu ayaklanmalarındaki emperyalizm olgusunu incelediği bölümde şu görüşü savunuyor:

"Örneğin 1925'te Şeyh Said İsyanı'nın patlak verdiği ilk günlerde İngiliz silah fabrikalarından Şeyh Said'e çeşitli silah kataloglarının gelmesi, emperyalizmin bu konudaki çalışmalarını doğrulamaktadır (Beşikçi İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay., 2. Bası, İst., 1970, s: 308.)

Dr. Beşikçi, bu görüşlerini sonradan değiştirmiş ve şu satırları yazmıştır:

"... Doğu Kürdistan'daki bütün başkaldınlar hep İngiltere'nin desteği ile bastırılmıştır. Şeyh Said Kürt İsyanı'nda Kürtler'e İngilizler'in yardım ettiği büyük bir aldatmacadır." (Beşikçi İsmail, Devletlerarası Sömürge Kürdistan, Alan Yay., İst., 1990, s: 28.)

Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926) başlıklı incelemeyi yapan Ankara SBF öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'nin, Kürt Sorunu'na karşı genel ilgisi gereği ayaklanmayı yakından izlediği fakat destekleyici bir tutumdan da kaçındığı" kanısındadır. (Kürkçüoğlu, s: 314.)

SBF öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mete Tuncay da, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) başlıklı kitabında "Hemen belirtiyim ki, resmi ideolojiyle ileri sürülen -ve sol çevrelerce de benimsenen-, bu harekete İngiliz kışkırtmalarının yol açtığı şaşı, inanılması güç görünüyor." (Tuncay, s: 130) diye yazıyor. Kemal Öke, Musul Meselesi Kronolojisi başlıklı kitabında "ayaklanmanın ardında ingilizlerin bulunup bulunmadığı henüz aydınlığa kavuşmuş değildir" görüşünü savunuyor (Öke, Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1991, s: 168.)

Şeyh Said Ayaklanması'nı bastıran hükümetin Başbakanı İsmet İnönü, "Bütün bunlarda Şeyh Said İsyanı'nda memlekette senelerden beri yuvalanmış propagandanın eseri görülmüştür. Şeyh Said İsyanı'nı doğrudan doğruya İngilizler'in hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır" diyordu. (İnönü, İsmet, Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ank., 1987, s: 202.)

194 Şimşir, s: 28, Kaynak özgün belge: F.O 424/262, p: 100, no: 103.

1920 yılında İstanbul'da kurulan Tarikat-ı Selahhiye yada Türkçe'si ile Yüksek Hilafet Haklarının Savunulması adlı örgüt de Vahdettin'i yeniden padişahlığa getirmek için çalışmalar yapıyordu. Bu

demek, Kürtler'le de işbirliği içindeydi. Dernek Doğu illerinde distol adlı bir koyun hastalığı ilacı satma perdesi altında çalışmalar yapmıştı. (Avcioğlu, s: 1334.)

Yurt dışında toplanan Hilafet Kongresi de Şeyh Sait ve Seyid Abdülkadir ile ilişki kurmuştu. (Cemal, s: 17; Avcioğlu, s: 1333; Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, cilt 1, s: 315-316 ve 335-337.)

195 Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri, E. Levant (1918-1929 Kürdistan Cause Serisi, Vol. 101, s: 21 vd.)

196 Korgeneral Kâzım Dirik, 1881 yılında Manastır'da doğdu. 2 Temmuz 1941 yılında Edime'de öldü. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olan Dirik, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'na katılmış, ayaklanmayı bastıran 2. Tümen Komutanı olarak görev yapmış ve 1928 yılında da ordudan ayrılmıştı. 1935 yılına kadar İzmir Valiliği, bu tarihten sonra da Trakya Genel Müfettişliği yaptı. (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s: 127-129.)

197 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 100-101; Olson Robert, s: 108 vd.

198 Dersimi, s: 157; Fırat, s: 133; Cemal, s: 32.

199 Behçet Cemal, s: 33.

200 Dersimi, s: 157; Olson, s: 110.

201 Fırat, s: 135.

202 "Kürtlerle işbirliği yapmış olan Elazığ eşrafı bu defa da Türk kuvvetleriyle işbirliği yaparak onları takip etmişlerdi." (Dersimi, s: 158).

Ayrıca bkz: Hasretyan, s: 14; Fırat, s: 15.

203 Cemal, s: 36-37; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 119 vd.

204 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 119.

205 Cemal Behçet, s: 63-64; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 120; Avcioğlu, s: 1333; Aybars, 28; Beşikçi, s: 308.

"Şeyh Sait adına İngiliz silah fabrikalarından kataloglar gelmiş olması -doğruysa bile- İngiliz Hükümeti'nin resmi politikasının bu yönde olduğunu kanıtlamaz. Kapitalist dünyada özel girişimin elinde olan uluslararası silah ticaretinin hükümet denetimi altına sokulma çabaları çok yenidir." (Tuncay, s: 130, dipnotu: 5).

O tarihlerde İngiliz silah ticareti Muğlalı bir Rum olan Sir Vasil Zaharoff'un elindeydi. Zaharoff, İngiliz hükümetleriyle içli-dışlıydı. İngiliz başbakanlarından Lloyd George ve Fransız Başbakanı

Clemenceau'nun yakın dostuydu. İngilizler, bu silah tacir'ine sir ünvanı verdiler; Fransızlar da **Legion d'honneur** nişanı ile ödüllendirdiler.

İngiliz silah şirketleri 1931 yılında dünya silah ticaretinin yüzde 28'ini ellerinde tutuyorlardı. (Sampson, Anthony, **The Arms Bazaar**, Coronet Books, Londra 1981, s: 72.)

Tuncay'ın bu yorumu bu nedenle doğru değildir. İngiliz silah şirketleri o tarihte hükümetin denetimi altındadır. Tuncay İngiliz belgelerini incelemeyen, Seyit Abdülkadir ile ilgili belgeleri okumadan bu olaylar ve ilişkiler konusunda yorumlar yapıyor. Ayrıca dünya silah ticareti konusunda genelleme ve soyut yaklaşımlarla mantık yürütüyor. Bu gibi konular incelenmeden yazılmaz. Genellemelere dayalı savlarla da tarihsel konularda kesin yargılara varılmaz.

206 Fırat, s: 139; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 123; Hasretyan, s: 13.

207 Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşı örgütleyenler Hormek Aşireti'nden Veli Ağa, Ali Haydar, M. Şerif, M. Halit, Tatanlı Haydar'dı. Muş eşrafından Hacı Derviş, Kamil, Hamza ve Feremez Ağalar ile Bildiri Aşireti Reisi Hacı Fırat oğlu Hasan Bey, Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşımlardır. (Fırat, s: 139-143.)

208 Tümgeneral Osman Nuri Koptagel, 1874 yılında doğdu; 1942 yılı Kasım ayında öldü. Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşları'na katıldı. Ayaklanma bölgesindeki 12. Tümen Komutanı olarak görev ypn. 1927'de askeri mahkeme üyeliğine, 1932'de de Askeri Yargıtay üyeliğine atandı. 1934 yılında emekliye ayrıldı. Daha sonra Malatya milletvekilliğine seçildi. (Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s: 39.)

209 Adamları ile birlikte İran'a geçen Hasenalı Halit Bey, İran'da Mako İlçesinde Mako kaymakamı tarafından açtınlan ateş ile karşılaştı. Hasenalı Halit, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Ferzende Ağa, Mako'da bu yaylın ateşinden kurtuldular. Hasenalı Halit'in oğlu Şemsettin ve Zirkan Aşireti'nden Kerem Bey bu çatışmada öldü. Ali Rıza ve Hasenalı Halit daha sonra Kürt lideri Simko'ya katıldılar. Ali Rıza, Suriye'de Hoybun örgütüne girdi. Hasenalı Halit, yeniden ayaklanmak üzere Malazgirt'e dönerken yolda yakalandı. 31 Temmuz 1926 günü Diyarbakır'da idam edildi. (Fırat, s: 146; Hasretyan, s: 15.)

210 Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 126.

211 a.g.e. s: 136.

212 Behçet Cemal, s: 72; Toker, s: 98; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 138.

213 Bitlis Harp Divanı, Süvari Tümen Komutan Vekili Albay Ferit başkanlığında kurulmuştu.

Cibranlı Halit Bey ve arkadaşlarının kurşuna dizilmeleri tarihi 14 Nisan 1925'dir. Dersimi ve Fırat başka tarihler veriyorlar. Doğrusu 14 Nisan'dır.

Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'nın Kürt İstiklal Cemiyeti ile ilgili itirafları göz önüne alınarak Musa Bey'e idam yerine 15 yıl ağır hapis cezası verilmiştir.

214 Toker, s: 99.

215 Dersimi, s: 159.

216 Şeyh Sait ile birlikte teslim olanlar şunlardı:

Damadı Melekanlı Şeyh Abdullah, Binbaşı Kasım, Şeyh Ali, Cibranlı İsmail, Hatto oğulları Reşit, Mahmut, Temur Ağalar ile Karpazarlı Reşit, Şeyh Galip, Çan Şeyhleri İbrahim ve Hasan, Silvanlı Şemsettin, Boğlanlı Hacı Halit. (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 138; Fırat, s: 147.)

Sercük Köyü'nden Lolanlı Hüseyin (Ballıkaya) Efendi'nin komutasındaki milisler, Abdurrahmanpaşa Köprüsü'nü tutmuşlardı. Talat Bey, Derik Köyü'nü kuşatmıştı. Galip Bey'in emrindeki askerler ile Lolan ve Hormek milisleri de köprü başlarından kuş uçurtmuyorlardı. Şeyh Sait, köprüde Lolanlı Hüseyin Efendi'nin milislerince açılan ateş ile karşılaşmıştı.

Sercüklü Hüseyin Efendi, Şeyh Sait'in yakalanmasındaki yararlılığından ötürü Atatürk, İnönü ve Fevzi Çakmak tarafından ödüllendirildi. Osman Nuri Paşa, Hüseyin Efendi'ye takdirname ile 1000 TL'lık ödül de verdi. (Kocadağ, Burhan, *Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi*, Yalova 1987, s: 215-216, Yazar yakalanma tarihini 27 Nisan olarak veriyor.)

Kaçan Cibranlı Kamil ve Baba, Şerafettin Dağı eteklerinde Hormek atılarınca yakalanmıştır. Teslim olanlarla yakalananlar Osman Paşa tarafından Çapakçur Kaymakamı Saim Bey'e teslim edilmişlerdir. Saim bey de sanıkları geniş güvenlik önlemleri altında Diyarbakır'a göndermiştir.

217 Beşikçi, İsmail, *Orgeneral Muğlalı Olayı ve Otuzüç Kurşun*, Belge Yay., Bilim Dizisi, İst., 1991, s: 45.

Şeyh Sait'i

Bacanağı Kasım Bey ihbar Ediyor

218 Binbaşı Kasım Ataç'ın bu sözlerini içeren ifadesi, Emniyet Müşavirliği'nin 9.12.1944 gün ve 1347/4276 sayılı emri üzerine Aydın İli Söke Kaymakamlığı'nca alınarak 13.1.1945 tarihinde Tahriyat-7134 sayı ile Diyarbakır'daki Birinci Umumi Müfettişlik'ee gönderilmiştir. Bu ifade de Avni Doğan'ın arşivindedir.

219 Şeyh Abdullah, adı sonradan Mutluca olarak değiştirilen Şeraffetin Dağları'ndaki Melekan Köyü'ndendir. Cıbranlı Halit Bey ile de akraba olan Şeyh Abdullah, Şeyh Sait'in kızlarından Hayriye ile evlenmiştir. Melekanlı Şeyh Abdullah kızı Emine de amcası Şeyh Ebubekir'in oğlu Vahdettin ile evlenmiştir. Bu evlilikten beş kız ve beş erkek çocuk olmuştur.

Melekanlı Şeyh Abdullah'ın beş erkek torunundan biri olan Mahmut Sönmez, 1986 yılında yapılan ara seçimde ANAP Bingöl milletvekili olarak TBMM'ne girdi. Sönmez, 1987'den sonra da ANAP Bingöl İl Başkanlığı'na getirildi.

220 Şeyh Sait, İstiklâl Mahkemesi'nde 21 Mayıs 1925 günü yapılan sorgusunda olayı Kasım Bey'in anlattığı gibi anlatmıştır (Örgeevren, Ahmet Süreyya, Şeyh Sait İsyanı, Dünya Gazetesi, 11-14 Haziran 1957.)

"Kasım Bey'den emin değildim. Yalnız kaçarken Menekşut'ta gördüm. Teslim olmak meselesini bu Kasım Bey ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrinde oldu." (Örgeevren, Dünya, 14 Haziran 1957.)

221 Ayaklanmayı hazırlık aşamasında öğretmen Mehmet Zeki Dünderalp, Genç Milletvekili Hamdi Yılmaz, Hormek Aşireti ileri gelenleri dışında ayrıca Şeyh Sait'in bacanağı Binbaşı Kasım'ın da, 1924 yılı Ekim ayında Mustafa Kemal Paşa'ya ihbar ettiği anlaşılıyor.

Şerif Fırat, Hormek Aşireti'nin ayaklanma hazırlıklarını nasıl haber verdiğini şöyle anlatıyor:

"Bu irtica hareketini ilk önce gizli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e arz eden Varto'daki Hormek Aşireti'nin aydınları olmuştuk. Bu haberden sonra büyük kurtarıcı 1924 Ekim ayında Posin depreminden ötürü Erzurum'a gelmişti. Erzurum yurtseverlerinden ve idari makamlardan edindiği tahkikattan ve Cıbranlı Halit'in gösterdiği muhalefetten yakında isyanın başlayacağını anlamış ve Ankara'ya dönerken Yusuf Ziya, Cıbranlı Halit ve arkadaşlarının yakalanmalarını emir buyurmuştu." (Fırat, s: 127.)

222 Fehmi Fırat'ın bu Kürtçe şiirini Şeyh Sait'in torunlarından Melik Fırat'dan aldık. Şiiri Melik Fırat Türkçe'ye çevirdi.

Seyit Abdülkadir: "Kürt Değilim!"

223 Cemal Behçet, s: 78-79.

224 Şark İstiklâl Mahkemesi, başkan Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu), üyeler: Urfa Milletvekili Ali Saip (Ursavaş) ve Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit (Özdeş)'den kuruluydu. Savcılar: Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya (Ögeevren) ve Bozok Milletvekili Avni Doğan'dı. (TBMM Zabıt Ceridesi, 7.3.1341, s: 218-253.)

Başkan Mazhar Müfit Bey vali, Ali Saip ve Lütfi Müfit Bey de subay kökenliydi. Savcı Ahmet Süreyya Bey hukukçu, Avni Doğan da kaymakamdı. Askeri Yargıç Münir Bey de (emekli Korgeneral Münir Kocaçatak) savcı yardımcısı olarak çalışmıştı.

İstiklal Mahkemeler'ini mahkeme sayma olanağı yoktur. Bunlar, astığı astık, kestiği kestik Harp Divan'lardır.

225 Kemal Feyzi, Damat Ferit Paşa'nın İngilizler'le imzaladığı 12 Eylül 1919 tarihli bu anlaşmanın Fransızlar tarafından ele geçirilerek Amerikan gazetelerinde yayınladığını yazıyor. Bu gizli anlaşmanın metni için bkz.: Karabekir Kâzım, İstiklal Harbimiz, s: 374; ayrıca Trabzon'daki Fransız Başkonsolosu Lepissier'in 1 Mayıs 1920 tarihli raporu için bkz.: Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, E-Levant (1918-1920) Serisi, Vol. 93, s: 1 vd.)

226 1 Haziran-8 Eylül 1920 günleri arasında yörede Milli Aşireti, Ali Batı ve 20 Mayıs-7 Haziran 1920 tarihleri arasında Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Ceto ayaklanmaları olmuştur. (Türk İstiklal Harbi, VI ncı cilt; İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Yay., Ank., 1974, s: 176-181.)

227 Ögeevren, Dünya, 4-5 Haziran 1957. Bu metni, özetleyerek ve bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

228 Avni Doğan'ın anılarına aldığı, İçişleri Bakanlığı'nın 7 Eylül 1924 tarihli raporuna göre Kemal Feyzi, Bitlis'in Taş Mahallesi'nden Hacı Necmettinzade Reşid'in oğludur. Teğmenlikten ayrılan Kemal Feyzi'nin, Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucularından olduğu, 18 Ağustos 1921 günü İngilizler'in yardımı ile Kürdistan Hükümeti kurmak için Mısır yoluyla, Kürdistan'a geçtiği, İngiliz giysileri ile Şımak, Zaho,

Kelekiryân Bucağı Beriyan çevresinde dolaştığı, 15 Aralık 1921 günü yanında iki İngiliz subayı ile Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa ile görüştüğü, İngilizler tarafından Kuzey Kürdistan'da propaganda işleriyle görevlendirildiği, yörede bildiriler dağıttığı, daha sonra izini kaybettirdiği, 14 Haziran 1923 günü de Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan bir yazı üzerine yapılan soruşturmada, Kemal Feyzi'nin İstanbul'da İçtihat Matbaası'nda çalıştığının saptandığı bildirilmiştir. Aynı raporda, Bitlis Valiliği'nden alınan 7 Haziran 1923 günlü telgrafta, adı geçeninin ihanetini kanıtlayıcı herhangi bir bilgi ecinilmediği, İstanbul Valiliği'nin 3 Ağustos 1923 günlü yazısında da Kemal Feyzi'nin 9 Ağustos 1923 günü vapurla İstanbul'dan Trabzon'a gittiği, Elcezire Zabitan Divanı'nın verdiği 18.8.1923 gün ve 1259 sayılı tutuklama karar ile arandığı kaydediliyor.

Raporda şu olaya da değiniliyor:

"Kemal Feyzi'nin, Musul'da 1922 yılı ekim ayından sonra İngilizler'e aylıkla hizmet ettiği ve polis hafiyeliği yaptığı ihbar edilmiş, yurttaşlıktan çıkarılarak sınır dışına sürülmesi istenmiştir." (Avni Doğan, Yayınlanmamış Anılar, s: 80-810.)

229 Kemal Feyzi'nin savcılık ifadesi için bkz.: Örgœevren, Dünya, 20-21 Mayıs 1957, mahkemedeki savunması için bkz.: Dünya, 5 Haziran 1957.

230 Örgœevren, Dünya, 31 Mayıs 1957.

231 Cemal, Behçet, s: 87-89.

232 Doğan, Avni, Yayınlanmamış Anılar, s: 118.

233 Aynı kararla Cemilpaşazade Ahmet, Nafiz Bey, Dirikli İlyas Bey, Kado diye bilinen Dirikli Abdülkadir, Rifat ve Hüseyin Beylerin aklanmalarına hükmedilmiştir.

234 Avni Doğan'ın anılarında yer alan karar metnini bugünkü Türkçe ile özetleyerek yayınlıyoruz.

235 TBMM, Zabıt Ceridesi, İ: 69, 4.3.1341, c: 2, s: 149.

İsmet Paşa Hükümeti'nin seferberlik ilan eden tezkeresinde 4.3.1925 günü infazlarla ilgili şu izin isteniyordu:

"... İşbu mahkemelerin vereceği idam kararlarının dahi aynı kanunun 5. maddesi mucibince ve vaziyetin müsteceliyet ve istisnaiyetine binaen Meclis-i Ali'ce tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder..."

236 Behçet Cemal, s: 92; Örgœevren, Dünya, 5 Haziran 1957; Aybers, s: 309.

Yılmaz Odabaşı'nın "Şeyh Said İsyanı" adlı uzun şiirinde (Zilan Yayıncılık, İst, 1991, s: 58) de Kemal Feyzi'ye mal edilen "cennet

Kürdistan bizimdir" türünden sözleri doğrulayıcı kaynağa rastlayamadık. Tersine, tutanaklar, Kemal Feyzî'nin duruşmalarda "Kürtler Turan aslındandır" görüşünü savunduğunu ve "Bugün ben tamamen ve katiiyetle anlamış bulunuyorum ki, ben yıllarca hükümet, zabıta ve memurlarını beyhude yere işgal etmişim. Şimdi kendim kadar onlara da acıyorum" dediğini kanıtlıyor. (Dünya, 20 Mayıs 1957, Behçet Cemal, s: 91-92.)

Şeyh Sait: "Amacım Şeriat"

237 Örgееvren, Dünya, 15-16 Nisan ve 12 Haziran 1957.

238 Hanili Hacı Salih Bey, çevresinde çok tanınan, Fransızca, Arapça ve Farsça bilen, şiir de yazan bir yerel liderdi. Oğlu Hasan ve torunu Ferit Bora, Hani'de belediye başkanlığı yaptılar. Ferit Bora, 1987 seçimlerinde DYP listesinden Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'ne girdi.

239 Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde Hacıkadıroğulları ailesinden Dr. Fuat'ın, İstanbul'da Ferit Paşa adlı bir yakınına yazdığı 21 Şubat 1925 tarihli şu mektup ele geçmişti. Dr. Fuat, mektubunda şunları yazıyordu:

"Yerel haberler:

Aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt İstiklal Komitesi'nin emir ve işareti ile Hınıs Şeyhi Sait Efendi ayaklanarak Hani ve Lice'ye kadar geldi. Şimdi, Diyarbakır'ın sekiz-dokuz saat kuzeyinde savaş oluyor. Allah encamını hayretsin. Halep'teki Kürt Cemiyeti de aynı amaçla sınırda Kürtler'i ayaklandırmak üzeredir. Muş ve çevresi, aşiretlerin eline geçti. Sonuç olarak şimdiye kadar amaçlanan Kürdistan fikri, hükümeti ciddi düşündürmeye başlamıştır. Bakalım ne olacak?

Bendeniz, gördüğüm ve geçirdiğim derbeder günlerden sonra bekleme dönemi yaşıyorum."

Ele geçen bu mektup, hem Diyarbakır'da çok sevilen Dr. Fuat'ı idam sehпасına yollamış, Şeyh Sait davası için de ayaklanmanın önceden planladığını gösteren bir suç belgesi sayılmıştı. (Örgееvren, Dünya, 14-15 Mayıs 1957.)

Duruşmalarda Türk olduğunu ısrarla vurgulayan Dr. Fuat, Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı kuşattığı günlerde Kürt ulusal giysileri ile kentte dolaştığı ve Ferit Paşa'ya yazdığı mektupla, Kürt ayaklanması ile ilişkili

olduğunun kanıtlandığı gibi gerekçelerle Siverekli Karabahçeli Şeyh Eyüp ile birlikte yarglanıp idama mahkum edilmiş; 17 Nisan 1925 günü de asılmıştı.

Şark İstiklâl Mahkemesinin ilk idam kararı bu karardır.

Aynı kararla Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey'in fabrika bekçisi Hasan idam cezasına çarptırılmış; Yürekli Terzizade Abdurrahman da 5 yıl ağır hapse mehkum olmuştu.

Savcı Örgöevren, Dr. Fuat'a savcı olarak kendisi tarafından da istenen ölüm cezasının kaldırılması için karardan sonra mahkemeye başvurduğunu, ancak mahkemenin idam kararını değiştirici nitelikte hafifletici neden bulamadığını kaydediyor. (Dünya, 15 Mayıs 1957.)

Dr. Fuat'ın ailesi, sonradan "Erkmen" soyadını aldı.

Eski Danıştay Daire Başkanlarından ve eski CHP senatörlerinden Kamuran Erkmenoğlu da Dr. Fuat'ın yeğenidir. Ünlü şair Cahir Sıtkı Tarancı da Kamuran Erkmenoğlu'nun kayınbiraderidir.

Dr. Fuat'ın biri kız, ilk evliliğinden olmak üzere iki oğlu oldu. İlk eşinden doğan oğlu Muzaffer, babasına yapılan haksızlığı ömür boyu anımsamak ve anımsatmak için Öldürülenoğlu soyadını aldı.

İstanbul Kadıköy Belediyesi'nden emekli olan Muzaffer Öldürülenoğlu, 1978 yılında öldü. Muzaffer Öldürülenoğlu'nun kızı Dicle Öldürülenoğlu, Kadıköy Anadolu Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği yapıyor.

Dr. Fuat'ın küçük oğlu Mehmet Fuat Erkmen, 1949 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra kısa bir süre Niğde'de savcılık yaptı. Daha sonra İzmir'de avukatlığa başladı. Erkmen, 1955 yılından bu yana İzmir'de serbest avukat olarak çalışıyor.

Baktığı hastalardan ücret almayan ve yoksul hastalara ücretsiz ilaç veren, sevecen kişiliği ile bugün de ad Diyarbakırlılar arasında saygıyla anılan Dr. Fuat'ın oğlu Avukat Mehmet Fuat Erkmen, 1945-49 yılları arasında kaldığı İstanbul Aksaray Fırat Talebe Yurdu'nda, babasına duyulan saygı nedeniyle, kendisinden ücret alınmadığı, bu yüzden yurdun sahibi Musa Anter'e "ömür boyu şükran borçlu" olduğunu söylüyor.

Musa Anter de şu anda İsveçte yaşıyor.

240 Şeyh Sait, burada, "raiyyesi" sözcüğünü kullanmıyor. Arapça olan raiyye sözcüğü, "sünü, otlatılan hayvan sürüsü" ya da "bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk" anlamındadır. (Develioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ank. 1982, s: 1049.)

241 Örgüevren, Dünya, 12 Haziran 1957.

Bu sorgu metinleri TBMM arşivindedir. Bu arşivdeki dosyaların tasnif dışı olduğunu öğrendik. Bu nedenle bu dosyaları inceleme olanağı yok. Kaldı ki, bu dosya ve tutanakların incelenmesi TBMM Başkanlığı'nın özel iznine bağlıdır.

Devrim Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ergun Aybars, bu yazışmalar için TBMM Arşivi, T-12, Dosya 96-101'e yollama yapıyor. (Aybars, s: 297.)

242 Süvari Albayı Cemil Çevindir. Çevindir, 1980 yılında Edirne'de öldü.

Ailesinden aldığımız bilgiye göre Şeyh Sait kuvvetlerince tutsak alınan Cemil Bey, Lice'ye girerken harp esiri olarak yaya yürütülmek istenmiş, ancak, "Ben süvariym, esir de olsam at üzerinden inmem" dediği için Kürt atlılarının arkasında Lice'ye de at üstünde getirilmiştir.

243 Şeyh Sait'in sekreteri Lice'li Bilal Efendi oğlu Fehmi, olaydan sonra Suriye'ye kaçtı. On üç yıl Suriye ve Fransa'da yaşadı. Dönüşte Isparta'ya sürgün edildi. 1967 yılında Lice'de öldü.

Birkaç yabancı dil bilen Avukat Fehmi Fırat, Lafontain masallarını Kürtçe'ye çevirdi. Ölümüne yakın Sosyalizmin Umumi Tarihi adlı bir kitaptan notlar alıyor, sosyalizm üzerine çalışıyordu. Yazdığı anıların, ölümüne yakın yırttı.

Fehmi Fırat'ın bir oğlu da Avukat Sırm Fırat'tır. Kuşku bir kaza sonunda öldü. Fırat'ın Amerika'da okuyan Zerdeş adlı bir başka oğlu da Kore savaşına gönüllü olarak katıldıktan sonra adı bir cinayete karıştı. Bu olay üzerine Japonya'ya kaçan Zerdeş, burada da bazı serüvenlere kanıştıktan sonra Türkiye'ye döndü ve dokuz yıl cezaevinde kaldı. Cezaevinden af yasası ile çıktı. 60'lı yıllarda da öldü.

Oğullarından Feridun Fırat Isparta'da yaşıyor ve ticaretle uğraşıyor.

244 Örgüevren, Dünya, 14 Haziran 1957.

245 Şeyh Sait davasında yargılanaların adları şöyleydi:

1- Şeyh Sait, 2- Varto ve Muş Cephesi Komutanı damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, 3- Takliyanlı Halit oğlu Kamil Bey, 4- Kamil Bey'in kardeşi Baba Bey, 5- Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif, 6 - Darahini Komutanı Fakih Hasan Fehmi, 7- Velirli Hacı Sadık Bey, 8- Çanlı İbrahim, 9- Şeyh Abdullah, 10- Harput Şeyhlerinden Şeyh Ali, 11- Şeyh Celal, 12- Şeyh Hasan, 13- Garipli İzzet oğlu Mehmet Bey, 14- Hanili Hacı Salih Bey, 15- Oğlu Mustafa Bey, 16- Hanili Şeyh Adem, 17-

Maden Şehri Komutanı Kodri Bey, 18- Piranlı ..... Bey, 19- Molla Mahmut, 20- Silvanlı Şeyh Şemsettin, 21- Termili Şeyh İsmail, 22- Şeyh Abdullatif 23- Belikanlı Molla Emin, 24- Hanili Salih Bey oğlu Hasan, 25- Arap Abdi, 26- Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet, 27- Şinikli Hasan oğlu Süleyman, 28- Öğretmen Müsyanlı Molla Cemil, 29- Az Aşireti Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman, 30- Şerif oğlu Süleyman, 31- Fakih Hasan'ın katibi Tahir, 32- Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey, 33- Vartolu Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali, 34- Bolikanlı Hacı Halit, 35- Diyadinli Timur Ağa, 36- Hınıslı Kamil oğlu Abdullatif 37- Muşlu Mehmet, 38- Süleyman Bey, 39- Bahri Bey, 40- Zorabadlı Şeyh Cemil, 41- Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf, 42- Yamaç Aşiretli Ali Baban, 43- Kargapazarlı Halit, 44- Mehmet oğlu Tahir, 45- Bucak Müdürü Tayyip Ali, 46- Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi, 47- Şeyh Sait'in hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkes jandarma Hamid, 48- Salih oğlu Hasan, 49- Cemilpaşazade Ekrem, 50- Malazgirt Savcısı Abdülhamit, 51- Jandarma Teğmen Mehmet Mihri, 52- Jandarma Yüzbaşı Ali Avni, 53- Hanili Mustafa Bey'in torunu Örfi, 54- Genç. Valisi İsmail Hakkı Bey, 55- Çapakçur Yargıa Ali Rıza, 56- Bazikenli Reşit, 57- Çapakçurlu Hüseyin, 58- Sıhhiye Katibi Niyazi, 59- Jandarma Ali, 60- Bitlisli Mehmet Salih, 61- kargapazarlı Raşit, 62- Kargapazarlı Süleyman Bey, 63- İsmail oğlu Ahmet, 64- Vartolu Ali, 65- Vartolu Çendi, 66- Darahini Müftüsü İsmail Bey, 67- Emekli Binbaşı Kasım, 68- Halk Fırkası Başkanı Rüştü Efendi, 69- Molla Abdülhamit, 70- Ratcanlı Nimet, 71- Ratcanlı Ahmet, 72- Ratcanlı Maksut, 73- Ratcanlı İbrahim, 74- Nakip Bekir Bey, 75- Cemilpaşazade Ömer, 76- Cemilpaşazade Kodri, 77- Cemilpaşazade Cevdet, 78- Cemilpaşazade Memduh, 79- Muhittin Bey (Behçet Cemal, s: 97; Aybars, s: 323-325.)

Aybars, savcılık belge ve yazışmaları için şu özgün kaynağa yollama yapıyor: TBMM Arşivi T-12, dosya 69, Karar 69 ve IV-12 b-1, Şark İstiklâl Mahkemesi Kara defteri, s: 15, s: 4/32.

246 Behçet Cemal, s: 98-99.

Şeyh Sait Sorguda

247 Kıyam, sözcük anlamıyla "ölümden sonra dirilip ayağa kalkmak" demektir. (Hançerlioğlu, Orhan, İslâm İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1984, s: 250.) Kur'andaki "Kıyamet suresi"

(Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Yay., Ank., 1985, s: 576), insanların öldükten sonra dirileceklerini "kıyam" sözcüğü ile anlatır.

İslâmi amaçlarla yapılan ayaklanmaya da "kıyam" deniyor. Şeyh Sait, bu nedenle ayaklanmadan "kıyam" diye söz ediyor.

248 Sebilürreşat, ayaklanmadan hemen sonra kapatılmıştı. Sebilürreşat, başyazarlığını Habip Edip (Törehan)'ın yaptığı dinsel konulara ağırlık veren tutucu bir gazeteydi.

Şark İstiklâl Mahkemesi, ayaklanma nedeniyle basına da gözdağı vermek amacıyla 7 Haziran günü Habip Edip, Velid Ebuziya, ünlü yazar Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Bey (Öğütçü), Feyzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Etem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ağustos ayında da Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail (Mayokan)'ın tutuklanmalarına karar vermişti.

Gazeteciler, yargılanma sonunda salıverildiler (Tuncay, s: 143-145; Toker, s: 102.)

Savcı Avni Doğan **Kurtuluş ve Sonrası** adlı kitabında şu satırları yazıyor:

"... Şeyh Sait'in, gazete muhabirlerinin birer birer isimlerini söyleyerek yaptığı isnadın içyüzünü sıkı bir tetkikten sonra tamamen öğrenmiş bulunuyorum:

Şeyh Sait'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanat, kendi fikrinden doğmuş değildir; ona telkin yapılmış, muayyen isimler verilerek bunları itham ederse cezasının hafifleyeceği vaad olunmuştu." (Doğan Avni, Kurtuluş ve Sonrası. Dünya Yay., İst. 1964. s: 174.)

Ahmet Emin Yalman da anılarında tutuklu gazetecilerin mahkeme üyeleri ile Elazığ'da Çarsancaklı Ahmet Bey'in evinde içkili akşam yemeklerinde biraraya geldiklerini yazıyor! (Yalman Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 3, Yenilik Basımevi, İst., 1970, s: 179.)

249 Talak-ı selase, İslâm hukukunda erkeğin, kansını kesin olarak boşayacağını bildiren kararına verilen addır. Erkek, kansını üç kez boşar ya da üç kez boşayacağını artarda söylerse bu söz kesin sonuç doğurur. Erkeğin aynı kadınla evlenmesi için kadının bir başka erkekle yapay olarak evlenmesi ve bu erkekten ayrılması gerekir. Buna da **hülle** denir (Üçok Çoşkun - Mumcu Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yay., Ank., 1985, s: 91.)

250 Risale, mektup ya da kitapçık, dergi anlamlarında kullanılıyor. Dinsel konulan içeren ve tebliğ adı verilen bildirimler olarak algılanıyor.

251 Şeyh Sait, burada dinsel anlamıyla "cevazına delildir" sözcüklerini kullanıyor. Cevaz Arapçada izin demektir.

252 Cihat, din için yapılan savaş demektir. Kur'an'ın Furkan suresi'nin 52. ayetinde "kâfirlere boyun eğme, Kur'an'la onlarla savaş" denilir.

253 Örgüevren, Dünya, 15-16 Haziran 1957, Cemal Behçet. s: 99 vd.

254 Ulema, bilginler: fudala, erdemli kimseler, ukala da akıllı insanlar demektir.

255 Hadim, hizmet eden demektir. Hadım-ül-Mücahidin, savaşçıların hizmetkârı anlamına geliyor.

256 Cemilpaşazadeler, Diyarbakır'ın varlıklı ve ünlü ailelerinden-dir.

Eski valilerden Cemil Paşa'nın 11 oğlu, 3 kızı olmuş Oğulları: Mustafa, Fuat, Kasım, Ziya, Hacı Abdurrahman, Besim, Naim, Ömer, Cevdet, İbrahim, Kemal. Kızları: Naime, Vasfiye, Mihrinisa.

Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılan Besim ve Naim, savaşta şehit oluyorlar.

Binbaşı Noel ile işbirliği yapan Cemilpaşazade ekrem, Cemil Paşa'nın torunu ve Kasım Bey'in oğludur. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, s: 300.)

Ekrem Paşazade'nin beş çocuğu oluyor. Pervin, Handan, Nevzat, Jale ve Hayriye. Pervin, Belçika'da yaşıyor ve Brüksel'deki Kürt Enstitüsü başkanlığını yapıyor.

1986 yılında İstanbul Beşiktaş'ta ölen Kürt Teali Cemiyeti Diyarbakır İl sekreteri Ekrem Cemil Paşa, Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle yargılanıp 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılıyor. (Örgüevren, Dünya, 25 Temmuz 1957.) Kürt liderlerinden Nuri Dersimi, Ekrem Bey'in beş yıl ağır hapse çarptırıldığını ve Kastamonu cezaevinde kaldığını yazıyor. (Dersimi, s: 161.)

Ekrem Bey, büyük olasılıkla 1928 yılında çıkarılan Af Yasası'ndan sonra yurt dışına çıkıyor. Yurt dışına çıkmadan önce iki yıl İstanbul Göztepe'de ve kız kardeşinin köşkünde yaşıyor.

Cemilpaşazadeler'den Mustafa Bey'in oğlu Ahmet ve Fuat Bey'in oğlu Kadri Cemiloğlu ve aynı aileden Ömer, Cevdet, Memduh ve

Muhittin Beyler de Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp, aklanıyorlar.

Bir yabancı araştırmacı, Ekrem Bey'in babası Kasım Bey'in hükümeti desteklediğini, bu nedenle ayaklanma başladıktan sonra Diyarbakır'dan ayrıldığını yazıyor. (Orson, s: 98.)

Aile ile ilgili özel bilgileri sayın Vedat Günyol'dan aldık. Ekrem Bey, ünlü yazar Vedat Günyol'un dayısıdır. Vedat Günyol'u eğiten Ekrem Bey'dir. Günyol, Kasım Bey'in babasının Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya geçtiğini, Kasım Bey'in de babasına 350 bin lira gönderdiğini anlatıyor.

Geçtiğimiz yıllarda bir trafik kazasında ölen Prof. Cemil Cemiloğlu da Cemilpaşazadeler'dendir. Eski boksörlerden Yük. Ziraat Mühendisi Esat Cemiloğlu da aynı ailedendir. Esat Cemiloğlu, Diyarbakır'da yaşıyor.

257 İslâm hukukunda içtihat, bir sorunun Kur'an ve hadislerdeki hükümlere dayanarak kıyas yoluyla çözülmesi demektir. İchtihatda bulunanlara da "müçtehid" denir.

258 Vakt-i sadet Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem için kullanılan bir tanımdır.

259 7 Ramazan 1343 tarihli mektup Hadim-ül Mücahidin Muhammed Sait El Nakşibendi imzasını taşıyor. (Örgeevren, Dünya, 19 Haziran 1957.)

Şeyh Sait:

"Kürdistan'da Halk Birleşmez"

260 Mazhar Müfit Kansu, 1873 yılında doğdu. 13 Kasım 1948 tarihinde öldü. Kastamonulu Azizpaşazade ailesindendir. Öğretmenlik, mutasarrıflık, valilik yaptı. Bitlis Valisi'yken Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce görevinden alınarak yargılanmak istendi. Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katıldı. TBMM'ne Hakkâri milletvekili olarak girdi. Milletvekiliylen Elazığ Valiliği de yaptı. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Şark İstiklâl Mahkemesi başkanlığına atandı.

Bilge ozan Ceyhun Atuf Kansu'nun babası, eski milletvekillerinden Nafi AtufKansu, Mazhar Müfit Bey ile kardeş çocuklarıdır.

261 Cibranlı Halit Bey ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in (Kocaoğlu) Bitlis Harp Divanı'ndaki sorgu metinlerine dayanarak bu soruları sordukları anlaşılıyor.

262 Savcı Ahmet Süreyya Örgöevren, 1888 yılında Sındırgı'da doğdu. Hukuk Fakültesini bitirdi. Taşova'da savcıyken Yunan Ordusu tarafından tutuklandı. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Edremit ve Nazilli Savcılıklarında bulundu. Söke'de savcıyken milis kuvvetlerini kurarak Kuruluş Savaşı'na katıldı. TBMM'ne Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak girdi. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığı'na atandı.

263 Şeyh Sait'in damadı duruşmada doğru söylemiyordu. Şeyh Abdullah, 17 Mart 1925 günü Varto'ya saldırmış; İlçe, Hormek Aşireti Reislerinden Veli ve Ali Haydar (Dikmen) Ağa, Mehmet Şerif, amcası Hallo diye bilinen Halil (Fırat) Ağa, Tatanlı Haydar, Lolan Aşireti Reisi Kareçerli Hüseyin Efendi'nin oğlu Kamer (Öztürk) Ağa ile Selçuklu Hüseyin (Ballıkaya) Efendi liderliğindeki Alevi aşiretlerince savunulmuş, Şeyh Abdullah İnak ve Kers Köylerine doğru kaçmak zorunda kalmıştı. (Kocadağ, Burhan, Lolan ve Yakın Çevre Tarihi, Yalova, İst., 1967, s: 189-194, Fırat, s: 131-139).

264 Şeyh Sait'in 25 Şaban 1343(19 Mart 1341) tarihli mektubunda, "Diyarbakır'a hücum ettikleri" anlatıldıktan sonra "Varto'yu aldığınızı işittim" deniliyor ve "İhtilalin dairesi genişledikçe hükümetin kuvveti parça parça olur ve zayıflar" görüşü savunuluyordu. (Örgöevren, Dünya, 24 Haziran 1957.)

Şeyhler:

Ayaklanmaya Korku Yüzünden Katıldık

265 Binbaşı Kasım, burada "fetret devri başlayınca" diyor.

Fetret devri, iki peygamber ya da padişahlar arasındaki başsız yönetim dönemini anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Padişah Yıldırım Beyazıt'ın Timurlenk'e yenilmesinden Çelebi Mehmet'in Padişah olmasına kadar geçen süre Osmanlı Tarihinde "Fetret Dönemi" olarak adlandırılır.

266 Gerek Erzurum'daki Kürt İstiklal Cemiyeti kurucularının ya-kalanıp asılmalarında, gerekse Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılma-sında Binbaşı Kasım'ın büyük rolü olduğu anlaşıyor. Kasım Bey'in bu rolü bugüne kadar araştırılmış değildir.

Araştırmacı Prof. Dr. Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması adlı kitabında (127-142) Şeyh Sait Ayaklanması'nı inceliyor. Ancak, ne Bilal Şimşir'in 1975 basımı İngiliz

Belgeleriyle Kürt Sorunu kitabını incelemiş, ne Erol Ulubelen'in **İngiliz Belgelerinde Türkiye** kitabındaki Kürt-İngiliz ilişkilerinin belgelerini!

Prof. Dr. Tuncay, TBMM arşivindeki Şeyh Sait dosyasını incelemediği gibi, davanın Savcısı Ahmet Süreyya Örguevren'in 1957 yılında Dünya Gazetesi'nde yayınlanan anıları ile bu anılarda yer alan tutanakları da görmüş ve okumuş değildir. Tuncay'ın kaynakçaları arasında İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Baydar'ın 1971 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde (10 Ağustos-9 Eylül 1971) tarihleri arasında yayınlanan Mustafa Kemal'in İstanbul Emniyet Müdürü'ydüm adlı anıları da yoktur.

Tuncay, gereken araştırmaları yapmıyor, her kitaplıkta rahatça bulunacak türden kaynakları okumuyor. Ancak incelemeyeceği olaylar ile ilgili yetersiz kaynaklarla kesin yargılarda bulunmaktan da geri kalmıyor.

Prof. Tuncay'ın *"Bastırma hareketi boyutları hakkında, yukarıda değindiğim Ayaklanmalar 1923-1938 adlı yapıtı iyice inceleyemediğim için kesin bir bilgim yok"* yolundaki itirafı (Tuncay, s. 136) da bu bağlamda herhalde ilginçtir.

Araştırmacı bilim adamlarımız bunu yaparlarsa, olaylar hakkında yüzeysel bilgilerle yetinip, bu yetersiz bilgiler üzerine kuramlar oluşturan delikanlıları da anlayışla karşılamak gerekir.

267 Örguevren, Dünya, 30 Haziran 1957.

268 Örguevren, Genç İli Yargıcı Bursalı İsmail Hakkı Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığı'na gönderdiği yazıyı yayınlıyor. İsmail Hakkı, eski yazı ile 20 sayfa tutan bu mektubunda olayları bütün ayrıntısı ile anlatıyor ve Fakih Hasan Fehmi'nin karıştığı olayları sıralıyor. (Dünya, 19 Temmuz 1957.)

269 Cemal, Behçet, s: 109; Örguevren, 21-22 Temmuz 1957: Toker, s: 129-30; Aybars, iddianeme, savunma ve gerekçeli karar için (TBMM Arşivi T-12, Dosya 69, Karar 69, IV-12, b-1, Şark İstiklâl Mahkemesi Karar Defteri, s: 15, D-4-32)ye yollama yapıyor. (Aybars, s: 323.)

270 Cemal, Behçet. s: 109-110.

271 Cemal, Behçet. s: 111.

272 Cemal, Behçet. s: 111; Örguevren, Dünya, 24 Temmuz 1957.

273 Mahkeme kararı ile aklanan ve Soyadı Yasası'ndan sonra da Ataç soyadını alan Binbaşı Kasım'ın Söke'de, tren yolunun yakınındaki küçük incir bahçesi, belki de bu ihbarın ödülüydü!

274 Örgüevren, Dünya, 24 temmuz 1957.

Mahkeme, ayaklanmanın Bağımsız Kürt Devleti kurma amacını taşıdığını kabul etmesine karşın ayaklanmayı bastıran hükümetin Başbakanı İsmet İnönü, 1987 yılında yayınlanan anılarında şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Şeyh Sait İsyanı'nın sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmek lazımdır." (İnönü, İsmet. Hatıralar, 2 Kitap, Bilgi Yay., Ank., 1987, s: 202.)

275 Şark İstiklâl Mahkemesi'nin 28 Haziran 1925 gün ve 341/69 sayılı gerekçeli kararına göre şu sanıklar idam cezasına çarptırılmışlardı:

1- Şeyh Sait, 2- Damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, 3- Tokliyanlı Halit oğlu Kamil, 4- Karesi Baba Bey, 5- Şeyh Şerif, 6- Fakih Hasan Fehmi, 7- Velirli Hacı Sadık Bey, 8- Çanlı Şeyh İbrahim, 9- Harputlu Şeyh Ali, 10- Harputlu Şeyh Celal, 11- Şeyh Hasan, 12- Garip İzzet Bey oğlu Mehmet Bey, 13- Hanili Mustafa Bey, 14- Hanili Hacı Salih Bey, 15- Çanlı Şeyh Abdullah, 16- Şeyh Ömer, 17- Hanili Şeyh Adem, 18- Madenli Kadri Bey, 19- Piranlı Molla Mahmut, 20- Silvanlı Şeyh Şemseddin, 21- Termili Şeyh İsmail, 22- Termili Şeyh Abdullatif, 23- Belikanlı Molla Emin, 24- Hanili Bey oğlu Hasan, 25- Arap Abdi, 26- Kargapazarlı Halit oğlu Mehmet, 27- Sinikli Hasan oğlu Süleyman, 28- Öğretmen Musyanlı Molla Cemil, 29- Az Aşireti Reisi Demircioğlu Ömer oğlu Süleyman, 30- Şerifoğlu Süleyman, 31- Fakih Hasan'ın katibi Tahir, 32- Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey, 33- Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali, 34- Belikanlı Hacı Halit, 35- Diyadinli Timur Ağa, 36- Hınıslı Kamil Bey oğlu Abdullatif, 37- Muşlu Mehmet, 38- Süleyman Bey, 39- Bahri Bey, 40- Zorabadanlı Şeyh Cemil, 41- Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf, 42- Yamaç Aşiretli Ali Boban, 43- Kargapazarlı Halit, 44- Mehmet oğlu Tahir, 45- Bucak Müdürü Tayyip Ali, 46- Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi, 47- Çerkes Jandarma Halit, 48- Salih oğlu Hasan.

Aynı karara göre 10'ar yıl kürek cezasına çarptırılanlar:

Cemilpaşazade Ekrem Bey, Malazgirt Savcısı Abdülhamid, Jandarma Teğmen Mehmet Mihri, Yüzbaşı Ali Avni. Hanili Mustafa Bey tarunu Örfi üç yıl hapis cezasına çarptırılırken, Genç Valisi İsmail Hakkı Bey bir

yıl hapis cezasına mahkum edildi; Çapakçur Yargıcı Ali Rıza'nın da sınırı dışına sürülmesine karar verildi.

Akılanlar da şunlardı:

Cemilpaşazadeler'den Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhittin Beyler, Bazikenli Reşit, Çapakçurlu Hüseyin, Sihiye Katibi Niyazi, Jandarma Ali, Bitlisli Mehmet Salih, Kargapazarlı Reşit ve Süleyman Beyler, İsmail oğlu Ahmet, Vartolu Ali ve Çendi, Darahini Müftüsü İsmail Bey, Binbaşı Kasım, Halk Fırkası Reisi Rüştü efendi, Molla Abdülhamid, Ratcanlı Nimet, Ahmet, Maksut ve İbrahim Beyler, Nakip Bekir Bey. (Örgeevren, Dünya, 24-25 Temmuz 1957.)

276 Cemal, Behçet, s: 113-114.

Şeyh Abdullah:

"Biz Hainlere Uyduk"

277 Örgeevren, Dünya, 25 Temmuz 1957.

"Şeyh Sait, idamından biraz önce tevkifhanede yazdığı bir vasiyetname ile beni bu vasiyetin icrası için vasi nasp ve tayin etmiş ve bu vasiyetnamesi asılmadan sonra bana vermişti. (...) resmi ve itimad edilir bir el ve vasıta ile vasiyetin yerine getirilmesi için vasiyetnamayı Ankara'da İçişleri Bakanlığı'na göndermiştim."

278 Vasiyetin bu hükmü bugüne kadar uygulanmadı.

Şeyh Sait ve 44 ayaklanmacı, infazlardan hemen sonra duruşmaların yapıldığı Yenişehir Sineması çevresinde kazılan çukura birlikte gömüldüler. Kızkardeşi, Şeyh Şemsettin'in cesedini alarak başka yere gömdürmeyi başardı. Şeyh Şemsettin dışındakilerin kemikleri burada gömülüdür.

(Şeyh Şemsettin, 1980 öncesi TBMM'ne bağımsız olarak girip, önce CHP'li, sonra AP'li Eşref Cengiz'in dedesidir.)

Şeyh Sait'in ailesi ile eski Diyarbakırlılar'dan aldığımız bilgilere göre toplu mezar, Dağ Kapı'da, yıkılan Yenişehir Sineması ile Astsubay Ordu Evi ve askeri lojmanlar arasında kalan yerdedir. Yenişehir Sineması geçen yıllarda yıkıldı ve yeri, sahip değiştirdi. Ekrem Adıvar adındaki bir işadamı burayı Liceliler'e sattı. Diyarbakır Belediye Başkanı Turgut Atalay'dan aldığımız bilgiye göre bu yeri satın alanlar inşaat izni için başvurmadılar.

279 Cemal, Behçet , s: 115; Kutay Cemal, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, Alioğlu Yay., 20. cildin 19 cildi, İst. 1985, s: 11384.)

Cemal Kutay'ın kitabında Şeyh Sait'in idamını anlatan bu bölüm, kelimesi kelimesine Behçet Cemal'in kitabından kaynak gösterilmeksizin kopye edilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar kitabının Şeyh Sait Ayaklanması ile ilgili bölümleri de Behçet Cemal'in kitabından kelime kelime alınmıştır. Behçet Cemal de Bahriye Nazırı, İttihatçı Cemal Paşa'nın oğludur. Biri yazıyor, ötekiler kopye çekiyor. Görüyorsunuz, tarih yazmak ne kadar güç iş!

280 Hanili Salih Bey, cezaevinde şu şiiri yazıyor:

"Rahmet-i mevlaya yaklaşmakla / Mesrur olmuşuz / Hak yolunda müflis-i hane harap olduksa da / Bu harabiyetle biz manada mamur olmuşuz / Kul bize zulme müzacat etse pervo etmeyiz / Çünkü teyid-i ilahiye mazhar olmuşuz."

Bu şiiri Salih Bey'in torunu DYP Diyarbakır milletvekili Ferit Boran'dan aldık.

281 Lütfi Müfit Bey, 1874 yılında Kırşehir'de doğdu. Harp Okulu'nu bitirdi. 31 Mart Gericî Ayaklanması'nı bastıran Harekat Ordusu'nda ve 31 Mart Olayı'ndan sonra Hürşit Paşa Harp Divanı'nda görev aldı. 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda MM ve Karakol gruplarında çalıştı. Sakarya Savaşı ile Büyük Taarruz'a katıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapan Müfit Bey, Soyadı Yasası'ndan sonra Özdeş soyadını aldı. 2., 3., ve 4. dönemlerde Kırşehir Milletvekilliği yaptı. 18 Nisan 1940 günü öldü. (Aybars, s: 487; Hiçyılmaz, Ergun, Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e, Varlık Yay., İst., 1990, s: 44.)

282 Şark İstiklâl Mahkemesi, 48 kişi hakkında idam cezası vermiş; bunlardan Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey ile Hanili Hacı Salih Bey'in oğlu Hasan'ın cezaları ağır hapis cezasına çevrilmişti.

Diyarbakır'da oturan emekli Müftü Ahmet Atak'dan aldığımız bilgiye göre de Ahmet Atak'ın dedesi Lice Müftüsü Hamit ile babası Sait Bey, Şark İstiklâl Mahkemesi göreve başlamadan önce Lice'de Harp Divanı tarafından idama mahkum edilmişler, hükümler de hemen uygulanmıştır.

283 Mehdi, Kıyamet Günü'nden önce ortaya çıkarak insanları İslâm dinine döndüreceğine ve insanları dinden ayıran Deccal'ı öldüreceğine inanılan kişidir.

284 Bu konuşmaları, Behçet Cemal'in *Şeyh Sait İsyanı* adlı kitabından aldık (s: 115-117). İslâmcılar ve aile yakınları Şeyh Sait'in darağacında, şu şiiri Arapça okuduğunu kaydediyorlar:

"Basit ağaçların dallarında asılmaktan perva etmem / Muhakkak ki yolum Allah içindir ve dinimin yoludur."

(Dava, 1990 Temmuz-Ağustos, s: 15; Ümmet-i Muhammed, 17 Haziran 1989; ayrıca Metin Toker de Şeyh Sait'in idamdan önce gazetecilere, yazdığı Arapça bir şiiri verdiğini belirtiyor. Toker, s: 133.)

Ümmet-i Muhammed, Federal Almanya'nın Köln kentinden yaşayan İslâmi Cemaatlar ve Cemiyetler Birliği Başkanı eski Adana Müftüsü Cemalettin Kaplan'ın yayın organıdır.

Şeyh Sait'in torunlarından Kasım Fırat (Şeyh Ali Rıza'nın oğlu), *Dava* adlı dergide (1990 Haziran-Temmuz, yıl 2, sayı 8, s: 15), Şeyh Sait'in Kürtçe olarak da şu yazıyı bıraktığını belirtiyor:

"Tabii hayat sona erdi. Kendimi milletimin yolunda feda ettiğime hiçbir şekilde pişman değilim. İleride torunlarımızın bizden dolayı düşman önünde utanç duymamaları bizim için yeterlidir."

Kürt ozan Yılmaz Odabaşı, Şeyh Sait'in bu sözlerinin son bölümünü *"Yeter ki, torunlarımız bizi düşmanlarımızın önünde mahcup bırakmasınlar"* diye çeviriyor. (Odabaşı, s: 59.)

285 Şark İstiklâl Mahkemesi, 24 Eylül 1925 tarihine kadar, yargılanmak üzere gönderilen 1855 kişiden 690'ını yargılamış, bunlardan 99'u tutuklu olmak üzere 110 sanığa ölüm cezası vermiş, 1 kişiyi ömür boyu hapis cezası ile cezalandırmış, 129 kişiyi geçici kürek, 116 kişiyi de çeşitli hapis cezalarına çarptırmıştı. 118 kişi aklanmış ve 69 kişi hakkında da soruşturmaya yer olmadığı kararı verilmişti. (Aybars, s: 337.)

286 Şeyh Sait Ayaklanması'nın dinsel mi, yoksa ulusal bir ayaklanma mı olduğu bugün de tartışılmaktadır. Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Atatürk Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinde şu görüşü savunuyor:

"Şurası da bir gerçektir ki, Şeyh Sait Hareketi'nin ulusal niteliği sanıldığı kadar önemli değildir. (...) bu isyanda tamamen dini sloganlar kullanılmış ve hareket tamamen irticai bir hareket olmuştur." (Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, s: 312-313).

Prof. Dr. Mete Tuncay ise, ayaklanmanın *"dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı"* olduğu kanısındadır. (Tuncay, *Türkiye Cumhuri-*

yeti'nde.... s: 129.) Doç. Dr. Yalçın Küçük, ayaklanmada "dini rengi" görmenin mümkün olmadığını, ancak "milli rengi"n de bulunduğu görüşünü savunuyor. (Küçük Yalçın, **Kürtler Üzerine Tezler**, s: 99.)

Ayrımcı terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan, olayın "*laikliğe karşı olan dindarların tepkisi*" olduğunu, ancak ayaklanmanın "*milli yönleri*" de olduğu görüşündedir. (Serxwebun, 1990 Kasım, s: 18.)

İran benzeri bir İslâm Cumhuriyeti kurma yanlısı akımın lideri Cemalettin Kaplan'ın yayın organı, ayaklanmanın İngilizlerce Kürt ayaklanması biçiminde sunulduğunu, bu ayaklanmaya Müslüman Kürt ve Türkler'in katıldıklarını, bu nedenle ayaklanmanın İslâmi nitelikte olduğunu ileri sürüyor. (Ümmet-i Muhammed, Şehid Şeyh Said Pirani ve Kıyâmı, 17 Haziran 1989, s: 73.)

Marksist Toplumsal Kurtuluş dergisinde (Arda, Behram, Şeyh Sait Ayaklanması 'Dinsel İrtica' mı?, 1988 Şubat, s: 53-54) ayaklanmanın dinsel irtica değil ulusal nitelikli bir hareket olduğu yazılıyor. Aynı yazarın Medya Güneşi adlı dergideki "Şeyh Sait Ayaklanması'nın Ulusal ve Sosyal Karakteri" başlıklı yazısında da ayaklanmanın "ilerici" olduğu ileri sürülüyor. (Medya Güneşi, 1988 Temmuz-Ağustos, s: 22.)

Ayaklanmanın Kürt-İslâm ayaklanması olduğu kesindir. Ancak, Nakşibendi şeyhlerince hazırlanan ve İslâmi düzen kurmayı amaçlayan bir ayaklanmanın "*ilericiliği*"(!)ne hiçbir ideolojide dayanak bulunacağını sanmıyoruz.

287 Ayın Tarihi, sayı 14, yıl 1341. "*Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumi'si'nin mühim bir tebliği*", ayrıca karar özeti için bkz.: (Örgeevren, Dünya, 24 Temmuz 1957.)

288 Örgeevren, Dünya, 20-21 Nisan 1957: Aybars, s: 315.

Aybars, TBMM arşivindeki T-12 Dosya 69, 4-14 Dosya 6/65'deki 3. Ordu yazışmasına yollama yapıyor.

289 Örgeevren, Dünya, 21 Nisan 1957.

290 Örgeevren, Dünya, 23 Mayıs 1957.

291 Örgeevren, Dünya, 9 Temmuz 1957. Kâzım Karabekir'in ayaklanma nedeniyle yaptığı konuşma:

"*Dini alet ederek varlığımızı tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktırlar.*" TBMM Zabıt Ceridesi, i: 64, 25.2.1341. c: 2, s: 309; ayrıca, M. Kemal Paşa ile konuşması: "*Dünya işlerini camilere saktığımızın acısını çektiğimiz yetmez mi Paşam? (...) Türk milleti yeniliğe muhtaçtır ve bunu da uzmanlarla başorabilirsiniz. Asla camilerle değil, asla muhafa-*

zakarlarla değil!" (Mumcu Uğur, Kâzım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay., İst., 1990, s: 76.)

292 Aybars, s: 296.

293 Baydar Ekrem, Mustafa Kemal'in Emniyet Müdürü'yüm, Cumhuriyet, 4 Eylül 1971.

294 Atatürk, Söylev, Velidedeoğlu, s: 453.

295 Atatürk, Söylev, Velidedeoğlu, s: 457.

296 Kürkçüoğlu, s: 312. 4 Mart 1925 tarihli özgün belge sayısı: 1 E 1360/1091/44, F.O. 371/10867; Öke, Mim Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İst., 1991, 2. bası. s: 168.

297 Tuncay Mete, Siyasal Gelişiminde Evreler, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1968, s: 7.

298 Kürkçüoğlu, s: 311. (Özgün belge: İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Percy Loraine'nin 7 Ekim 1925 tarihli raporu. E 6730/193/65. F.O. 371/10835. no: 523.)

299 Şimşir, s: 56. Özgün belge: F.O. 424/262, p. 154-155, no: 156/1.

300 Şimşir, s: 80-81. Özgün belge: F.O. 424/263, p. 41-42, no: 50.

Musul İngilizlere!

301 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 200, 27.2.1338, c: 1, s: 1318.

302 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 5. 5.3.1338, c: 1, s: 111.

303 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 6, 6.3.1939, s: 2, s: 163.

304 İnan, Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, s: 43.

305 Mumcu, Uğur, Karabekir Anlatıyor, s: 137.

306 Mumcu, s: 143.

"Harp felaketinin önüne ancak, Büyük Millet Meclisi'nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen cumhuriyetin kökleşmesi için icabında bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk."

307 Fransız Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri, E-Levant (1918-1929), Kürdistan Caucase Serisi, Vol. 101, s: 25.

Abdullah Djende! adında bir Kürt lideri hakkında bilgi bulamadık.

308 Kürt liderlerinin Batı'lı devletlerden destek aramaları geleceği, Seyit Rıza ve Molla Mustafa Barzani örneklerinde de yaşandı.

Dersim ayaklanmasının lideri Seyit Rıza, 30 Temmuz 1937 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, İngilizler'den yardım istedi. (Nokta, İlk Kez Açıklanan Belgeler, Ümit Zileli, 28 Haziran 1987.)

Kürdistan Demokrat partisi lideri Molla Mustafa Barzani de ABD Devlet Başkanı Carter'e yazdığı 9 Şubat 1977 günlü mektubunda, "yanm asırdan fazla zamandır ki, halkım bütün güvenini, umudunu bana bağladı. Şimdi ben bu umudu size devrediyorum" diyerek Kürt Sorunu'nu ABD'ye ihale etti. (Özgürlük Yolu, Bir İhanetin Belgeleri, Eylül 1977, s: 49).

Kürdistan Demokrat Partisi, 1954 yılında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakirof'un önerisi ile kuruldu. (Aegleton William, 1946 Mahabad Kürt Cumhuriyeti, Koral Yay., İst., 1990. s: 141 vd.)

Molla Mustafa Barzani, 1946 yılında kısa ömürlü Mahabad Kürt Devleti'nin Genelkurmay Başkanlığı'nı yaptı. Mahabad Devleti'nin yıkılmasından sonra Barzani, 1947 yılından 1958 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde yaşadı. Barzani, 1975 yılına kadar ABD ve İran'ın desteği ile yürüttüğü ayaklanmanın başansızlığa uğramasından sonra Amerika'ya yerleşti ve 1 Mart 1979'da Amerika'da öldü.

Bugün, Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani ile Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mesut Barzani de aynı geleneği sürdürüyorlar!

309 1961-68 yılları arasında Türkiye'de büyükelçilik yapan Iraklı General Hasan Arfa tarafından yazılan ve Londra'da Oxford Üniversitesi Kitabevi tarafından basılan **Kürtler Hakkında Tarihi ve Siyasi Bir Etüd** adlı incelemede, Şeyh Sait'in oğullarından Şeyh Selahattin'in, Hamilton adlı bir İngiliz'in yardımıyla Bağdat Askeri Akademisi'ne girdiği ileri sürülüyor. (Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın 1968 yılında yaptırdığı çevirisi, s: 38.)

Melik Fırat, Şeyh Selahattin'in Irak Başbakanlarından Nuri Said Paşa tarafından okutulduğunu bildiriyor.

310 Sonyel R. Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Yay., Ank., 1986, s: 69 vd.

311 Sonyel, s: 311.

312 Sonyel, s: 309. İngiliz özgün belgesi: F.O. 7966/E. 13599; Tyrell'in raporu 28.11.1922, Kürkçüoğlu, s: 286.

313 Öke, s: 91-92; Sonyel, s: 309.

Dr. Rıza Nur, 27 Ocak 1923 gününü Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda şu uyarıyı yapıyor:

"Musul, memleketin gelişmesi için çok gerekli olan petroleri ile bize çok gereklidir. Keza, elden çıkması, başımıza bir Kürdistan belası çıkarılması demektir ki, bizi böğrümüzden vurur." (Şimşir, Lozan Konferansları, s: 449.)

Rıza Nur, anılarında da şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Biz önce Musul'u İngilizler'in petrol için istedikleri kanaatındayız. Petrollerin imtiyazını verip, Musul'u alacağımızı zannettik" (Nur, Dr. Rıza Hayat ve Hatıralarım, 3. İst. 1967, s: 1035).

314 Meray, Seha, Lozan Barış Konferansı; Belgeler, SBF Yay., Ank., 1978, takım I, cilt I, kitap I, s: 359; Öke, s: 83.

315 Şensözen, Vasfi, Osmanoğulları'nın Varlıkları ve 2. Abdülhamid'in Emlaki, TTK Yay., Ank., 1982. s: 97; Öke, s: 95-102.

316 Kürkcüoğlu, s. 296. Raporun ayrıntısı için bkz.: Öke, s: 158-166.

317 Kürkcüoğlu, s: 318 vd.

318 Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, s: 98.

319 Ayaklanmanın bastırılması sırasında hükümet kuvvetlerinin mal ve can kaybı konusunda resmi bir açıklama yapılmadı.

Savcı Ahmet Süreyya Örgееvren'in anılarında bu konuda şu bilgi veriliyor:

"... Sonradan yetkili makamlardan aldığımız bilgiye göre, Şeyh Sait İsyanı'nın devlet ve hükümet bünyesinde açtığı yaralar arasında, yalnız askeri harp malzemesi olarak asilerin eline geçen 4012 tüfek, 2026 kasatura, 51 hafif makineli tüfek, 4 ağır makineli, 11 bomba tüfeği, 999.463 muhtelif cins piyade mermisi olduğu öğrenilmiştir.

16 zabıt, 106 neferin şehit düşmüş, 17 zabıt ve 300 neferimizin yaralanmış olduğu, mahallindeki askeri makamların bize verdiği malumat arasında idi" (Örgееvren, Dünya, 19 Nisan 1957.)

Mete Tuncay, Kürt örgütü Hoybun üyelerinden bir Kürt prensinin yazdığı, Philadelphia'da 1929 yılında yayınlanan **The Case of Kurdistan Against Turkey** adlı kitapta, ordunun kaybının 50.000 kişi olduğunun yazıldığını kaydediyor. Ayrıca, Aybars'dan aktarma yaparak Abdurrahman Chasses Lou'nun **Kurdistan and the Kurds** kitabında Türkler'in 15-20 bin ölü verdiklerinin ileri sürüldüğünü kaydediyor.

Kurtuluş Savaşı boyunca, Doğu ve Batı Cephelelerinde 980'i subay, 8187'si er ve erbaş olmak üzere 9 bin 167 kişi şehit olmuştur.

Yaralı er ve subay sayısı 33 bin 685'dir (Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yay., İst. 1968, s: 110-111.)

Sakarya Savaşı'ndaki şehit sayısı 5 bin 17; Çanakkale savaşlarındaki şehit sayısı da 55 bin 127'dir. (Artuç İbrahim, **Büyük Taarruz**, Kastas Yay., s: 288.)

Bu savaşlardaki ölü sayısını vermemizin nedeni Kürt Prensi'nin i-leri sürdüğü ölü sayısının gerçek olamayacağını göstermektir.

Tuncay, Örgüevren'in anılarını okumadığı için, bu Kürt kaynağına yollama yapmakla yetiniyor. Amerikalı araştırmacı Olson da Mete Tuncay'ı kaynak göstererek gerçek olmayan ölü sayılarını veriyor. Böylece propaganda amacıyla yazılmış kitaplardaki gerçek dışı bilgiler, yabancı araştırmacıları da yönlendiriyor. (Tuncay, s: 156; Olson. s: 125-126.)

Şeyh Sait'in Torunu Melik Fırat

320 Melik Fırat, Türk Ceza Yasası'nın 146/3. maddesi gereğince 4 yıl 2 ay ağır hapse mahkum olmuş; üyelerden Hıfzı Tüz, Abdullah Üner ve Selami Yörük, Fırat'ın aklanması gerektiği görüşü ile mahkumiyet kararna katılmamışlardır.

Mahkumiyet gerekçesi ilginçtir:

"Son devre milletvekilidir. İç tüzük tadiline ve Selahiyet Kanunu'nun kabulüne oy vermiştir. (...) Yazılı müdafaası, daha ziyade, iddia makamınca 146/1'e esas alınan yaş tashihi, asker kaçağı ve Şark'taki (Fırat) ailesine mensup bulunması gibi hususların 1. fıkranın tatbikini icap ettiren bir mahiyet olmadığına matuftur. Esasen yaş tashihi, hukuk mahkemesi ilamına müstenid olup usulen kesinleştikten sonra nüfusa tescil edilir ve artık onun üzerinde leh ve aleyhte durulmamak icap eder. Asker kaçaklığından verilen hükmü sanık temyiz ettiği bildirilmektedir. Bunun da doğrudan doğruya Anayasa nizamı ile bir alakası olamaz. Said-i Nursi'nin mektubunu adlan geçen kimselere verdiği hakkında da bir delil yoktur." (Yüksek Adalet Divanı Kararı, Anayasayı İhlal Davası, 15 Eylül 1961 gün ve esas no: 1960/1 sayılı karar, sayfa 309.)

Ayrıca bkz.: Nimet Arzik, **Menderes Şeyh Sait'in Torununu Mebus Yapmak İçin Kanunu Çığnedi**, Yeni Sabah, 6 Kasım 1960.

321 Örneğin Marksist Toplumsal Kurtuluş (1988 Şubat, Arda Behram'in yazısı, s: 53-54) ve Dinci Tevhid Dergisi'nde Şeyh Sait'in torunlarından Kasım Fırat'ın yazısı. (Mazlum Halk Önderi Şeyh Sait, Haziran 1991, s: 6-10.)

322 Karabekir'in, geçen yıl derlediğimiz anılandan Tevfik Rüştü Aras ve Mahmut Esat Bozkurt'un "İslâmlığın terakkiye mani olduğu" konusunu konuştukları, Fethi Okyar'ın bu görüşe katıldığı, Atatürk'ün de bu tartışmayı izlediği kaydediliyordu. (Mumcu Uğur, Kâzım Karabekir Anlatıyor, s: 86-87.)

Bozkurt, aynı olayı şöyle anlatıyor:

"Dinle devlet işlerinin birbirine karışmasının Türk milleti için felaket sebebi olduğunu ileri sürmüştüm. (...) General Karabekir, fikrime asabi-yetle hücum etti." (Bozkurt, Mahmut Esat, Atatürk İhtilali, İnkılap Enst.Yay., 1940, s: 439.)

323 Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra 7 Mayıs 1928 gün ve 1939 sayılı Şark Mintikasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezaların Tecili Hakkındaki Kanun ile aynı yasaya ek olara 23 Mayıs 1928 günü çıkarılan yasa ile affedildiler. Daha sonra çıkan-lan yasalarla da ayaklanma bölgesindeki bazı Kürt aşiret ve aileleri batıya sürüldüler. 10 Haziran 1927 gün ve 1097 sayılı Bazı Eşhasın Şark Mintikalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun ile 400 aile batı illerine yerleştirildi. Yasada, batıya sürülenlerden iyi halleri görülenlerin eski yerlerine dönmeleri de öngörüldü.

26 Haziran 1927 tarihinde de Umumi Müüfettişlik kurularak, bu göreve Dr. İbrahim Tali Bey atandı. 1928 yılında çıkarılan 1505 sayılı yasa ile de bölgede toprak reformu çalışmalarına girildi.

Ayaklanmaların sürmesi üzerine, 1934 yılında ünlü İskan ve Tun-celi kanunları çıkarılacaktı. 14 Haziran 1934 gün ve 2510 sayılı yasa-nın ilk maddesi ilginçtir:

"Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dahiliye Vekilliği'ne verilmiştir."

Yasa'nın bu maddesi 1949 yılında şu biçimde değiştirilmiştir:

"Muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin yurt i-çinde yerleştirilmeleri; Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi amacıyla Bakanlar Kurulu'na yapılacak programa uygun olarak İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na tertiplenir."

324 Ecevit Hükümeti'nin Bayındırlık Bakanı Mardin Milletvekili Şerafettin Elçi, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Nolu Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nin 25.3.1891 gün ve 1980/1 287 esas sayılı kararı ile, Hürriyet gazetesine verdiği demeçte "Türkiye'de Kürtler vardır. Ben de Kürdüm" dediği için Türk Ceza Yasası'nın 142/3. maddesi gere-ğince bir yıl onbeş ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.

AD DİZİNİ

A

- Abdülaziz (Kaymakam): 1, 154
Abdülbaki Gölpınarlı: 187
Abdülgani Bey: 59
Abdülhamit II: 40, 67, 142, 186
Abdülhamit (Lice Müftüsü): 55
Abdülkadir Geylani: 186
Abdülkadir Nuri (Öğretmen): 154
Abdülkadir Şener: 177
Abdullah Cevdet Bey (Doktor): 1, 2, 56, 154, 157, 158
Abdullah Dahlevi: 45
Abdullah Djendel Bey: 141
Abdulselam: 56
Abdurrahman Bey (Şımak Aşireti Reisi): 94, 95
Abdurrahman Chasses Lou: 216
Abdurrahman (Öğretmen): 155
Abdurrezzak Bedirhani: 125
Abdurrezzak Bey (Milletvekili): 59
Abuk Ahmet Paşa: 6
Adil Bey (Dahiliye Nazırı): 11
Adivar, Adnan: 27, 186
Adivar, Ekrem: 206
Ahmet Arif (Dava Vekili): 3
Ahmet Hamdi Paşa: 155
Ahmet Mithat Bey: 56
Ahmet Vıcdani (Doktor Binbaşı): 155
Akbal, Oktay: 168
Akıncı, İbrahim Ethem: 172
Akşin, Sina: 159, 161, 163
Aktürk, Belma: 187
Albay Ferit: 192
Ali Cenani: 186, 187
Ali Galip (Harpüt Valisi): 9, 11, 23, 161, 163
Ali Şükrü (Trabzon Milletvekili): 167-180
Alişan Bey (Mustafa Paşa'nın oğlu): 23-26, 167, 169, 172
Altunkal, Ali Rıza: 108
Amiral Webb: 4, 5, 9, 10, 13
Anılmış, Nihat (Korgeneral): 32, 171
Anter, Musa: 197
Apaydın, Orhan: 154
Aras, Tevfik Rüştü: 149, 214
Arda, Behram: 174, 178, 180, 209, 213
Arfa, Hasan: 211
Artuş, İbrahim: 165, 213
Arvasizade Mehmet Şefik: 1
Arzık, Nimet: 213
Ataş, Kasım (Cıbranlı Binbaşı): 1, 41, 48, 82, 92, 108, 125, 127, 131, 132, 150, 152, 192, 193, 203
Atak, Müfî Ahmed: 207
Atakul, Kazım: 85, 90
Atalay, Turgut: 206
Atay, Falih Rıfkı: 34
Austen Chamberlain: 67, 78, 139, 146
Avcıoğlu, Doğan: 188, 190

Avni Bey (Binbaşı): 6
Avni Paşa: 6
Aybars, Ergun: 180, 189, 190, 198,
204, 208, 209
Aybayturan, Ali Sait: 90
Aygören, Muhyettin: 177
Azamet: 26

B

B. Berthelot: 15
B. Cambon: 15
Baban, Hüseyin Şükrü: 1, 155, 159
Babanzade Fuat: 155, 156
Babanzade İsmail Hakkı: 158
Babanzade Mahmut: 155
Babanzade Mustafa Zihni Paşa: 1,
154
Babanzade Naim Bey: 156
Babanzade Aziz Bey: 1
Babanzade Hikmet Bey: 1, 154, 157
Bağos Nobar Paşa (Ermeni lideri): 3-
6
Bahçerli Hacı Hamit Bey: 57
Bahri Bey: 26
Bakırof, Cafer: 211
Bakü, Mürsel: 56, 81, 82, 106, 135,
181
Ballıkaya, Hüseyin: 203
Bardakçı, Cemal: 81
Barzani, Mesut: 211
Baydar, Ekrem: 61, 62, 65, 67, 138,
183, 210
Baytar Nuri: 36
Baytok, Taner: 164
Bayur, Hikmet: 164
Bedirhan, Asaf: 155
Bedirhan, Cemil Bey: 11
Bedirhan, Ferit Bey: 157
Bedirhan Halil Bey: 11
Bedirhan, Celadet Ali: 6, 11, 164
Bedirhan, Emin Ali: 2, 7, 154, 157,

164, 167
Bedirhan, Emin Mehmet: 6
Bedirhan, Kamuran Ali: 1, 6, 11, 163,
164
Bedirhanzade Abdurrahman Bey:
156
Bedirhanzade Bedirhan: 154
Bedirhanzade Hasan Remzi: 154
Bedirhanzade Kamil Bey: 156
Bedirhanzade Mehmet Ali: 1, 99,
184
Bedirhanzade Mithat Bey: 156
Bedirhanzade Murat Remzi: 154
Bediüzaman Said-i Nursi: 4
Bediüzaman Molla Sait: 1, 2, 154,
156, 160
Bekir Sami Bey (Dışişleri Bakanı): 19
Bele, Refet: 27, 37, 186
Berhu, Dr. Fevzi: 155
Berzani, Hüseyin: 174
Berzani, Mustafa: 210
Berzencizade Abdülvahit: 1
Berzerici Şeyh Mahmut: 184
Beşikçi, İsmail: 167, 173, 175, 189,
192, 208
Bilgin, Fevzi (Öğretmen): 177
Bilgin, Zülküf: 177
Boğlanlı Hacı Halit: 192
Bora, Ferit: 196, 207
Boran, Behice: 152
Botyanlı, Ömeri Faro: 55
Bozkurt, Mahmut Esat: 59, 76, 185,
214
Brown (Gazeteci): 13
Bruinessen Wan Martin: 173

C

Cafer Tayyar Paşa: 142
Carter (ABD Bşk.): 211
Cebesoy, Ali Fuat: 69, 70, 140, 186
Celil, Celile: 184

Cemal, Behçet: 175, 178, 184, 190,
194, 201, 204, 207, 208

Cemil Bey (Doktor Yüzbaşı): 134

Cemil Paşa (Diyarbakırlı): 7, 131

Cemiloğlu, Cemil: 202

Cemiloğlu, Esat: 202

Cemiloğlu, Kadri: 201

Cerrahzade Memduh Selim: 156

Cevdet Cemilpaşazade: 133

Cibranlı Kamil: 81, 192

Cihan, Ali Rıza: 1

Ç

Çabukça, Tahsin Cahit: 179

Çakmak, Fevzi: 37, 39, 82, 142, 169,
170, 192

Çan Şeyhi İbrahim: 130

Çerkez Ethem: 36, 172

Çevindir Cemil Bey: 56, 106, 198

Çubukçu, Tahsin Cahit: 181

D

Dağlı, Nuran: 186

Damat Ferit Paşa: 12, 18, 44, 98,
194, 202

Damat Zülkadir Paşa: 143

Demirci Efe: 37

Derikli Hacı Necim: 56

Derikli İlyas: 56

Dersimi, Mehmet Nuri Baytar: 1,
154, 156, 158, 167, 172, 180

Derviş Bey: 59

Devellioğlu, Ferit: 197

Dirik, Kazım: 79, 82, 91, 179, 190

Doğan, Avni: 155, 158, 169, 174,
177, 178, 181, 183, 184, 193, 200

Doğan, Dedeoğlu Hüseyin Efendi: 80

Doğan, Ali: 1

Doktor Tefrik: 155

Dündaralp, Mehmet Zeki: 51, 179,
193

Duru, Orhan: 166

Düşünsel, Feridun Fikri: 69, 186

E

Ebubekir Hazım Bey (Vali): 26

Eczacı Halil: 26

Edward Noel (Binbaşı): 5, 143, 167,
184

Eğilmez, Cafer Tayyar: 38, 186

Ekin, Cavit: 135

Ekinci, Dr. Tank Ziya: 176

Ekinci, Tahsin: 176

Ekrem (Cemil Paşa'nın oğlu): 6, 23,
94, 201, 206

Elçi, Şerafettin: 214

Emin Bey: 140

Emin Paşa: 1, 154

Emin (Topçu Yüzbaşı): 1, 6, 155

Enver Paşa: 37, 172

Erdost, Muzaffer: 158

Ergun, Halis: 179

Erim, Nihat: 165

Erkmen, Dr. Fuat: 42, 136, 152, 196,
197

Erkmen, Mehmet Fuat: 197

Erkmenoğlu, Kamuran: 197

Ertem, Sadri Ethem: 200

Eryavuz İhsan: 186

Esmer, Ahmet Şükrü: 200

Eşref, Cengiz: 206

Eyüboğlu, İsmet Zeki: 176

F

Fahri Bey (Diyarbakırlı): 18

Fahri (Öğretmen): 44, 116, 175

Faik Bey: 83

Faki, Hasan Fehmi (Darahinili): 54,

131, 134

Fatma Hanım: 41

Fehmi (Öğretmen): 55

Felik Ali: 26

Ferit Ahmet Hamdi Paşa: 1

Ferik Fuat Paşa: 1

Ferit Paşa: 98

Feyzioğlu, Necmettin Feyzi: 160

Fırat, Fehmi: 92, 194, 198

Fırat, Feridun: 198

Fırat, Fuat: 176

Fırat, Halil: 203

Fırat, Kasım: 208, 213

Fırat, Mehmet Şerif: 173, 174, 178, 193

Fırat, Sım: 198

Fırat, Melik (Şeyh Sait'in torunu): 147, 150, 153, 194, 211, 213

Fuat Temo: 156

G

Gençoğlu, Hakkı (Eğil Kaymakamı): 180

General Laidoner (Estonyalı): 145

Geylan, Hızır: 185

Gezici, Ali Rıza: 167

Göğsa, İbrahim Alaaddin: 164

Gökalp, Ziya: 166

Gönlübol, Sar: 165

Göstepe Tank Mümtaz: 175

Güllü Hanım: 41

Gündoğan, Cemil: 167

Gündüz, Nadir: 200

Günyol, Vedat: 202

Gürel, Şükrü: 164

H

Hacı Ahmet Ağa (Aşiret Reisi): 7

Hacı Alibeyzade Kaddur Bey: 59

Hacı Hüsnü Efendi: 120

Hacı Kadir Ağa: 11

Hacı Musa (Mutki Aşireti Reisi): 107, 121, 156, 174, 192

Hacı Osman Bey (Elazığ Baytan): 179

Hacı Osman: 154

Hacı Selim: 105

Hafız Mehmet: 30, 168

Hakkı Bey (Beyrut Valisi): 159

Halil Ağa: 40-48

Halil Hayali (Mutkili): 158

Halil Rami Bey (Mutasarrıf): 11, 12, 156

Halil Rifat Bey: 37

Halis Turgut Bey: 69, 74, 185, 187

Halis (Binbaşı): 24

Halit Bey: 11

Hamdi Bey (Genç Milletvekili): 49, 178

Hamdi Paşa: 22

Hamit Ağa: 120

Hamza: 1

Hanbeyzade Süleyman Nuri: 56

Hançerlioğlu, Orhan: 199

Hanioğlu, M. Şükrü (Doktor): 156

Harenc (Binbaşı): 78

Harrington (General): 62

Hasan Hayri: 80

Hasenalı Halit Hüsnü: 41, 42, 47, 82, 85, 91, 92, 107, 121, 181, 191

Hasretyan M. A.: 173, 174, 190, 191

Haydar Bey (Mustafa Paşa'nın oğlu): 23-28, 120, 167, 169

Haydaranlı Halit: 181

Haydarizade İbrahim (Şeyhülislam): 1, 6, 156

Heyzanizade Kemal Fevzi: 1, 42, 94-97, 100, 101

Hiçyılmaz, Ergun: 207

Hikmet, Nazım: 37, 154

Hızanlı Selahattin: 181

H. N. Churchill: 12, 22

Hoca Askeri: 94, 100
Hohler: 6, 8, 12
Hüseyin Hilmi (Çapakçur Kaymakamı): 178
Hüseyin Paşa: 9

I

İbrahim Nurettin (Sakallı Nurettin) Paşa: 26, 29, 170
İbrahim Tali Bey (Doktor): 214
İğdemir, Uluğ: 163
İhsan Nuri (Yüzbaşı): 39, 42, 47, 157, 177-178
İhsan Paşa: 34
İhsan Selim: 182
İleri, Suphi Nuri: 200
İleri, Celal Nuri: 4
İlhami, Safa: 200
İlyas Bey (Alay Komutanı): 12
İlyas Sami (Muş Milletvekili): 1, 74, 156
İnan, An: 171, 210
İnan, Kamuran: 46, 154, 184
İncesu, İbrahim: 167
İnönü, İsmet: 19, 20, 38, 47, 50, 57, 69, 73, 76, 81, 101, 140, 144, 149, 169, 182, 189, 192, 205
İsmail Bey: 54
İsmail Hakkı Bey (Genç İli Valisi): 179, 205

J

Jaeschke Gotthard: 162, 164, 171
John Godolpin Benetti: 144

K

Kaçurzade Haydar Bey: 26

Kadıze Mehmet Şevki: 1
Kadri, Cemil Paşa: 42
Kadri, Cemilpaşazade: 133, 158
Kamil Bey: 2
Kamil (Hacı Ahmet Ağa'nın oğlu): 8
Kandemir, Feridun: 167, 184, 186
Kansu, Ceyhan Atuf: 202
Kansu, Mazhar Müfit: 98, 99, 100, 116, 119, 121, 122, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 194, 202
Kansu, Nafi Atuf: 95, 202
Kaplan, Cemalettin: 208, 209
Karabahçeli Eyüp Bey: 136, 137, 196-197
Karabekir, Kazım: 10, 25, 37, 58, 69, 73, 76, 77, 137, 141, 162, 164, 169, 172, 185, 194, 214
Karaosmanoğlu, Feyzi Lütfi: 200
Kargapazarlı Reşit: 83, 192
Kasım Cemil Paşa: 42
Kaymakam Hilmi Bey (Çapakçurlu): 130, 133
Kaymaz, Nejat: 165
Kemahlı Sabit (Harput Valisi): 1, 156
Kemal Feyzi (Üstegmen): 157, 194, 195
Kemal, Orhan: 200
Kılıç Ali Bey: 75
Kızılkaplan, Mustafa: 182
Kocaçıtak, Münir: 194
Kocaoglu, Yusuf Ziya (Bitlis Milletvekili): 38, 42, 47, 49, 83, 90, 104, 107, 120, 121, 128, 141, 150, 158, 177, 194, 202
Koptagel, Osman Nuri: 191, 192
Kör Rifat: 27
Kör Sadi (Palulu): 2, 61, 62, 64, 94, 95, 97, 183, 184
Koraltan, Refik: 164, 186, 187
Küşük, Yakın: 160, 172, 175, 209
Kürdizade Ahmet Ramiz: 156
Kürkçüoğlu, Ömer: 165, 172, 189

Kürt Hacı Ağa: 26
Kürt Halit Bey (Miralay-Varto Aşireti
Reisi): 50
Kürt Nemrut Paşa: 42
Kürt Sait Paşa (Hariciye Nazın): 3
Kürt Şerif Paşa: 2-6, 14, 16, 17, 21,
23, 42, 101, 127, 161
Kutay, Cemal: 164, 172, 207
Kutlay, Naci: 157, 158, 161

L

Lekili, Emin (Milletvekili): 27, 28, 31
Liceli Hakkı: 55
Liceli Hüseyin: 55
Liceli Mustafa: 55
Lloyd David George: 14-17, 96, 191
Lolanlı Hüseyin Efendi: 192
Lord Earl Curzon: 5, 6, 9, 14, 17, 20,
141, 144

M

Mac Donald: 51
Mahmut Bey: 25
Mahmut Ezberci: 42
Mahmut Nedim Bey: 159
Mahmut Şevket Paşa: 61, 63
Maksun Bey: 48
Mark Lamberd Bristol (Amiral): 21
Mayokhan İsmail: 200
Mazıcı, Nursen: 186
Mehmet Ali: 48
Mehmet Bey (Zaho Bld. Bşk.): 95
Mehmet Cem: 165
Mehmet Efendi (Genç Milletvekili):
158
Mehmet Emin Bey: 76, 157
Mehmet Emin Paşa: 157
Mehmet Şerif: 49, 108
Mehmet Tevfik (Hacı Ahti): 42, 94,

100, 101
Mehmet Zeki (Yüzbaşı): 157
Memduh Cemilpaşazade: 133
Meray, Seha: 165, 212
Mevlana Halit: 45
Mevlanazade Rifat: 1, 6, 34, 44, 157,
159
Mihri, Mehmet: 1, 109, 181, 206
Millerand: 17
Miralay Mahmut Sami Bey: 158
Miri Hamit Bey: 44
Mirzeytinzade Hüseyin Avni Bey:
158
Mithat Bey: 2
Mithat Bey (Vali): 135
Molla Abdurrahman: 83
Molla Sait: 99, 156
Mr. A. Block: 68
Mr. Fresrer: 12
Mr. Handerson: 51
Mr. Kidston: 13
Mr. Ryan: 51
Mütfü İbrahim (Çapakçurlu): 130
Mütfü Mehmet Efendi: 80
Muğlalı, Mustafa (Orgeneral): 169
Muhittin Cemilpaşazade: 133
Muhittin Nami Bey: 1
Mumcu, Ahmet: 188, 200
Mumcu, Uğur: 162, 172, 173, 185,
210, 214
Murat Paşa (Aşiret ağası): 26
Muşlu Hacı Musa: 41
Muşlu Musa Bey: 42, 44, 50
Mustafa Bey (Hanili): 30, 105, 120,
131, 134
Mustafa Kemal: 6, 9, 10, 12, 18, 22,
23, 30, 34, 38, 44, 46, 48, 56, 60,
79, 90, 91, 127, 128, 190, 193,
209
Mustafa Paşa (Koçkinili): 23
Mustafa Zeynel: 40
Mutasarrıf Hamza: 157
Mutasarrıf Sadrettin: 157

N

N. Ceitze: 16
Nadi, Yunus: 163, 172
Nafiz Bey (Yüzbaşı): 134
Nakipzade Bekir: 57, 105
Naki: 26
Nazım Paşa (Harbiye Nazırı): 10
Necatigil, Behçet: 168
Necmettin, Hüseyin: 158, 159
Nizamettin (Zabıta Memuru): 64
Nur, Dr. Rıza: 144, 212
Nuri Sait Paşa: 211

O

Odabaşı, Yılmaz: 195, 208
Ohili Necip Ağa: 80
Okyar, Fethi: 57, 58, 69, 72, 145,
149, 186, 187, 214
Olca, Osman: 164
Olson: 213
Orbay, Hüseyin Rauf: 10, 20, 69, 70,
73, 140, 186
Osman Bey (Albay): 80
Osman Bey (Cezaevi Müdürü): 134
Osman Nuri Bey: 71
Osman Paşazade Halil Fahri: 157
Osmanbeyzade Mustafa Şevket: 157

Ö

Öcalan, Abdullah: 209
Öğütçü, Abdülkadir: 200
Öke, Mîm Kemal: 160, 162, 210
Ökmen, Cihat: 177
Öldürülenoglu, Muzaffer: 197
Ömer Cemilpaşazade: 158
Ömeri Ferro: 181

Önelçin, Adnan: 187
Özalp, Kazım: 90
Özdeş, Lütfi, Müfit: 135, 194, 207
Özgeevren, Ahmet Süreyya: 59, 72,
94, 96, 103, 106, 109, 122, 131,
134, 183, 204, 205, 208, 212
Öztürk, Kamer: 203

P

Peker, Recep: 70, 75, 186
Polis Celal: 62, 97, 184
Polis Munzur: 26

R

R. C. Lindsay: 68, 78, 139
Reşat Halli (Em. Alb.): 181
Reşit Ağa (Tarikanlı): 44, 174
Reşit Bey: 120
Reşit Halis Bey: 165
Reşit Paşa: 23
Revandizade Emin Efendi: 84, 119
Ruhi Su: 154

S

Sabis, Ali İhsan: 171
Sabit Bey: 26
Saka, Hakan: 186
Sakarya, Mustafa Durak: 28
Salih Bey (Hanili): 44, 114, 196, 207
Sanbayraktaroglu, Mehmet Şakir: 167
Sarıoglu, Hüseyin Hüsnü: 156
Sanhan, Zeki: 172
Saydam, Refik: 186
Sebtioğlu, Ali Rıza: 176

Sekban, Şükrü M. (Doktor): 1, 156,
158, 167.
Selek, Sabahattin: 124
Selim Bey: 124
Serficeli Hilmi Bey: 179
Sertel, Zekeriya: 154
Sever, Ahmet (Cibranlı Halit'in oğlu):
174
Sever, Halit (Cibranlı): 174
Sever, İbrahim (Cibranlı Halit'in
oğlu): 174
Sevgen, Nazmi: 162, 163, 166
Seyit, Abdülkadir: 1, 4, 16, 20, 22, 29,
61, 70, 165, 167
Seyit Bedirhan (Seyit Abdülkadir'in
yeğeni): 5
Seyit Rıza: 25, 210
Seyit Simko (Seyit Abdülkadir'in
yeğeni): 5
Sıbragullah Efendi: 46
Sıddık Mehmet (Binbaşı): 4, 156
Silvanlı Şemseddin: 191
Sir A. Calthorpe: 5, 8
Sir D. Cleck: 146
Sir E. İley: 8
Sir Robeck (Amiral): 9-10, 12, 14
Sirel, Ziya Arıf: 171
Sırmı Bey (İzmit Milletvekili): 140
Sırmı Bey (Varto Kaymakamı): 49, 81
Sonyel, R. Salahi: 165, 211
Soyak, Hasan Rıza: 188, 190
Soysal, İlhami: 163
Süleyman Nazif: 159
Süleyman Necati Bey: 49
Süleyman Sırmı Bey: 186
Sultan Abdülaziz: 143
Sultan Vahdettin: 44, 61, 64

Ş

Şadili Vedat: 184

Şahin Bey: 43
Şahiner, Necmettin: 160
Şemdioğlu, Ali Rıza: 177
Şetik Bey (Beyazıt Milletvekili): 159
Şehitoğlu, Süreyya Hami: 172
Şemdinlili Ubeydullah (Nakşibendi
Şeyhi): 2
Şener, Cemal: 172
Şensözen, Vasfi: 212
Şeref Bey (Milletvekili): 135
Şevki Efendi (Erganili): 120
Şeyh Abdülbaki: 119
Şeyh Abdüllatif Bey: 105, 109, 129
Şeyh Ali Sebdi: 45
Şeyh Ali: 109
Şeyh Bahattin: 45, 147, 175
Şeyh Celal: 108
Şeyh Diyaettin: 45, 175
Şeyh Eyyup: 55, 80, 137
Şeyh Galip: 83, 192
Şeyh Hasan (Sebdioğlu): 45
Şeyh Hüseyin (Sebdioğlu): 45
Şeyh İsmail: 105
Şeyh Kasım: 26
Şeyh Mahmut (Sebdioğlu): 45
Şeyh Mahmut (Şeyh Sait'in babası):
45
Şeyh Mahmut: 5
Şeyh Mehdi: 45, 54, 56
Şeyh Mehmet (Sebdioğlu): 45
Şeyh Musa: 109
Şeyh Necmettin: 45
Şeyh Saffet: 156
Şeyh Sait Ali: 184
Şeyh Şamil: 150
Şeyh Selahaddin (Şeyh Sait'in oğlu):
176, 21
Şeyh Selim: 54
Şeyh Şemseddin: 206
Şeyh Şerif (Gökdereli): 80, 108, 117,
129, 130
Şeyh Şerif: 50
Şeyh Tahir: 45, 46, 52

Şeyh Ubadulah: 46, 151

Şeyh Ziyaettin: 175

Üssat, Hacı İbrahim: 80

Üstegmen Mihri: 82

T

Talabani, Celal: 211

Talat Paşa (Sadrazam): 182

Tannöver, Hamdullah Supbi: 141, 186

Tarancı, Cahit Sıtkı: 197

Teğmen Ali Rıza: 38, 42, 51

Teğmen Hasan Hüsnü: 52, 54

Teğmen Mustafa: 52, 54

Teğmen Rasim (Vanlı): 38, 42

Teğmen Refik Cemal: 38, 42

Temur Ağa: 83, 192

Tengirşek, Yusuf Kemal: 19

Tepeyran, Ebubekir Hazım: 167

Tevfik Bey: 51

Tevfik Paşa (Sadrazam): 19

Tilek Mehmet Şerif Hoca: 55

Topal Osman (Milis Yarbayı): 25

Toprak, Sabri: 186

Topuz, Hıfzı: 186

Törehan, Habip Edip: 200

Toydemir, Cemil Cahit: 37, 82

Toynbee: 149

Tunalı Hilmi Bey: 72

Tunaya, Tark Zafer: 156, 158, 160

Tuncay, Mete: 171, 175, 187, 200,
204, 210, 212

Tüz, Hıfzı: 213

U

Ulaş, Hüseyin Avni: 28

Ulubelen, Erol: 161, 162, 164, 203

Urfalı Tayfur (Emekli Savcı): 1, 157

Uybadın, Cemil: 186

Ü

Üçok, Coşkun, 200

Üner, Abdullah: 213

V

Vanlı Teğmen Hürşit: 38

Vasıf Çınar: 164

Veli Ağa: 40, 41, 49

Veli Ebuziye: 200

Velidedeoğlu, Hıfzı Mehmet: 162

W

Wilson (ABD Cumhurbaşkanı): 2

Y

Yakup Kadri Bey: 59

Yalman, Ahmet Emin: 35, 171, 200

Yarbay Emin Bey: 156

Yarbay Fethi Bey: 137

Yargış Mehmet Faik Bey: 158

Yavuz Edip: 166

Yıldız, Doğan: 161

Yıldız, Hasan: 165, 166

Yılmaz, Hamdi: 178, 193

YörükSelami: 213

Yüzbaşı Ata: 89

Yüzbaşı Mevlüt: 156

Yüzbaşı Tefrik Vehbi: 157

Z

Zalim Çavuş: 26

Zileli Ümit: 211

Zirkanlı Kerem: 48, 91

Ziya Hürşit: 30, 31, 167

Zülfü Ağa: 44

Zülküf Cafer Ağa: 54

FOTOĞRAFLAR

Journal of Management Education

Seyit Abdülkadir

Seyit Abdükadir'in oğlu Seyit Mehmet

İdam edilen Şeyh Sait, resimde ortada önde oturan beyaz sakallı olandır. Sağında Şeyh Şerif, arkada kalpaklı Binbaşı Kasım, onun sol yanında siyah sakallı Melikanlı Şeyh Abdullah görülmektedir.

Şeyh Sait'in oğulları Irak'ta. Yıl 1926. Ayaktaki, Şeyh Selahattin, oturan, Şeyh Ali Rıza.

Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim.

Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza (ölümünden önce).

Türkler, Berlin'de Musul konusundaki gösteride (1924)

Dr. Fuat, büyük oğlu Muzaffer Öldürülenoğlu ile birlikte...

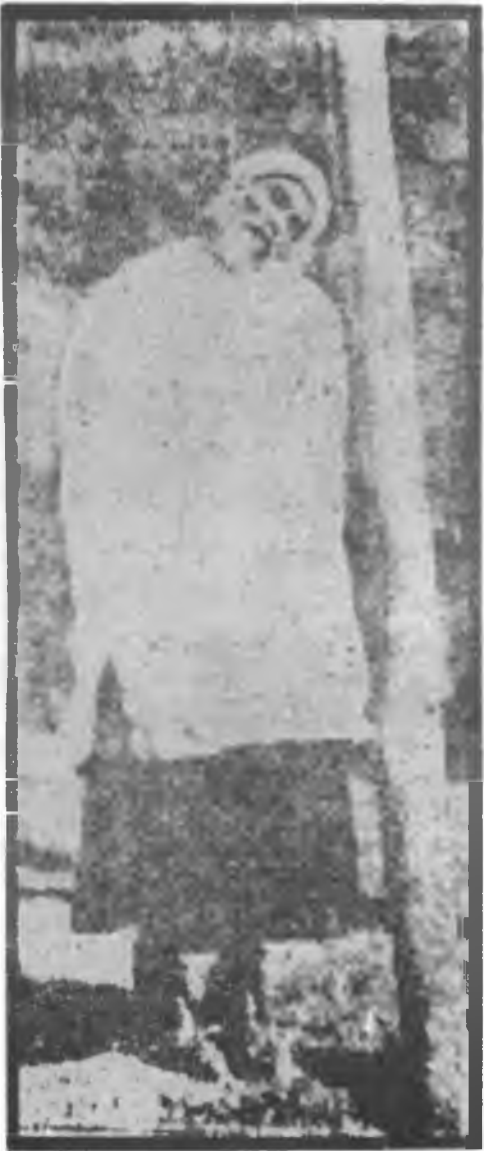
Dr. Fuat.

Diyarbakır'da vazifeye başlayan "Şark İstiklal Mahkemesi" Heyeti: Ön safta oturanlar: 1) Sağda gözlüklü Mahkeme Reisi Mazhar Müfit (Kansu), 2) Solda Müddeiumumi (savcı) Ahmet Süreyya (Örgeevren). Arkada Ayakta duranlar: 1) sağda Lütfi Müfit (Özdeş), 2) Avni Doğan, 3) Ali Saip (Orsavaş).

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumilik (Savcılık) kadrosu: 1) Ön sırada ortada papiyonlu, Müddeiumumi(Savcı) Ahmet Süreyya Bey (Karesi Mebusu), 2) Süreyya Bey'in solundaki; Müddeiumumi Muavini (Savcı Yardımcısı) Münir Bey (emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak), 3) Süreyya Bey'in sağındaki; Başkatip Lebip Bey (Lebip Aktan), 4) Münir Bey'in sağındaki; katibi Muzaffer Bey (Muzaffer Sincaplı), 5) Lebip Bey'in sağındaki; Hapishane Müdürü Mülazımievvel (Üsteğmen) Osman Bey, 6) Muzaffer Bey'in solundaki; Muhafaza Kumandanı Mülazım (Teğmen) Nazif Bey. Arkada soldan sağa doğru: 1) Müddeiumumilik Başkomiseri Şakır, 2) Polis Abdurrahman, 3) Polis Faruk, 4) Polis Tahir.

Şeyh Sait idam sehpasında.

"Yakın tarihi bilmeden bugün olup bitinleri anlamaya olanak yoktur.

...Yakın tarihimizde Kürt Sorunu yasak çemberleri içine alınmıştır. Bu yasaklar, sorunun ve konunun yeterince aydınlanmasını önlemiştir.

...Resmi tarih, yasaklar ve ideolojik bağnazlıklar, aynı anadan doğmuş üçüzlere benzer. Tarihe, önyargılar ve yapay kuramlarla bakılmaz. Bu önyargıları, yapay kuramları ve karşılıklı bağnazlıkları aşamazsak ne dünü anlarız, ne bu günü."

Uğur Mumcu

um:ag

ISBN 975-8084-04-6

9 784758 084043

um:ag
KDV Dahil
11.50 TL